پښتو د تاریخ په بهیر کې

(یوه لنډه سروې)

لیکوال: محمد اقبال وزیري

دوردرېخت، هالنډ ۲۰۱۵

پښتو د تاریخ په بهیر کې

لیکوال: **محمد اقبال وزیري**

خپرندوی: **کاکړ تاریخي علمي بنسټ**

د لیکنې ځای: **دوردرېخت، هالنډ**

چاپ وار: **لومړی**

چاپکال: **۱۳۹۴ل/ ۲۰۱۵ز**

چاپشمېر: **۲۰۰۰ ټوکه**

ډیزاین: **سپین سهار**

چاپځی: **اسد دانش مطبعه- کابل/ ۰۷۰۰۴۴۹۲۹۸**

ډالـۍ

دا کتـاب درنـو او قـدرمنو ورونـو: محمـد افضـل خـان لالا او پوهانـد ډاکتـر محمد حسن کاکړ ته ډالۍ کوم.

د خپرندوی بنسټ یادښت

(کاکړ تاریخي بنسټ) دخپـل کـار لـه پیلـه وعـده کـړې وه، چـې د پیـاوړي افغان تاریخپوه پوهاند دکتور محمدحسن کاکړ داثارو ترڅنګ بـه د افغـاني فرهنګ او تاریخ په اړه ځینې هغه مهم اثارهم خپروي، چې د دې بنسـټ لـه موخو او تاریخي ـ علمي معیـارونو سره سـمون ولـري. دا دی پـه دوهـم ګـام کې د ښاغلي اقبال وزیـري پـه زړه پـورې اثـر(پښـتو د تـاریخ پـه بهیـر) کـې خپروي. د دې کتاب لیکـوال هڅـه کـړې، د پښتو ژبې تـاریخي ریښـه اود تـاریخ پـه اوږدوکـې یـې د ودې پړاوونـه وڅېـړي او هغـه تـاریخي، ټـولنیز، فرهنګي او سیاسي عوامل راوپېژني چې د دغـې لرغـونې ژبـې د ودې پـه لار کې یې خنډو ځنډ پېښ کړی دی.
په اریاني، هیندو اریاني او هیندو اروپايي ژب ـ کورنیو کې د پښـتو لرغـونی ځای یو په زړه پورې بحث دی، چې له نېکه مرغه په نوې زمانه کې یوشـمېر افغان او لویدیزو ژبپوهانو او فېلالوژسـتانو پـرې څېړنـې او لیکـل کـړې دي. پوهېږو، چې د یوې لرغونې ژبې د بشپړې مطالعې لپاره یوازې ژبنـۍ څېړنـې بس نـه دي، بلکـې هـره ژبـه د ژبتوکمپـوهنیز (اتنـو لنګویسـتیکي -Ethno linguistics) بشرـپېژندنې (Anthropologic)، تـاریخي ـ مقایسـوي ژبپوهنې، اریپوهنې (Etymology) او نورو اړوندو پوهنو په رڼا کې لوسـتل کیږي. د پښتو ژبې تـاریخ تـه دشـلمې پېـړۍ تـر پیلـه پـورې پـه دودیـز او روایتي بڼه کتل کېـدل او ددې ژبـې پـه اړه شـننې یـوازې پـر هغـو روایتونـو ولاړې وې، چې دسیالو او تربورو فرهنګـي حـوزو د دودیـزو لیکوالـو پـه لاس کښل کېدل. که څه هم په لویدیځ کې دنورو اریاني ژبو په لړ کـې پـر پښـتو نـوې ـ علمـي څېړنـې لاپخـوا راپیـل شـوې وې، خودافغـاني پوهـانو څېړنـې

دهمدې نویو اکاډمیکو معیارونو پربنسټ لاځوانې او نوې دي. په دې بهیر کې دښاغلي اقبال وزیري دغه کتاب هم دځانګړي پام وړ اثر دی، چې ښايي دپښتو ژبې په برخه کې ځینې تیاره ګوټونه رڼا کړای شي. دښاغلي وزیري دکار یوه ځانګړنه دا هم ده، چې د ژبې د ودې په برخه کې یې ځینې ټولنیزاو ادبي ـ شعري بهیرونه هم څېړلي دي. د ژبې د ودې لپاره یې د بېلابېلو دربارونو او شخصیتونه ونډه هم مطالعه کړې ده، چې په راتلونکې کې د دغې ژبې د لابډاېینې لپاره تاریخي تجربې زموږ ترمخ ږدي.

لیکوال د کتاب په پای کې ځینې وړاندیزونه هم لري، چې ښايي زموږ د ژبې د ودې او پراختیا لپاره یې مهم لاسوندونه وګڼو.

کاکړتاریخي بنسټ همدا چې دغه کتاب ترلاسه کړ، نو د چاپ او خپراوي لپاره یې لاس پرکار شو، په تېره بیا دهېواد د درانه تاریخپوه پوهاند کاکړ د سریزې او سپارښتنې له مخې مو دا اړینه وګڼله چې دغه مغتنم کتاب د چاپېدونکیو اثارو په لړ کې لومړیتوب وګڼو او دا دی نن یې ستاسو قدرمنو لوستونکیوترلاسونو پورې در رسوو.

بنسټ به په راتلونکي کې هم د داسې تاریخي علمي اثارو د چاپ له لارې د هغې فرهنګي تشې ډکولو هڅه وکړي، چې زموږ د فرهنګ، ژبې، تاریخ او ملي ارزښتونو په برخه کې شته.

په دې هیله چې په دې برخه کې د لانورو اکاډمیکو او پرنومهالیو علمي معیارونو برابراثارهم ترلاسه او خپاره کړو، د دې کتاب لوستلوته مو رابولو.

په درنښت

کاکړتاریخي بنسټ

د علمي بورډ سکرتریت

کابل، د ۱۳۹۴ لمریز کال دچنګاښ ۴

د ۲۰۱۵ دجون ۲۵

سرلیکونه

یادونه.. ۱۰

پښتو د تاریخ په بهیر کې.......................... ۱۲

لومړی څپرکی...................................... ۱۴

د انسان او ژبې د پیدایښت ۱۴

په هکله یو څو خبرې ۱۴

۱-د انسان پیدایښت ۱۴

اریایان او د دوی ټاټوبی ۱۵

پښتانه او سکندر.................................... ۱۸

پارتیا.. ۱۹

د اریایانو دوهم ستر لېږد............................. ۲۰

۲-د ژبې پیدایښت.................................... ۲۰

د ژبې دندې:... ۲٦

دوهم څپرکی.. ۳۳

پښتانه ۳۳

د پښتنو اصل... ۳۳

لومړی د تاریخ له اړخه: ۳۸

دوهم د ژبو د اصل او پرتله کولو له اړخه ۴۳

دریم د نسب پوهنې له اړخه ۴۳

دریم څپرکی ۴۵

پښتو ژبه... ۴۵

پښتو.. ۴۵

د پښتو اصل یا ریښه ۴۷

پښتو د ژبې په توګه.......................... ۵۰
څلورم څپرکی.................................. ۵۹
غوري پښتانه او پښتو ژبه ۵۹
ترکي غلامان................................... ۶۷
پینځم څپرکی.................................... ۶۹
د سلیمان د غرونو په لمنو او نورو سیمو کې پښتانه او پښتو ژبه...... ۶۹
شپږم څپرکی.................................... ۷۶
لودي پښتانه او پښتو ژبه......................... ۷۶
اووم څپرکی..................................... ۸۲
روښانیان او پښتو ژبه ۸۲
اتم څپرکی ۸۸
اولسمه مخزېږدې پېړۍ او پښتو ژبه ۸۸
۱-خوشال بابا او پښتو ژبه......................... ۸۸
۲-رحمان بابا او پښتو ژبه ۹۴
۳-حمید ماشو خېل او پښتو ژبه...................... ۹۶
نهم څپرکی..................................... ۹۹
په هند کې د پښتو اثار ۹۹
په هند کې د پښتنو ریاستونه او پښتو ژبه............. ۱۰۰
لسم څپرکی ۱۰۵
هوتکیان او پښتو ژبه ۱۰۵
میرویس نیکه................................... ۱۰۷
د شاه محمود هوتک واکمني ۱۱۲
د شاه اشرف هوتک واکمني ۱۱۴
د شاه حسین هوتک واکمني.......................... ۱۱۸

د هوتکیانو په دوره کې پښتو ژبه.................. ۱۱۹
یوولسم څپرکی.................................. ۱۲۹
سدوزیان او پښتو ژبه ۱۲۹
احمدشاه بابا ۱۲۹
احمدشاه بابا او پښتو ژبه......................... ۱۳۲
تیمور شاه او پښتو ژبه ۱۳۶
د عبدالخالق خان پاڅون........................... ۱۴۰
د پېښور پاڅون ۱۴۱
دولسم څپرکی ۱۴۳
بهرنی څېړونکي او پښتو ژبه....................... ۱۴۳
جان لیډن....................................... ۱۴۸
الفنسټون ۱۴۸
الکزاندر برنز ۱۴۹
هنري جورج راورټي ۱۵۰
هنري ولټر بیلیو................................. ۱۵۳
تور برن ۱۵۵
ډارمسټټر ۱۵۶
جان ګورډون لاریمر ۱۵۷
ډ. ل. لاریمر ۱۵۷
روس کېپل..................................... ۱۵۷
هاول.. ۱۵۸
دیارلسم څپرکی.................................. ۱۵۹
محمدزي او پښتو ژبه ۱۵۹
امیر دوست محمد خان ۱۵۹

امیر شیرعلي خان ۱۶۰
امیر شیرعلي خان او پښتو ژبه ۱۶۳
امیر عبدالرحمن او پښتو ژبه........................ ۱۶۶
امیر حبیب الله خان او پښتو ژبه ۱۶۹
مولوي عبداواسع کندهاری ۱۷٤
امیر امان الله خان او پښتو ژبه ۱۷۵
د نادرشاه او ظاهرشاه په دوره کې پښتو ژبه........................ ۱۷۷
څورلسم څپرکی ۱۸۶
د خلقیانو واکمني او پښتو ژبه ۱۸۶
د پرچمیانو واکمني او پښتو ژبه........................ ۱۸۷
د حامد کرزي په واکمنۍ کې پښتو ژبه........................ ۱۹۰
پنځلسم څپرکی ۱۹۵
د ډیورنډ د کرښې هغې خوا ته ۱۹۵
پښتانه او پښتو ژبه........................ ۱۹۵
شپاړسم څپرکی ۲۰۳
پښتانه باید د خپلې ژبې لپاره په راتلونکي کې څه وکړي؟ ۲۰۳
۱-ځان پېژندنه........................ ۲۰۶
۲-د ټولنې نیمایي وجود یاني ښځو ته ځانګړې پاملرنه ۲۰۶
۳-پښتانه باید منظم شي........................ ۲۰۷
اخځونه ۲۱۵
پښتنو ته اوس حتمي شوې چې خپله پښتو او هویت وساتي ۲۲۶
د لیکوال ژوندلیک ۲۳۱

یادونه

د څه مودې راهیسې دا فکر را سره و چې پښتنو ولې خپلې ژبې ته شا کړې، د هغې په هکله بې پروا، ځینو یې ان ورسره بې انصافي کړې او ځینې لا اوس هم ورسره بې انصافي کوي. ایا د دې لامل دا دی چې پښتو یوه کمزورې ژبه ده او د ودې توان نه لري او که پرعکس پښتانه د خپلې ژبې په اهمیت نه پوهیږي او د پښتو ژبې وروسته پاتې والی د پښتنو د وروسته پاتې والي او بې پروایې پایله ده؟

دغو پوښتنو ته مې د ځواب موندلو په موخه هوډ وکړ چې د خپل وس او توان په کچه یوه څېړنیزه لیکنه «پښتو د تاریخ په بهیر کې» تر سرلیک لاندې وکاږم تر څو د پښتنو پاملرنه دغې مهمې موضوع ته واړوم. خو ستونزه دا وه چې د دې موضوع د څېړلو لپاره ډېرو اثارو ته اړتیا وه چې ما نه درلودل. د ښه مرغه یو شمېر انډیوالانو د یادې شوې موضوع په هکله د کتابونو مرسته راسره وکړه چې تر ډېرې اندازې یې زما ستونزې لرې کړې.

محترم پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ تل مهرباني کړې او وخت په وخت یې خپل خپاره شوي اثار او ژباړې او ان د ځینو اثارو د چاپ لپاره د تیارو شوو مسودو فوټو کاپۍ، د مخه تر دې چې خپرې شي، را استولې دي. همدارنګه انجنر زکریا پوپل او انجنر محمد ظاهر، چې زما سره نږدې اوسیږي هم خپل کتابونه په واک کې راکړي دي. انجنر زکریا پوپل د خپلو کتابونو برسېره د کاناډا نه د معصوم هوتک څخه د عبدالرؤف بېنوا کتاب «هوتکیان» او د معصوم هوتک کتاب «سل پګړۍ او یو پړونۍ» را وغوښتل چې د ځانګړې یادونې وړ دي. ډاکټر قادر زماني د عبدالغفار فراهي کتاب «د ډیموکراسي او جمهوریت په کلونو کې»، محمد بلال لالپوروال د سید

بهادرشا ظفر کاکا خېل کتاب «پښتانه د تاریخ په رڼا کې» او د غلام محمد غبار کتاب «تاریخ مختصر ـ افغانستان»، عبدالرشید وزیري د محمد دوست شینواري کتاب «د افغانستان ژبې او توکمونه» ، صالح الدین وزیري د محمد ولي ځلمي کتاب «د افغانستان او روسیې د سیاسي روابطو لنډه تاریخچه»، جان محمد داوړ د ګل جانان ظریف کتاب «پښتو مېخمیري ډیبونه»، ډاکټر عبدالمحمد درمانګر د محمد انور نومیالي کتاب «د پښتنو د ټولنیز تاریخ مبادي»، او بهار د سید امین مجاهد کتاب «جریانات پشت پرده لویه جرګه قانون اساسي» راولېږل. زه د دې انډیوالانو نه د دې پېرزوینې له امله د زړه له کومې مننه کوم.

دا لیکنه انجنر زکریا پوپل، انجنر محمد ظاهر او ډاکټر قادر زماني ولوستله او د لیکنې د ښه والي په هکله یې ګټورې مشورې راکړې چې په مننې سره یې یادونه کوم. دا لیکنه مې بیا د هېواد وتلي او بې جوړې تاریخپوه پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ ته د لوستلو لپاره واستوله. ښاغلي کاکړ صاحب د زیاتو بوختیاوو سره سره زما لیکنه په ورین تندي لوستې او مشوره یې راکړه چې د کتاب په بڼه یې د لوستونکو په واک کې ورکړم. محترم کاکړ برسېره پردې سریزه هم ورباندې وکښله. زه د ښاغلي کاکړ نه د ګټورو مشورو او سریزې له کبله د زړه له تله مننه کوم او ښه روغتیا او اوږد ژوند ورته غواړم.

دا هم باید ووایم چې د دې لیکنې سره د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ یوه مقاله چې «پښتنو ته اوس حتمي شوې چې خپله پښتو او هویت وساتي» تر سرلیک لاندې، چې په افغان-جرمن انلاین سایټ کې خپاره شوې او زما د کتاب د موضوع سره نږدې اړیکه لري، هم ورسره مله ده.

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ
اپریل، ۲۰۱۵

پښتو د تاریخ په بهیر کې

دا د پښتو د تاریخي انکشاف په اړه د محترم اقبال یو نوی ابتکاري اثر دی. په دغه نامه او په دغه ډول بله لیکنه لیدل شوې نه ده.

پښتو په دغه اثر کې له دغو اړخونو څخه کتل شوې ده: یو دا چې پښتو د ژبې په توګه څنګه مینځ ته راغله. بل دا چې پښتو د پښتنو په واکمنی کې څنګه انکشاف وکړ، یا ونه کړ؛ کومو واکمنو هغه پاللې، او کومو نده پاللې او ځینو ولې هغه پرېښوده، او نورې ژبې یې غوره کړې، بل دا چې دغه واکمنې کورنۍ څنګه او چېرته واکمنې شوې او څنګه له واک نه ولوېدلې. په دې ډول دغه اثر د پښتني واکمنو کورنیو لنډ تاریخ هم ګڼل کېدای شي.

دغه اثر هغه پښتانه هم راپېژني چې د پښتو په انکشاف کې یې محسوسه برخه لرلې ده. دوی که په ارادي ډول د پښتو پالنه په نظر کې نه وه نیولې په خپلو اشعارو یې هغه پاللې او هم یې د خپلو خلکو د نړۍ لید او کلتور تمثیل کړی دی. وزیري د پښتو د دغسې شعرونو نمونې له لرغوني مهال نه تر اوسه په خپل دغه اثر کې راټولې کړې، او خپل اثر ته یې چې په اصل کې څېړنیز دی، شعري کیف هم ورکړی دی. دا هم د دغه اثر مهمه ځانګړتیا ګڼل کېدلی شي.

که د پخوانیو پښتنو منثور اثار لیدل شوي نه دي، شعرونه یې ډېر او ښه پاخه دي، دغومره پاخه چې ښیي چې ویونکي یې د لوړ فکر او احساس خاوندان وو. دوی په خپلو اشعارو سره په دغې برخې کې پښتون ولس ښه شتمن کړی دی. دا به شاید د همدغو کلاسیکي اشعارو له امله وي چې

پښتو اوس یو ډېر پراخ او دقیق ګرامر لري، چې له برکته یې مطالب پکې په دغسې لنډ او دقیق ډول بیانېدلی شي، چې په ډېرو نورو ژبو کې هغسې ادا کېدلی نه شي. خو دا چې پښتو په معاصر مهال کې چې څنګه ښایي پرمختګ نه دی کړی، په اصل کې د پښتنو د بېرته پاتې والي او پښتو ته د بې پروایې له امله ده، نه د پښتو له امله. وزیري دغې موضوع ته ښه ځیر دی، او د خپل اثر وروستی څپرکی یې دغې موضوع ته ځانګړی کړی، او پښتانه یې دېته رابللي دي چې په اوسنیو شرایطو کې خپلې ژبې ته څنګه انکشاف ورکړي. دغه شعرونه او پښتونوالي وه چې پښتانه یې د لوړ او پیاوړي کلتور خاوندان کړي وو.

د دغه اثر بله مهمه ځانګړتیا دا هم ده چې لیکوال یې دا ټولې موضوع ګانې له اول نه تر پایه په منسجم او لنډ ډول بیان کړې دي. ژبه یې هم رڼه، روانه، او له خاصو اصطلاح ګانو څخه خالي ده. ده د ژبې د متخصص او استاد په توګه د بیان طرز او اسلوب ته پوره پام کړی. داسې هم نه ده چې ده خپل اثر یوازې د خپل تخصصي نظر له مخې کښلی وي. نه، ده د خپل اثر د موضوع ګانو په اړه د پخوانیو او اوسنیو لیکوالو اثرونه کتلي او د څېړنو د اصولو سره سم یې د هغو نظرونه ځای په ځای راوړي او په دې ډول یې خپل اثر افاقي او د اعتبار وړ ګرزولی دی.

د کډوالی او پردېسي په حال کې د دغسې منابعو له مخې په پښتو کې د دغسې اثر کښل ښيي چې محترم اقبال وزیري له پښتو سره خاصه مینه لري، او نور هم دېته بولي چې د خپلې ژبې په پالنه او علمي کولو کې چې څه کولی شي، وکړي. هیله ده چې د ده دغه ابتکاري اثر سرمشق وګرزي؛ نور څېړونکي د ده په پله روان شي؛ دغسې موضوع ګانې نورې هم وسپړي او پښتانه لیکوال د خپلې ژبې ارزښت او اهمیت ته متوجه کړي.

پای

لومړی څپرکی

د انسان او ژبې د پیدایښت په هکله یو څو خبرې

۱-د انسان پیدایښت

د انسان پیدایښت پخپله یوه ډېره پېچلې او لانجمنه مسله ده. د دې مسلې په هکله انسانان په دوو ډلو وېشل شوي ځینې وایي چې ټول ژوي او په هغه جمله کې انسان لوی څښتن پیدا کړي دي خو ځینې نور بیا وایي چې ژوند او د انسان پیدایښت د تکاملي عملیې پایله ده.

زیات ساینس پوهان د دې نظریې پلوي دي چې: «د کایناتو پیدایښت دیارلس عشاریه اوه میلیارډه کاله پخوا د یوه غټ ټکر یا چاودنې (The Big Bang)»[۱] پایله وه. د ځمکې کره چې زموږ د لمریز نظام یوه سیاره ده د دغې غټې چاودنې په پایله کې منځ ته راغلې او لومړی د اور د کرې په څېر وه. د ځمکې دا کره ورو ورو سړېدله او په پای کې دوو لاملونو د ژوند په منځ ته راتلو کې ډېر مهم رول ولوباوه. لومړې دا چې د ځمکې د کرې پر چاپېر د اتوموسفیر تشکیلېدل او بل د ځمکې د کرې پرمخ د اوبو منځ ته راتګ و.

پوهان د انسان د پیدایښت لومړۍ ځانګو، د هغه مهال د انسانانو د هډوکو د موندنې او سپړنې (تحلیل) پر بنسټ، افریقا بولي. «له دغو انسانانو نه ځینو یې اټکل سل زره کاله د مخه سویل-لوېدیځې اسیا ته او بیا له دغو

سیمو نه د اسیا-اروپا پراخو تودو سیمو ته مهاجرت وکړ.»۲ انسانان په ځلورو توکمیزو یا نژادي ډلو ویشل شوي دي چې سپین پوټکي، زیړ پوټکي، تور پوټکي او سور پوټکي دي. دا توکمیزې ډلې په نسبي توګه د ثابتو پیدایښتي ځانګړتیاوو: لکه رنګ، وېښته، مخ او بدني جسامت له مخې یو د بل نه توپیرېږي. اوس د DNA د کتنو په برکت د نژادو توپیر په کره توګه کېږي. سپین پوټکي هم په دوو څانګو وېشل کېږي چې یوه یې سامي او بله یې اریایان دي. خو څرنګه چې پښتانه په اصل کې اریایان دي نو له دې کبله به د اریایانو او د هغوی د ټاټوبي په هکله لنډه یادونه وکړم.

اریایان او د دوی ټاټوبی

اریایان د سپین توکم یوه څانګه ده چې د هندو-اروپایي خلکو نیکونه دي. د اریایانو د ټاټوبي په هکله پوهان یوه خوله نه دي. ځینې پوهان لکه احمد علي کهزاد، عبدالحی حبیبي، ماکس میولر، ظفر کاکا خیل، دوست شینواری او نور د اریایانو ټاټوبی د اکسوس او سردریا تر منځ سیمه بولي خو ځینې نور بیا د اروپا بېلې بېلې سیمې لکه جرمني، سکندنویا او د مدیترانې سیمې د اریایانو لومړی ټاټوبی ګڼي. ګوردن چایلډ (Gorden Childe) وایي چې د اریایانو لومړی ټاټوبی به د «سوویلي روسیې یا سکندنویا»۳ نه یو وي. خو دی د سوویلي روسیې د ګڼېې [فرضیې] شونتیا پیاوړې ویني. پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ وایي چې «دغه نظریه پدې هم قوي ده، چې له سویلي روسیې نه د اریایانو لومړی لېږد څرګند دی.»۴ دی زیاتوي چې «دغه سیمه د اروپا-اسیا هغه پراخه برخه ده . چې د هنګري له ختیځو ځنګلونو نه د مانچوریا تر شنو ورشوګانو او د سایبریا د جنوبي څنډو نه د تبت تر لوړو سطحو پورې د نړۍ دریمه برخه ځمکه په غېږ کې نیسي-او منځنۍ اسیا یې زړی جوړوي.»۵ د اریایانو دا لومړی لېږد د دې سیمې نه څلور زره کاله د مخه اټکل شوی دی.

د اریایانو دا لومړی لېږد پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ داسې بیانوي: «دغه خلک د خپل لېږد په بهیر کې چې پېړۍ پېړۍ یې نیولې په دوو برخو وویشل شول ... لوېدیځه برخه [یې] ... د تور سمندرګي له شمال نه د بالقان او باسفورس په لار وړې اسیا (Minor Asia) یا نننۍ ترکیې ته ننوتل او د هغې له ځای خلکو سره له ګډ کېدلو نه وروسته پرې لاس بري شوه او د هیټایټ (Hittite) په نامه سلطنت یې جوړ کړ.

د هندو-ایراني په نامه د اریایانو بله ډله د کسپین د سمندرګي په غاړه د ختیځ خوا ته تاو شوه او بیا دوه برخې شوه. یوه برخه یې له قفقاز نه واوښته د فرات په لور لاړه او هلته له ځایي خلکو هوریانو (Hurrians) سره میشته شوه او وروسته یې د میتاني (Mittani) په نوم دولت جوړ کړو. بله برخه یې چې تر هغې بلې نه ډېره لویه وه او په هندو-اروپایي څانګې یاده شوه، د ختیځ په لور لاړه، له سردریا او امو نه واوښته په باختر کې میشته شوه او بیا د پنجشېر او کابل پر سینونو ورښکته شوه.»۶

دی دا هم وایي چې د اریایانو د دغې ډلې نه یوه برخه یې چې د سویل په لور تله د هغو اریایانو د ډلې له لوري له خنډ سره مخامخ شوه چې د دوی نه د مخه هلته تللي او میشته وو. بیا دوی د لوېدیځ په لور لاړل او نننی ایران کې میشته شول. خو په دوی کې مادانو د نني ایران په شمال لوېدیځ کې د مخزېږدې اومې پېړۍ په نیمایي کې د میډیا (Media) په نامه امپراتوري جوړه کړه چې یوه پېړۍ اوږده شوه او پارسا یې هم لاندې کړې وه او مرکز یې نننی همدان و. پاړسوانو د مخزېږدې شپږمې پېړۍ په نیمایي کې مادانو ته ماته ورکړه او خپله امپراتوري یې جوړه کړه. دوی خپله مینه پارسه، پاچایي ټبر یې پازارګادی (Pasargadae) او پاچایي کورنۍ یې هخامنشي-ونوموله او پدې توګه پارسانو د باختري اریایانو نه ځانونه بېل کړل.

د اریایانو بله ډله د مخزېږدې نه څلور سوه کاله دمخه له اباسین نه تېره شوه او د هغه ځای اوسېدونکي درای ویدیان (Draavidians) یې لاندې

کړل. دوی خپل هېواد بهاراته ورته (Bharata Varta) ونوموه او پدې توګه دوی هم د پارسا غونډې ځانونه د باختري اریایانو نه بیل کړل.

د اریایانو نورې ډلې لکه سارماتیان (Sarmatians)، ساکا (Sakae)، یوچیان (Yue Chih) یا کوشانیان او هفتالیان د منځنۍ اسیا په پراخو مځکو کې میشته وو. اریایان له همدې ځایه نورو سیمو ته تیت شول او سارماتیان لومړی اریایي ټبر دی چې اروپا ته تللي دي. خو څرنګه چې پښتانه په اریایانو کې د ساکا د لوی ټبر سره د قوم والي او هم د ژبې له کبله نږدې دي او شاید په اصل کې سره یو وي. نو لازمه ګڼم چې لږ غونډې د ساکا په هکله وغږېږم.

ساکا لکه چې مو د مخه یادونه وکړه د سپین پوټکو اریایانو لوی ټبر دی چې د هخامنشي امپراتورۍ پر مهال «د لوېدیځ کاشغر، ختیځ کسپین او سردریا یا جیحون تر منځ سیمو کې کوچیاني ژوند لاره».۷ اریانا ته د سکندر تر راتګ د مخه د ساکا ډېرې څانګې د اریانا په ډېرو سیمو کې خورې وې.

نایسا (Nysa) د کوفن (کابل) او اباسین تر منځ ښار کې اوسېدل. د حسن کاکړ په وینا نیاسایان په تاریخي لحاظ همغه نسل و لکه ساکای چې په همغه وخت کې په بدخشان او ګاونډیو سیمو کې اباد وو. د نیاسیانو هېواد لږ و ډېر د هېرودت له پکتیک سره سر خوري چې د پکتیانو یاني پښتنو هېواد و. د ساکا بله لویه سیمه باختر او د همغه چاپېر سیمې وې. په بخدي کې د دهای (Dahae) قوم اوسېده چې د ساکا د لوی ټبر څانګه ده. ساکا د سکندر تر راتګ د مخه په سیستان کې هم اباد وو. پدې ترتیب داسې ښکاري «چې ساکا څلور زره کاله د مخه د اریایانو په لومړي لېږد کې په سغدیانه، بکترِیا (Bactria) یا بخدي، پامیرونو، سیستان، نای سا (Nysa)، پکتویک، کونړ او سوات کې اباد شوي وو.»۸ د سکندر د راتګ او د اریایانو د دوهم ستر لېږد سره پدې سیمه کې ستر بدلونونه رامنځ ته شول.

پښتانه او سکندر

سکندر د خپل پلار فیلیپ د مړینې وروسته یونان یو موټی کړ او ویې پتیله چې اسیایي یونان د هخامنشي واکمنۍ نه ازاد کړي. ده د لوېدیځ له خوا په هخامنشي امپراتورۍ یرغل وکړ او د فارس امپراتور داریوش ته یې په څو جګړو کې ماتې ورکړه. سکندر د هخامنشیانو پلازمینې ته اور واچاوه او د اوېستا نامتو اثر چې د غوایي په زرګونو څرمنو لیکل شوی و د منځه لاړ او یوازې یوه کوچنۍ برخه یې پاتې شوه. وروسته داریوش چې د سکندر له لاسه یې څو ځله ماتې کړې وه د بخدي والي بېسوس (Bessus) له خوا ووژل شو او پخپله بېسوس ځان پاچا اعلان کړ. خو سکندر د هخامنشي فارس د ړنګولو وروسته په باختر کې د لویو ستونزو سره مخامخ شو. باختریانو لومړی د بېسوس او د همغه د مړینې وروسته «د پښتون سپتامنز (Spitamenes) په سروالي د ځایي خلکو له دغسې مقاومت سره مخامخ شو چې د هخامنشیانو په امپراتورۍ کې له دغسې ټینګ مقاومت سره مخامخ شوی نه و.»۹ سپتامنز له سکندر سره کلکې جګړې وکړې چې نږدې دوه نیم کاله اوږدې شوې. سکندر په پای کې د خپل هوډ نه، چې د امو د رود اخوا سیمې لاندې کړي، واووښت او هند ته د تګ په فکر کې شو. ده په باختر کې شپږ پوځي چونۍ چې د سکندریې پنامه یادېږي جوړې کړې چې وروسته په ښارونو بدلې شوې. ده د باختر د سیمه یز واکمن اوکسیارتز (Oxyartes) د لور رخشانې سره واده وکړ او وروسته د همغه ځای ناستي سلوکوس نیکاتور د سپتامنز د لور اپامه (Apama) سره واده وکړ او د پوهاند کاکړ په وینا وروسته د دوی زوی د لومړي انتیوکوس په نامه پاچا شو. سکندر بیا د هندوکش نه راواووښت او بګرام ته راغی. سکندر د بګرام نه د نني جلال اباد په لوري وخوځېد او هلته د ده لښکرې دوه برخې شوې چې یوه برخه یې د خیبر د درې له لارې اباسین ته روانه شوه او بله یې د کنړ لاره ونیوله چې پخپله دی هم ورسره مل و. په کنړ، باجوړ او سوات کې د پښتنو د کلک

مقاومت سره مخامخ او ټپي هم شو. سکندر بیا د هند په لور لاړ، د اباسین نه واووښت او جیلم ته ورسېد چې بیا یې پوځ د وړاندې تګ نه ډډه وکړه او د بلوچستان له لارې یونان ته د تګ په لاره کې بابل ته ورسېد او هلته د درې دېرشو کالو په عمر مړ شو. پدې توګه سکندر «پخپلو بې جوړو نظامي بریو سره په ټولې مالومې نړۍ کې د لوی سکندر په نامه یاد شو. هغه نه یوازې ټول یونان لاندې کړو، بلکې د هخامنشي پراخه امپراتوري یې [هم] لاندې کړه او... د ده امپراتوري له یونان نه تر اباسین نه اخوا پورې غځېدلې وه.»۱۰

پارتیا

کهزاد وایي چې د پکتیانو یوه څانګه د هغو مهاجرینو سره چې د لوېدیځ خوا ته لاړل د هریرود د هغې خوا نه د خزر تر سواحلو پورې نږدې ځایونه ونیول او د پارتیا په نوم یاد شو. پارتیان (Parthiene) د دهایي ساکا د اپرنای (Aparni) څانګې خلک دي.

پارتیانو دوه کاله وروسته له هغې چې د یونان-باختري دولت په بلخ کې د یودتس په مشرۍ واک ته رسېدلی و د یونان-باختر په لوېدیځ کې د پارت دولت بنسټ د ارساس (Arsaces) په سروالي کېښود. «پارتیه د دامغان، شاه رود، جوین، سبزوار، نیشاپور، طوس، ترشیز له سیمو او د هریرود د سیمې نه جوړه وه.» ۱۱ د میریداتس په پاچایي کې د پارتیا واکمني په امپراتورۍ واووښته چې په اروپا کې د روم د امپراتورۍ سیاله شوه او نږدې پنځه پېړۍ یې په پارسانو واک وچلاوه. وروسته ساساني پاچا اردشیر د پارتیا وروستي پاچا ارته بانوس (Arta banus) ته ماتې ورکړه او د پارتیا امپراتوري ته یې د پای ټکی کېښود. اردشیر پارتیا د خراسان په نوم ونوموله تر څو د پارتیا هویت له منځه یوسي. زموږ ځینې افغان وروڼه چې د خراسان نارې وهي ښه به دا وای چې د ایران نه یې د پارتیا د بېرته تر لاسه کولو نارې وهلی او پارسي خراسان یې بېرته پارتیا نومولې وای.

د اریایانو دوهم ستر لېږد

هغه مهال چې د چین دېوال جوړ شو او چینایانو د هغه په مرسته وکولی شول چې د مغولو د یرغل نه ځان وژغوري نو مغولو د لوېدیځ په لور یرغل وکړ او د دغه یرغل په پایله کې د دغو ولسونو دوهم ستر لېږد پیل شو. دوه زره دوه سوه کاله د مخه د مغولو د یرغل په پایله کې یوچیان او یفتالیان هم مهاجرت ته اړ شول. نو بیا دغو یوچیانو، یفتالیانو او نورو تر فشار لاندې د ساکا څو څانګې له سغدیانې نه شکته شوې، باختر یې ونیو او بیا د هغو په فشار له بخدي نه سیستان ته واوښتل او هلته میشته شول. دوی خپله مېنه په ساکستانه او بیا په سیستان یاده کړه چې د ګوندو فارس (Gondophares) په مشرۍ یې یوه امپراتوري جوړ کړه.

«پوهاند فرای د سیستان ساکا د پښتنو لوړ نیکونه ګڼي او وایي چې د اسلامي پراختیا په برابر کې د زنبېلانو ټینګ مقاومت یو دلیل په یقین سره هغه جنګیالي قومي خلک، د افغانانو یا پټانانو نیکونه وو، چې د یرغلګرو سره د جنګ لپاره یې مېړونه ورکول.»۱۲ د پښتنو په هکله به په دوهم څپرکي کې پوره رڼا واچوم.

۲-د ژبې پیدایښت

د ژبې پیدایښت د انسان د پیدایښت د مسلې غوندې ډېره پېچلې او ستونزمنه مسله ده. پوهانو د ژبې د پیدایښت په هکله دوې نظریې وړاندې کړې دي. د لومړۍ نظریې پلویان ژبه یوه ازلي (پیدایښتي) پدیده ګڼي. د دې نظریې نامتو پوه نوام چامسکي (Noam Chamsky)دی چې ژبه یوه ځانګړې بشري وړتیا او استعداد ګڼي چې د خپلې کارونې لپاره له مخکې ټاکلي ګرامري اصول لري. د بېلګې په توګه موږ پښتانه د مخه تردې چې د پښتو ګرامر مو زده کړی وي په ګرامري لحاظ سمې خبرې کوو. نومړی

وايي چې انسانان د داسې میکانیزمو سره زیږېدلي دي چې د ژبې لپاره مناسب دي لکه د غږ پټې (Vocal cards)، د ماغزو هغه برخه چې د ژبې لپاره ځانګړې شوې ده او هغه میکانیزمونه چې موږ ته دا وس راکوي چې د ژبې شونتیاوې وکاروو.

د دې نظریې په هکله لومړۍ اریانوونکې تجربه د لرغوني مصر- فرعون سمیتیکاس په امر تر سره شوې ده. دغه فرعون په دوو ماشومو هلکانو باندې په یوه لیرې او پټ ځای کې دیوالونه راتاو کړل او د باندې نړۍ نه یې ګوښي او بېل کړل. دغه فرعون فکر کاوه چې د دې هلکانو له خولې هرڅه چې راووتل هغه به د ژبې پیل وي. هېرودت وايي چې دې ماشومانو په فریګیان ژبه کې، د ډوډۍ لپاره د «بېکس» کلیمه راوویسته چې لوستونکې کولی شي د فریګیان ژبې په هکله د زیاتو مالوماتو تر لاسه کولو لپاره د ډاکټر رحمت ربي زیرکیار کتاب «ژبه د بابا ادمه تر دې دمه» وګوري. دې تجربې وښودله چې که ماشومان ځانله پرېښودل شي هغوی کولی شي پخپل منځ کې ژبه راوباسي. «هېرودت د دې تجربې له مخې دې پایلې ته ورسېد چې انسان د خبرو د وړتیا سره زیږېدلی دی.»۱۳

دا تجربه په ۱۹۸۰ کلونو کې د کوم مخکیني پلان پرته په نیکاراګوا کې بل ځلي وشوه. په نیکاراګوا کې د ساندینیست واکمنۍ پر مهال دغو واکمنو د کڼو ماشومانو د روزنې پروژه پرانېستله. هلته کڼو ماشومانو پخپل منځ کې ګډه د اشارو ژبه منځ ته راوړه چې امریکایي پوهاندې جودي کېګل وکړای شول چې په درو اونیو کې ددغو کڼو ماشومانو د اشارو ژبې کیلي ومومي اوبیا یې سوکه سوکه د هغې ګرامر وسپړه او پدې توګه یې د نوام چامسکي نظریه جوته کړه «چې د «ګرامر بیالوژي» ورته ویل کیږي او په مغزو کې پراته ده.»۱۴

دوهمه نظریه دا ده چې ژبه د تکاملي ودې او پرمختیا پایله ده چې جسمي، عصبي او کلتوري نوښتونه پکې شامل دي. د دې تیوري پلوي ویګوتسکي

(Vigotsky) د ژبې په پیدایښت او وده باندې د ټولنیز-کلتوري چاپېریال په رول ټینګار کوي. د فرعون سمیتیکاس تجربې وښودله چې لږ تر لږه دوه ماشومان د ژبې منځ ته راتلو لپاره اړین وو. همدارنګه د نیکاراګوا د کڼو ماشومانو تجربه ښيي چې یو شمېر کڼو ماشومانو پخپل منځ کې د اشارو ژبه راوایسته. د دې مانا دا هم ده چې ژبه ټولنیزه پدیده ده او د خلکو تر منځ د تړون په بنسټ منځ ته راځي. پدې ترتیب د ژبې منځ ته راتګ دوه بنسټونه لري چې یو یې پیدایښتي او بل یې ټولنیز دی. که د انسان د ژبې پیدایښتي جوړښتونو یاني د غږ پټې، په لویو ماغزو کې د ژبې مرکز او د ژبې د کارولو میکانیزمونو ته زیان ورسېږي نو په ژبه کې خنډونه منځ ته راځي او ټولنیز بنسټ ورسره هېڅ مرسته نه شي کولی. همدارنګه که د انسان پیدایښتي بنسټونه روغ هم وي خو انسان د ټولنې د باندې ژبه منځ ته نه شي راوړی. د بېلګې په توګه په هند کې دا کیسه ډېره د ژبې په سر ده چې وايي «په هند کې د امیلا او کمیلا په نامه دوې وړې نجونې لېوه تښتولې وې او خپل غار ته یې وړې وې. یو څه موده وروسته دواړه نجونې د لېوه په غار کې وموندل شوې او د ټولنپوهانو له خوا تر روزنې لاندې ونیول شوې. دا نجونې به د حیواناتو په شان په څلوربولې تلې او خبرې یې نشوې کولای. یوه نجلۍ څه موده وروسته مړه شوه او هغه بله نجلۍ په دې قادره نه شوه، چې خبرې وکړي او د انسان په شان سلوک زده کړي.» ۱۵ دا بېلګه راښيي چې انسان د ټولنې د باندې انسان کېدای نه شي او نه ژبه زده کولی شي. پدې توګه دا دواړه بنسټونه د یوې سیکې دوه مخونه دي د ژبې په منځ ته راتګ کې پیدایښتي لاملونه او هم ټولنیز لاملونه دواړه رول لري او یو بل بشپړوي.

د انسانانو په وجود کې د غږ د پټې برسېره سږي، پزه او وړه ژبه (ژبۍ یا حلقۍ ژبه) ټول د غږ په جوړولو کې ونډه لري. ډاکټر کبیر ستوري پخپل اثر کې چې «ژبساپوهنه» نومېږي پدې اړه مهم مالومات راکوي چې لنډیز

یې دا دي:
د زیاترو انسانانو د ژبې مرکز د دماغ په ګڅه یا کینه خوا کې پروت دی. د غړونو د ژبې دستګاه تالو دی چې د غړونو پټۍ لري او د ژبې د غړي (عضلې) او شونډو په مرسته سره غړونه جوړوي. د انسانانو د تالو د غړونو په پټیو کې د پرتو غړونو شمېر زیات او پراخ دی او بېل بېل غړونه جوړولی شي خو د ژوو د تالو د غړونو شمېر ډېر لږ دی او یوازې څو محدود ږغونه جوړولی شي. پدې ترتیب د انسان ژبه د غړونو د شمېر له پلوه بډای او بشپړه ده او د ژوو بیا نیمګړې او غریبه ده. لدې کبله انسان په ډېره پیمانه او ژوې په لږه اندازه د خبرې کولو توان لري. د غړو ژبه د وزن له مخې له څلورو برخو نه جوړه شوې چې هره ټیټه برخه یې د خپلې جګې برخې څانګه ده. دا څلور برخې ګړ، څپه، نومونه یا ویې (لفظونه) او جملې دي.

پوهان پدې باور دي چې بې غږه ژبه یا د جسماني اشارو (verbaal) ژبه شاید د انساني ژبې لومړۍ او پخوانۍ بڼه وي. کله چې دوه کسان یو د بل په خبره نه پوهیږي نو بیا د یو بل په فکر، ارادې او احساساتو باندې د پوهېدو لپاره د جسماني اشارو (لکه لاس، خوله، سترګې او نور) نه کار اخلي. پدې ترتیب بې غږه ژبه یا د جسماني اشارو ژبه منځ ته راځي

د بې غږې ژبې یا جسماني اشارو د ژبې وروسته د غږ ژبه منځ ته راغله. د غږ ژبه د غړونو نه چې په لومړي سر کې هېڅ مانا نه لري منځ ته راځي کله چې غږونه په یوه شي او یا د یوه شي د ستاینو (صفتونو) پورې وتړل شي نو بیا مانا پیدا کوي. د بېلګې په توګه پښتانه یوې ځانګړې مېوې ته مڼه وایي خو پارسوان ورته سیب، روسان ورته یابلوکا (iabloka) او انګرېزان ورته اپل.(apple) وایي د یوه پښتون د پاره تر هغه د اپل اواز بې مانا دی تر څو پدې پوه نه وي چې انګرېزان مڼې ته اپل وایي. همدارنګه د یوه انګرېز د پاره تر هغه د مڼې اواز بې مانا دی تر څو هغه پدې پوه نه شي چې پښتانه اپل ته مڼه وایي.

د لیک ژبه د غږېدو د ژبې نه وروسته منځ ته راغلې ده. د لیک ژبه د شیانو او پېښو لفظي انځور دې. د لیک د ژبې تر ټولو پخوانۍ بڼه انځوریز لیک دی چې د مخزیږدې نه لس زره کاله د مخه اټکل کیږي. په دې لیک کې د ټاکلي ویي (لغت) لپاره یو ټاکلی انځور و. سومیري لیک، د مصر هیروغلیفي لیک، میخي لیک، پونیځي لیک او چیني لیک د انځوري لیک روښانه بېلګې دي. د انځوري لیکونو د ودې په پایله کې د تورو لیک مینځ ته راغی چې هر ګړ ته چې د څپې یوه برخه ده یو توری نیول شوی دی. بیا دغه لیک ایټالویانو واخېست او نوره وده یې ورکړه او لاتیني لیک ترې مینځ ته راغی چې نن ورځ یو زیات شمېر هېوادونو په لږ بدلون سره خپل کړی دی. پدې ترتیب هره یوه د غږ ژبه د ټاکلي شمېر ګړونو نه کار اخلي چې د غږ تر ټولو کوچنۍ برخه ده. نو د لیک ژبې لپاره هم همدغه ګړ بنسټ ګرزول شوی دی. د لیک ژبې د ودې په پایله کې د هر ګړ لپاره یو توری نیول شوی او د غږ ژبه د لیک په ژبه اړول شوې ده.

د پښتو پخوانۍ لیک میخمري و چې د میخي لیک پنامه هم یادیږي. د المان د ګوټنه د انستیتوت استاد پوهاند ډاکټر ګل جانان ظریف دوه نیم زره کاله پخواني پښتو ډیبونه (کندل شوی لیک) پخپل کتاب کې چې «پښتو میخمیري ډیبونه» نومیږي را په ګوته کړي دي. دی لیکي: «د هغو میخمري ډیبونو الفبا چې په پښتو پورې اړه لري تر اوسه د پېژندل شوو تورو شمېر یې شپږ دیرش ته رسیږي.»١٦ ډاکټر ظریف زیاتوي چې «هغه ډیبونه چې په پښتو ژبه دي، هغوی یو وخت د لیبیا، حبشې او یونان څخه تر سیند (اباسین) پورې په سیمه کې خواره او نښې او نمونې یې لدې سیمو څخه په لاس راغلې دي. لکه د سویس، دردانیلو، بابل، باګستان [بېستون]، مرغاب او پرزیپولیس.»١٧

د اسلام د مخه د اوسني افغانستان او د هغه ورځېرمو سیمو کې مهم لیک دودونه خروشتي او یوناني وو. انګرېز څېړونکی ویلیم جونز وایي «چې د

خروشتي لیک ژبه د اریانه ژبه وه او که په پښتو کې پوره څېړنې وشي نو ښایي چې یو وخت د دغې ژبې په مرسته خروشتي کتیبې ولوستل شي.»۱۸
د محمد دوست شینواري د څېړنې له مخې د خروشتي لیک الفبأ د دریمې مخزیږدې پېړۍ نه تر پنځمې میلادي پیړۍ پورې په اریانا کې موجود و او بیا د کنښکا او د هغه د ځای ناستو له لوري ګام په ګام له منځه لاړ او یوناني لیک دود یې ځای ونیو. د بغلان کتیبه په یوناني الفبأ لیکل شوېده.
د پښتو اوسنی لیک دود د عربي لیک دود نه منځ ته راغلی دی. د پښتو د لیک دود اوسني توري د عربي تورو په بنسټ جوړ شوي چې اساسي لامل یې د اسلام راتګ او د عربي ژبې اغېز دی. قاضي خیرالله په خیراللغات کې لیکي چې د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ په مهال د هغه د یوه وزیر حسن میمندي په ځانګړې اشاره پښتون عالم قاضي صیف الله خان د پښتو د ځانګړو غږونو دپاره توري جوړ کړل. خو داسې ښکاري چې دا توري به روښان پیر، اخوند درویزه او خوشال خان خټک ته نوي رسېدلي نو هغو هم د پښتو د ځانګړو غږونو دپاره توري په نظر کې نیولي دي.
خو بیا هم پښتانه د پښتو د یوه معیاري لیک دود په منځ ته راوړلو کې لا تر اوسه بریالي شوي نه دي چې لامل یې د ډیورنډ د کرغېړنې کرښې شتون دی. د پښتو ادبي انجمن د پښتو د بشپړ لیک دود بنسټ کېښود چې بیا وروسته د پښتو ټولنې په نوښت په ۱۳۲۱ کال کې د ټول افغانستان لپاره او په ۱۳۲۷ کې د ټولې پښتونخوا لپاره ومنل شو خو د پاکستان واکمنو د پښتو ژبې د پرمختګ د مخنیوي په موخه د ډیورنډ د کرښې هغه لوري پښتانه د دې پرېکړې پلي کولو ته پرې نښودل. اجمل خټک وایي چې په کابل کې د یوه لیک دود پرېکړه وشوه خو د پښتنو د دغې پرېکړې د پاکستان د حکومت او د مسلم لیګ د ذهنیت خاوندانو مخالفت وکړو څرنګه چې د نشراتو ټولې ادارې د دوی په لاس کې وې نو دا هڅه ناکامه شوه. ۱۹
پدې توګه د سیاسي لاملونو له مخې د پښتو د واحد لیکدود مخه نیول

کیږي او دا ستونزه لا تر اوسه حل شوې نه ده. هیله مند یم چې پښتانه به د دې توان پیدا کړي چې په نږدې راتلونکې کې ټول پښتانه لیکوال یو ټاکلی لیک دود ومني.

د ژبې دندې:

ژبه درې اساسي دندې لري:
۱- د ژبې لومړۍ دنده دا ده چې د خلکو تر منځ د پوهاوي او راپوهاوي د وسیلې په توګه چوپړ کوي. د ژبې دا دنده اوس ډېره اسانه شوې او د دې شونتیا شته چې د تکنالوژۍ په نور پرمختګ سره به په نږدې راتلونکې کې داسې وسیلې وکاریږي چې د نړۍ د یوه ګوټ نه به بل ګوټ ته خبرې د بلې ژبې نه په مورنۍ ژبه همغه دم وژباړل شي او اورېدونکي به یې په خپله مورنۍ ژبه واوري. د ژبې دا دنده تر ټولو لومړۍ د دې لپاره ده چې د ګړنې ګروپ پخپلو کې د یو او بل په احساس، خیال او فکر پوه شي. د بېلګې په توګه پښتو د ګړنې د یوه ګروپ یاني پښتنو تر منځ د پوهاوي او راپوهاوي د وسیلې په څېر چې یو بل د خپل احساس، خیال او فکر نه خبر کړي چوپړ کوي. څوک چې غواړي د ګړنې د نورو ګروپونو سره پوهاوی او راپوهاوی وکړي یا د دوی د ژوند په بېلو بېلو اړخونو باندې پوه شي نو د خپلې مورنۍ ژبې په څنګ کې نورې ژبې هم زده کوي. که یو څوک هر څومره ژبې زده کړي په همغه اندازه ده ته د مالوماتو کړکۍ پرانېستل کیږي. ځکه د پښتو ژبې نامتو شاعر عبدالعلي مستغني وایي:

ښه ده ښه ده چې په سل ژبو دانا یې
مـــــــګر مه کېږه نادان د خپلې ژبې

خو موږ پښتانه چې خپلې ژبې ته ډېر بې توپیره یو او داسې په غوږ کې راکړل شوي دي چې که خپله ژبه مو د لاسه ورکړه پروا نه لري ځکه چې

ژبه یوازې د پوهاوي او راپوهاوي د وسیلې په توګه چوپړ کوي. موږ پدې نه پوهېږو چې پدې کړو سره نه یوازې د خپلې ژبې د لاسه ورکولو په پایله کې د پنځوسو میلینو پښتنو وروڼو د پوهاوي راپوهاوي نه بې برخې کېږو بلکه د دې خلکو د معنوي شتمنۍ نه هم بې برخې کېږو او خپل ملي پېژانند (هویت) هم د لاسه ورکوو.

زموږ په هېواد کې چې پښتو او پاړسو رسمي ژبې او پښتو ملي ژبه ده خو په کړو وړو کې پښتو ژبه د رسمي کارونې بې برخې ده. دې کار په رسمي ادارو کې د خلکو لپاره زیاتې ستونزې پیدا کړې دي. غټه ستونزه دا ده چې ګڼ شمېر پښتانه په پاړسو نه پوهیږي او همدارنګه ګڼ شمېر پاړسیوان په پښتو نه پوهیږي او دا پروسه د هجرت په اوږدو کې لا غښتلې شوه. هغه افغانان چې پښتونخوا ته لاړل د پښتو ژبې په چاپېریال کې ژوند وکړ، ګڼ شمېر پښتنو او د نورو ژبو ویونکو افغانانو په پښتو ژبه راز راز زده کړې وکړې او ټولو پښتو زده کړه. همدارنګه زموږ ګڼ شمېر وطنوال ایران ته مهاجرت وکړ او هلته پاړسیوانو پښتو زده نه کړه او پښتنو پاړسو زده کړه. کله چې دوی بېرته هېواد ته راستانه شول نو په ښوونځیو او پوهنتونونو کې د زده کړې پر مهال د ستونزو سره مخامخ شول. دا ستونزې د دې غوښتنه کوي چې د دواړو ژبو د زده کړې لپاره دولت اغېزمن ګامونه پورته کړي. برسېره پردې په اداري سیستم کې د خلکو ستونزې دا غوښتنه کوي چې د دولت ټول مامورین چې د دولت نه معاش اخلي باید په دواړو ژبو وپوهیږي.

۲- د ژبې دوهمه دنده دا ده چې ژبه د فکر د ودې د وسیلې په توګه چوپړ کوي. «فکر د یوې ډلې شیانو د عمومي خاصیتونو انعکاس او د شیانو په مینځ کې د عمومي نښتونونو او اړیکو موندنه ده.»۲۰ ژبه له یوې خوا د فکر د څرګندولو وسیله ده او د بلې خوا فکر پخپله د ژبې یوه بڼه ده. هر څومره چې د انسان ژبه رسېدلې وي هغومره یې فکر رسېدلی وي. نو ځکه د ژبې د

ودې لپاره پرله پسې کار ته اړتیا ده. د ژبې د ودې ځایونه کورنۍ، ښوونځي او پوهنتونونه دي. لدې امله باید په ښوونځیو او پوهنتونو کې زده کوونکو ته په مورنۍ ژبه د زده کړې شوونتیاوې برابرې کړای شي. پخپله مورنۍ ژبه زده کړه د فکر په وده کې مهم رول لري. که د چا نه په مورنۍ ژبه کې د زده کړې حق واخېستل شي نو دا کار په اصل کې د دوی د فکري ودې مخنیوی دی او دا یوهستره بې عدالتي او یو لوی ظلم دی.

زموږ واکمنو د پېړیو په اوږدو کې د فارس د فرهنګي ښکېلاک په پایله کې پښتانه پخپله مورنۍ ژبه د زده کړو نه بې برخې کړي او د دوی د فکري ودې مخه یې ډب کړې ده. دا د پښتنو او نورو قومونو لکه ازبکان، ترکمنان، بلوچان، پشایان، نورستانیان او نور چې ماشومان یې پخپله مورنۍ ژبې د زده کړو نه بې برخې دي یوه لویه بې عدالتي ده. دا کړنه په اوږده راتلونکې کې د ټولو هېوادوالو په زیان هم تمامیږي. ځکه چې افغانستان زموږ د ټولو وروڼو قومونو ګډ کور دی او د د دوی او په ځانګړې توګه د پښتنو وروسته پاتې والی چې د هېواد د اوسېدونکو ډېرکی جوړوي، افغانستان به نور هم کمزوری کړي.

فکر کوم چې فضل احمد غر شاید لومړی پښتون وي چې پښتانه یې خپلې مورنۍ ژبې پښتو ته د بې توپیرۍ او نه پاملرنې ناوړه پایلو ته متوجې کړي دي. دی وایي «د ملک [او] قوم ترقي د خپل مذهب او د خپلې ژبې په حفاظت پورې تړلې ده. نن د دې ډېر ضرورت دی چې موږ خپله قومي ژبه د پستۍ نه وباسو او که نه زموږ د غفلت دا حال وي نو یوه ورځ به د فارسي او اردو پوځونه د پښتنو ملک په خپلو مینځو کې تقسیم کړي... »۲۱ پدې توګه فضل احمد غر ژبه د یوه قوم په ټینګېدو او شړېدو کې یو مهم اصل ګڼي.

فضل احمد غر ژبه د یو قوم د پرمختګ بنسټ بولي چې د ده د شعر په لاندې بیتو کې ښه روښانه ښکاري:

په پښتو خبرې شرم موږ ته ښکاري
تر دې حده قومیت زموږه مړ دی
خپل وطن او ژبه پرې نږدې افغانه
چې همدا د قومي ترقی جړ دی۲۲

همدارنګه مېجر روز انګرېز شاید لومړی ختیځ پېژندونکی وي چې د پښتنو کلک پام یې دې موضوع ته اړولی دی. دی لیکي: «افغانستان په تعلیمي جهت تر هغې نه کامیاب کیږي چې ... خپلې ژبې ته توجه و نه کړي. افغانستان خپل ځان په ازادو هېوادو کې شماري، مګر د ژبې په لحاظ رښتونی غلام د ایران دی، ځکه چې قوم یو، دفتري نظامي ژبه بله وایي، مګر څو پورې چې افغانستان کې تعلیم پخپله ژبه کې نه شي، علم ډېره ګرانه خبره ده، بویه چې عالم شي، مقابله به ملل دیګر وکړي، ضرورت امر دی چې افغانستان خپله ژبه یعني افغاني یعني پښتو ژبه د علوم وګرځوي.»۲۳
مېجر روز زیاتوي: «افغانستان له خصوصاً حکومت افغانستان له د شرم مقام هم دی، چې په پردۍ ژبه وییږي، هېڅ ملک ملت خپله دفتري ژبه بله کړې نه ده، بلکې هر قوم ملت په خپله ژبه کې پوهیږي.... مګر صرف یو افغانستان دی چې د خپلې ژبې بلکل لا پرواه دی، ما یو انګلیس خپل فرض ادا کړل عمل پرې د هر چا خپل کار دی.»۲۴
تجربو ښودلې ده چې نوی زیږېدلی ماشوم د بلې ژبې په پرتله هغې ژبې اورېدو ته میلان لري چې د مور په ګېډه کې یې اورېدلې وي. د بېلګې په توګه تجربو ښودلې ده چې «فرانسوي نوي زیږېدلي ماشوم د روسي ژبې په پرتله د فرانسوي ژبې اورېدلو ته ترجیح ورکړه».۲۵
هر انسان چې په یوه ټولنه کې پیدا شي د هغې ټولنې ژبه، دود، دستور او نور کړه وړه خپلوي. هره کورنۍ چې د ټولنې یوه برخه ده د ټولنې سره د

ژبې له لیارې سمون کوي. د ژبې زده کړه ماشوم په هغه کورنۍ کې پیل کوي چې پکې پیدا شوی وي.خو دا زده کړه د ماشوم په اروایي او جسماني ودې ولاړه ده. اروایي او جسماني وده یو د بل سره تړلې او چاپېریال پرې متقابله اغېزه لري. د ژبې اروایي او جسماني پیدایښتي جوړښتونه د چاپېریال تر متقابلې اغېزې لاندې د ژوند په بېلو بېلو پړاوونو کې بشپړ او پخیږي.
پښتانه نسبت نورو ژبو ته په پښتو ژبه پوهنه، هنر، فلسفه، ساینس او تکنالوژي په اسانۍ سره زده کولی شي هغومره چې پښتانه ځوانان او نجونې په پښتو سره خپلو وړتیاوو او استعدادونو ته وده ورکولی شي د نورو ژبو له لارې یې نه شي ورکولی. پدې ترتیب مالوماتو ته لاسرسی چې یوه انساني اړتیا ده په مورنۍ ژبه په اسانۍ سره لاس ته راتلی شي چې د انسان د فکري ودې لپاره ډېر اړین دی.

۳- د ژبې دریمه دنده ځان پېژندنه او د هویت مسله ده. ژبه نه یوازې د پوهوي راپوهوي او د فکر د ودې وسیله ده بلکې د ځان پېژندنې او هویت سرچینه هم ده. «هویت یوه کلتوري پدیده ده او کلتور په ژبه ولاړ دی»۲٦. د یوه قوم هویت د هېواد د ننه د هغه «د تاریخ جوړونې په پروسه کې خپله بڼه ښکاره کوي.»۲۷ ژبه د قوم د پېژاند (هویت) نښه ده. د ژبې په بنسټ قومونه یو د بل نه بېلیږي او توپیر یې کیږي. خو کله چې د یوه قوم ژبه مړه شي نو هغه قوم مري. باچاخان رښتیا وایي «چې کوم قام ته خپله ژبه سپکه شي نو هغه سپک شي او چې خپله ژبه ترې ورکه شي نو ورک شي.»۲۸ دا ځکه چې ژبه د یوه قوم د پېژاند مهمه برخه ده. هر څومره چې یو قوم پرمختللی وي په همغه کچه یې ژبه هم مخته تللې وي. لرغونو رومیانو به ویل، چې په یوه هېواد کې هغه څوک حاکم دی، چې ژبه یې حاکمه وي. د افغانستان زوال د تیمورشاه د واکمنۍ نه پیل او تر ننه

دوام لري ددې زوال د نورو لاملونو په څنګ کې د پښتو ژبې محکومیت یو مهم لامل دی.

پښتانه که غواړي چې په بشپړه توګه تباه نه شي نو باید خپل هویت ټینګ وساتي. پوهاند کاکړ لیکي «د پښتنو د هویت عنصرونه پښتو، پښتونوالي او نور غوره ارزښتونه دي. په دغو کې پښتو تر ټولو نه مهمه ده... پښتانه د ژبې له برکته پښتانه دي او که یې پښتو له لاسه ورکړه بیا نو پښتانه نه دي که څه هم احساس به یې د پښتانه وي.»۲۹ دی زیاتوي چې د پښتو ستر اهمیت پدې کې دی چې پښتانه په پښتو سره یو بل پېژني او سره یو کوي یې. په پښتو کې د پښتنو کلتوري ارزښتونه، د دوی تاریخ، د دوی افسانې، د دوی روایتونه یا په نورو ټکو د دوی ټولې معنوي او روحي شتمنۍ پراتې دي چې دوی پښتانه کوي.

قوم په یوه ټاکلې جغرافیایي سیمه کې، د ځانګړې ژبې، ګډ کلتور او ګډ اقتصادي بازار په پایله کې مینځ ته راځي. کله چې قوم پخپله جغرافیایي سیمه کې د حکومت په څېره کې خپل حاکمیت تأمین کړي نو سیاسي یووالی مینځ ته راځي او قوم د خپل هېواد څښتن شي. خو یو قوم چې خپل دولت یې نه وي جوړ کړی رسمي ژبه نه لري خو ملي ژبه لري. دا ملي ژبه ده چې زیات وخت دولتونه زیږوي او بیا دولتونه رسمي ژبه ټاکي. د نمونې په توګه د بنګله دېش په جوړولو کې د بنګالي ژبې رول ټاکونکی و. بنګالیانو په خپل کلتور او ژبې ویاړ کاوه او د پاکستان د جوړېدو سره سم یې د پردۍ ژبې اردو د رسمي کېدو د اعلان سره مخالفت وکړ او په بنګال کې یې د خپلې ژبې د رسمي کولو بیرغ اوچت کړ. دا د دوی د خپلې ژبې او کلتور سره ژوره مینه وه چې دوی یې د خپلواک هېواد څښتنان کړل. د اسرایلو د دولت منځ ته راتګ کې د عبري ژبې د ژوندي کولو کوښښونو مهم رول لوبولی دی. ایلزا بن یهوده دا ارمان درلود چې یهود د خپلواکۍ څښتن شي، ملي هېواد جوړ کړي او عبري یې د هېواد ملي ژبه شي. ده فکر

کاوه چې د ملي شتون لپاره د یوه ولس ژبه ډېر څه کولی شي. د ایلزا بن یهوده نېشنالیزم په ژبې ولاړ و. ده دوه سازمانونه چې یو یې د اسرایل ژوندي کول او بل یې د ژبې ټولنه جوړ کړل پدې ترتیب د اسرایلو د خپلواک هېواد په جوړېدو کې د ژبې نېشنالیزم رول ډېر لوی و. په رسمي ژبه د حکومت چارې (ترونونه، قوانین، ګډې اعلامیې، سیاسي دریځونو او نور) پرمخ ځي. ملي ژبه هغه ژبه ده چې د یوه ملت ډېرکیان پرې خبرې کوي. رحمت ربي زیرکیار سم وایي چې «هغه دولتونه نېکمرغه دي چې رسمي ژبه یې د ملي ژبې په خدمت او پالنه کې وي. هغه دولتونه نېکمرغه وي چې په رسمي ژبه کې یې د بل دولت لاس نه وي.»۳۰

خو موږ هغه بدبخته قوم یو چې زیاتره دولتونه مو د خپلې ژبې دښمنان، د پردیو ژبو په چوپړ کې وو او د خپلې ژبې د وژلو له لارې یې د خپل قوم د وژلو په لار کې د هېڅ ډول کوښښونو نه ډډه نده کړې. موږ باید دې ټکي ته کلک پام وکړو چې یو قوم د فزیکي وژنو له لارې نه شي د مینځه وړل کېدای بلکې یو قوم هغه وخت وژل کیږي او د مینځه وړل کېدای شي چې کلتور او په ځانګړې توګه ژبه یې د مینځه یوسې. څنګه چې «ژبه د ګډ بشري تمدن او کلتوري میراثونو د انتقال وسیله ده نو ځکه یې پالنه او ساتنه اړینه ده.»۳۱ د پښتو ژبې د منځه وړلو لپاره زموږ ګاونډي هېوادونه او په ځانګړې توګه ایران ډېرې هڅې کوي. د ایرانیانو موخه دا ده چې د فرهنګي ښکېلاک له لارې دوی د پښتنو تاریخ، کلتور او ملي هویت د منځه یوسي.

پدې ترتیب مې د انسان او ژبې پیدایښت ته لنډه کتنه وکړه او اوس لازمه ګڼم چې د پښتنو او پښتو ژبې په هکله وغږېږم.

دوهم څپرکی

پښتانه

پښتانه د افغانستان اصلي یا ډېر لرغوني اوسېدونکي دي. «څنګه چې افغانستان په اسیا کې د پراخو سیمو په منځ کې پروت دی، لوی فاتحان او لوی ټبرونه له لرغوني مهال نه را پدې خوا پکې ننوتلي، ترېنه وتلي او څه پاتې شوي دي. له همدې امله ده، چې نن ورځ په دغه هېواد کې ډېر ټبرونه میشت دي او څه باندې دېرش ژبې او لهجې پکې ویل کیږي، خو پښتو او پارسو یې تر ټولو خورې ژبې دي.» ۳۲

د پښتنو اصل

د پښتنو د اصل او نسب په هکله راز راز روایتونه او افسانې شته. پښتانه چا یهود، قبطیان، ارمنیان، تاتاران، هپتالیان، ساکا بللي او ځینو نورو بیا په مغولو، راجپوتانو، برهمنانو، جټانو، یونیانانو، ترکانو، عربانو او نورو سره ګډ کړي دي.

د پښتنو په هکله ډېر پخوانی او عمومي روایت چې د یوې افسانې پرته بل څه نه دي دا دی چې پښتانه بني اسراییل دي. د پوهاند ډاکټر حبیب الله تږي په وینا تر ټولو پخوانی لیکلی سند چې پښتانه په بني اسراییل پورې تړي د ابو الفضل «ایین اکبري» دی چې وایي: «افغانان ځانونه د اسراییلو اولاده ګڼي»۳۳ ابوالفضل دا هم وایي چې پښتانه په دې باور دي چې د دوی ډېر لیرې نیکه «افغان» نومېده، هغه درې زامن درلودل چې هغه

سړبن، غرغشت او بټن وو. دی زیاتوي چې غلځي، لودي او نیازي د یوه دودیز روایت له مخې د یوې بلې پښې دي.

اخوند درویزه هم افغانان د مهتر یعقوب اولاده ګڼي او وایي چې د اسراییلو د لوی مشر- طالوت د دوو زامنو نه یو افغان نومېده او د همدې افغان اولاده نني افغانان دي چې د اسراییلو د ځپلو په وخت کې غور ته تللي او هلته میشته شوي دي. خو څرنګه چې دوی د سلېمان په غره کې اوسېدل نو په عربستان کې سلیماني بلل کیږي.

بل هغه کتاب چې د پښتنو د نسب په هکله روایت یې په اوږده توګه بیان کړی دی د نعمت الله هیروي «تاریخ خان جهاني و مخزن افغاني » دی چې لنډیز یې حبیب الله تږی په لاندې ډول بیانوي: «ملک طالوت د اسراییلو پاچا و، خو د مخه له خپل مرګ نه یې د سلطنت امور مهتر داود ته وروسپارل. دی خپله وروسته له اوه څلوېښت کاله سلطنت نه په یوه حګړه کې ووژل شو. ملک طالوت دوه ښځې لرلې او د مرګ په وخت کې یې دواړه امیندوارې وې. وروسته له څه مودې نه د دواړو کره زامن وشول.مهتر داود د یوې د زوی نوم برخیا او د بلې ارمیا کېښود. کله چې د ارمیا کره زوی وشو د هغه نوم یې افغنه کېښود.

وروسته له مهتر داود نه مهتر سلیمان د اسرایلو پاچا شو. ده د ملک د چارو نظم کار اصف او افغنه ته وسپاره. ..وروسته د مهتر سلیمان له مرګ نه د اسرایلو ورځ بده شوه. بخت نصر شام ونیو؛ بیت المقدس یې وران کړ او د اصف او افغنه د اولادې دوه د سر سړي عزیز او دانیال یې له خپلو پیروانو سره بندیان کړل. بخت نصر- وروسته د اسراییلو دولس زره مهم خلک ووژل او پاتې یې له اصف او افغنه سره غور، غزني، کابل، فیروز کوه او د کندهار شاوخوا سیمو ته فرار کړل. د افغانه اولاده په دغو سیمو کې میشته شوه.

کله چې خالد بن ولید مسلمان شو نو دغو خلکو ته مکتوب ورولېږه ... او د

اسلام منلو ته یې وروبلل. کله چې د افغنه اولادې ته د خالد مکتوب ورسېد، یو شمېر مشران یې مدینې ته روان شول. په دغو مشرانو کې د بني افغان تر ټولو نه ستر مشر- قیص نومېده چې د نسب سلسله یې ملک طالوت او ابراهیم خلیل الله ته رسېده. خالد دغه خلک د پیغمبر حضور ته وروستل.
آنحضرت له هر یوه نه د نامه پوښتنه وکړه. د بني افغان مشر- ورته وویل: «قیص عبراني نوم دی. څرنگه چې موږ عرب یو نو ستا نوم به وروسته له دې عربي او عبدالرشید وي.»
عبدالرشید د خالد سره یو ځای په یو شمېر جگړو کې په مېړانه وجنگېد او خالد حضرت پیغمبر ته د هغه د مېړانې په باره کې معلومات ورکړل. حضرت پیغمبر عبدالرشید ته د بتان لقب ورکړ. بتان چې وروسته پټهان شو، هغه تیر ته وایي چې بېړۍ پرې تکیه وي.حضرت پیغمبر وروسته عبدالرشید خپل حضور ته وباله؛ د خیر دعا یې ورته وکړه او له خپل یوه صحابي او یو شمېر انصارو سره یې بېرته غور ته ولېږه چې په خلکو کې د اسلام تبلیغ وکړي. له قیص عبدالرشید نه چې په کال ۴۰ هجري کې په اوه اتیا کلنۍ مړ شو، درې زامن پاتې شول. یو سړبنی، بل بېټنی او بل غرغشت.
نعمت الله هروي په پای کې وایي، پرته د کرلاڼو نه، د نورو ټولو پښتنو اقوامو د نسب سلسله همدغو درې وو تنو ته رسیږي او ټول د همدوی اولاده جوړوي» ۳۴
بیا افضل خان خټک، حافظ رحمت خان او قاضي اعطاءالله خان پښتانه اسراییل بللي دي.
په بهرنیو لیکوالو کې لومړی پوه سر ویلیم جونز دی چې د پښتنو دودیز روایت ته یې د لوېدیز پام واړاوه او په یوه لنډه لیکنه کې یې داسې وښوده چې کېدای شي چې پښتانه د یهودو د نسب څخه وي. نوموړي لوېدیزوالو ته دا سپارښتنه هم وکړه چې د پښتو ژبې او ادبیاتو څېړنې ته کلک پام

وکړي. برسېره پر دې دغه ستر پوه په یوه لیکنه کې د لاتین او جرمانیکو ژبو خپلوي د سانسکریت سره ثابته کړه.
د جونز د سپارښتنې له مخې ډېرو لوېدیزوالو د پښتو ژبې او ادبیاتو څېړنې ته پوره پام وکړ او ډېرو لوېدیزو پوهانو هڅې وکړې چې دا ثابته کړي چې پښتانه د نسب له مخې یهودان دي. په دغو لیکوالو کې لومړی سړی الکساندر برنس دی چې د افغان-انگلیس د لومړۍ جگړې پر مهال په هغه پاڅون کې ووژل شو چې د کابل خلکو د وزیر محمد اکبر خان په مشرۍ د انگرېزانو پر ضد کړی و. دی پخپل اثر کې چې «د بخارا سفر» نومیږي په کابل کې د افغانانو نه د پوښتنو او گروبېرنو پر بنسټ دې پایلې ته رسېدلی چې پښتانه بني اسراییل دي. برنس په کابل کې د خلکو او ان د امیر دوست محمد خان سره پدې هکله غږېدلی او امیر هم دا ښودلې چې پښتانه د یهودو د نسله دي. په برنس پسې مور گرافټ د اپریدو په هکله وایي چې دوی ډېرې دنگې ونې لري او څېرې یې کټ مټ د یهودانو دي او چارلیز میسن پخپل سفرلیک کې پښتانه بني اسراییل بللي دي. جورج روز د پښتنو او یهودو د نسب په هکله ځانگړی کتاب چې «افغانان، لس قبیلې او د ختیځ سلطانان» نومیږي ولیکه. دی پخپل کتاب کې وایي چې د یهودو لس ورکې شوې قبیلې افغانستان ته تللې او پښتانه د همدغو لسو قبیلو اولاده ده. دی دا هم وایي چې دوی [پښتانه] د فارس سلطانان وو او په کلونو کلونو یې په هند واکمني کړې ده.۳۵
بل انگرېز چې د پښتنو او یهودو د اصل په هکله یې لیکنې کړېدي والټر بیلو دی چې پښتانه اسراییل گڼي. خو بیلو برسېره پر دې چې هغه دودیز روایت چې پښتانه له اصله اسراییل گڼي مني ځینې پښتانه په نورو نسبي ډلو پورې لکه برهمنان، راجپوتان، جټان، یونانیان، هفتالیان، ساکان، مغول، ترکان، عربان، ارمنیان او نورو ورگډوي.
جورج راورټي هم د پخواني روایت له مخې پښتانه لدې امله د یهودو د

نسبه ګڼي چې خپله پښتانه خپل ځانونه د یهودانو له نسبه بولي او زیاتوي چې د پښتنو د یهودیت مسله د سدوزو قبیلو په تاریخ کې چې «تذکراةالملوک» نومیږي په ډېر ښه ډول بیان شوې ده. په پای کې دې پایلې ته رسېدلی «چې افغانان د یهودانو د لسو قبیلو بقایا دي» ۳۶
د ترې په وینا د یهودانو په دایراة المعارف کې هم راغلي دي چې پښتانه د خپل دود له مخې ځانونه یهودان ګڼي.
په ځینو اثارو کې بیا پښتانه قبطیان او د فرعونانو له نسل نه ګڼل شوي دي. د ترې په وینا ابوالفضل په ایین اکبري کې د دې موضوع یادونه کړې خو هغه یې پخپله بې اساسه ګڼلې او یوه خیالي افسانه یې بللې ده.
فرشته بیا دا خبره د یوه بل اثر په حواله پخپل تاریخ کې یاده کړېده:«ما په «مطلع الانوار» کې چې یوه منلي مولف لیکلی او ما ته د دکن د کاندیش په یوه ښارګوټي کې لاس ته راغی، لوستي دي چې افغانان فرعون الاصله قبطیان دي. کله چې موسی پیغمبر هغه کافر (فرعون) ته ماته ورکړه او په سره بحیره کې غرق شو، ډېرو قبطیانو د یهوده دین ومانه. خو نورو یې چې سرتنبه او خودرایه وو، رښتینی دین و نه مانه او له خپل ملکه ولېږدېدل هندوستان ته ولاړل. په نهایت کې د سلیمان په غرونو کې میشته او د افغانانو په نامه یاد شول.»۳۷ ځینو لیکوالو بیا پښتانه د مغولو او ترکو سره ګډ کړي دي. د بېلګې په توګه د محمود کتبي «تاریخ ال مظفر» کې راغلي چې «اوغان او جرما مغولانو د ولایت په شاوخوا کې بغاوت او چور پیل کړی دی.»۳۸ خو عبدالرزاق سمرقندي بیا څو ځایه افغان او جرمیان له ترکانو سره ګډ کړیدي. «امیر مبارزالدین مظفر په دې فکر چې ښایي اوغان او جرمایي اتراک به د هغه د مظفرانه بیرغ لاندې راټول شي، د بم په لاره ولاړ او د جیرف په دښته کې یې واړول.» ۳۹ ځینې اروپایان لکه کرونسکي د ارمنیانو په یوه دودیز روایت پسې تللي او افغانان یې د ارمنیانو سره ګډ کړیدي. کرونسکي چې په اصل کې پولنډی دی او د

۱۷۲۰ نه تر ۱۷۲۵ پورې په اصفهان کې اوسېده او هلته یې د پښتنو برى او د شاه محمود هوتکي په لاس د صفوي دولت نسکورېدل پخپلو سترګو لیدلي او هغه یې لیکلي دي. د مخه مو ولیدل چې دا نظریات یوازې د پښتنو په دودیز روایت او په ساده کتنو ولاړ او هېڅ تاریخي او علمي بنسټ نه لري. په دې اړه د نولسمې پېړۍ په پیل کې لوېدیځ پېژندونکو د هندو-اروپایي قومونو د تاریخ او ژبو د علمي څېړنو او په هغه جمله کې د پښتنو او پښتو ژبې د علمي څېړنو په پایله کې پورتني روایات او ساده کتنې رد کړې چې وروسته به پرې وغږېږم. اوس به په لنډ ډول د تاریخ له اړخه، د ژبې د اصل او پرتلنې او د وینې د خپلوی پر بنسټ د یادو نظریاتو بې بنسټ توب په ګوته کړم او دا به ښکاره کړم چې پښتانه د توکم یا نسب له مخې اریایان او پښتو یوه لرغونې اریایي ژبه ده.

لومړی د تاریخ له اړخه:

د تاریخ له اړخه به اوس وګورو چې پښتانه په اصل کې اریایان او د اوږدې مودې راهیسې په همدغه وطن کې ژوند کوي.
پښتون د لومړي ځل لپاره په ویدي سرودونو کې د پکتهاس (pakthas) په نوم یاد شوی چې د خپل قوم پاچا ښودل شوی او بل پاچا یې توریانا یاد شوی دی. پوهاند کاکړ د ګرفت د لیکنې له مخې چې د پکتاس پاچا یې توروایانا ښوولی وایي چې د ګرفت توروایانا شاید هماغه د ویدي سرودونو یاد شوی توریانا وي.
په اوېستایي دورې کې د یونان نامتو تاریخ پوه هېرودت د نورو اریایي قومونو په لړ کې پکتیس یادوی د کاکړ په وینا نړدې ټول تاریخ پوهان په یوه خوله وایي چې دهېرودتس پکتیان همدغه نني پښتانه دي.
په اریانا کې د ویدي دورې په ټبرونو کې پکتیان هم پاتې شول. احمد علي کهزاد وایي چې پکتیان د باختر نه د ټبرونو د لېږد په مهال دوې برخې

شول: یوه ځانګه یې د نورو قبیلو او کورنیو سره د هندوکش سووېل ته ښکته شوه او د سوویل ختیځو سیمو او غرونو کې میشته شوه چې د پکتیانو د استوګنځي په نوم مشهور شو. بله ځانګه یې په باختر کې پاتې شوه چې ویدي او اوېستايي مدنیت یې د نورو ټبرونو غونډې هلته تېر کړ. دوی د کیاني افسانوي دورې وروسته د بخدي سلطنت جوړ کړو. د بخدي سلطنت او اوېستا په هکله کاکړ یوه لیکنه کړې چې د لطیف جان بابي څېړنیز اثر ارزونې ته چې «زرتښت او اوېستا» نومیږي، وقف شوې ده

د پوهاند کاکړ په وینا «د کیاني دورې په اخره کې د ویشتاسپه پاچا په عصر کې د بخدی اریانا وای جاه تر ټولو منابعو نه په کراتو زیات مالومات ورکوی. اوېستا بې جوړې ځایي منبع ده او بې جوړې به وی.»۴۰

که څه هم ایرانیانو او ځینو باندینیو زرتښت او اوېستا په ایرانیانو پورې تړی خو تاریخي حقایق دا کار ناسم ګڼي. لومړی یوه هنري ویلسن دی چې پخپل اثر «لرغونې اریانا» کې یې چې د افغانستان او بلوچستان نه یې د راټولو کړو سکو پر بنسټ لیکلی دی «چې اریانا د هغه هېواد نوم و چې د پارس او هند تر منځ پروت و.»۴۱ د بخدي د سلطنت په هکله د کاکړ د لیکنې لنډیز په لاندې ډول وړاندې کیږي:

د بخدي سلطنت تر ټولو مهم سلطنت و. هلته د اسپه کورنۍ واکمنه کورنۍوه. د بخدی نومیالی واکمنان دلهر اسپه، وشتاسپه، ګرشاسپه، اروت اسپه، په نومونو یاد شوی دی. د وشتاسپه لوی وزیر د جم اسپه او زرتښت پلار د یورو شاسپه په نومونو پېژندل شوي دي. اسپه په اوېستا کې د اس په مانا کلیمه ده. اسپه چې د اس مونث دی او په همدغه بڼه تر اوسه په پښتو کې ژوندی ده. پدې حساب داسپه کورنۍ پښتنه او واکمنان یې پښتانه وو.۴۲

کهزاد زیاتوي چې د هېرودت د لیکنې له مخې د پکتیانو یوه کوچنۍ ځانګه د لوېدیځ لور ته مخته تللې او د ارمنستان په لوېدیځ کې میشته

شوې چې هلته پخپله د پکتیس یا پکتوویس په نامه او خپل ټاټوبی یې د پکتیکا پنامه مشهور شو. داسې ښکاري چې د پکتیانو دا کوچنۍ ځانګه به په ځایي خلکو کې حل شوې وي. که د پکتیانو د ارمنیانو او ګورجیانو سره د ژبې یا نورو نښو په بنسټ کوم ورته والی وي هغه به د دې له امله وي چې پکتیان د دوی په ګاونډ کې میشته وو او بیا پکې حل شوي دي نه دا چې دوی ګواکې د یوه نسب نه دي.

هېرودت د پکتیک د هېواد پکتیان څلور ډلې خلک په ګوته کوي چې ګنداري، سته ګیدای، اپه ریتای او دادیکا دي چې د پوهانو په نظر په ترتیب سره کندهاري، ختک، اپریدي او دېګان دي. بیلیو، احمد علي کهزاد، غبار او کاکړ د هېرودت دادیکا د پښتنو ځانګه ګڼي. کاکړ دا هم وایي چې «دېګان په ټولو لیکنو کې کلیوال یاد شوي... او ځینې یې پښتو ژبي هم وو او په اسلامي دوره کې تاجک شوي»۴۳ دي.

لومړی لوېدیځ پوه م. الفنسټون دی چې پخپل بې جوړې کتاب «د کابل سلطنت» کې چې په ۱۸۱۴ کال کې یې لیکلی او نامتو تاریخپوه پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په پښتو ژباړلی دی د پښتنو د اصل او نسب په هکله یې د پښتنو هغه دودیز روایت رد کړ چې خپل ځانونه بني اسراییل ګڼي. دی وایي چې د دې روایت لومړی ټکی د سپېڅلي کتاب تورات سره بېخي اړخ نه لګوي او دوهم ټکی یې منطق نه مني څکه یوازې اوه دېرش پښته شپاړس سوه کاله نه کیږي. الفنسټون دا نظریه هم ردوي چې پښتانه په اصل کې قفقازیان دي. دی وایي «زه د دې لپاره هیڅ دلیل نه وینم چې افغانان د غربي قفقازیانو سره وترم.»۴۴

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په خپل څېړنیز اثر «پښتون، افغان، افغانستان» کې د هنري پرېسټلي په حواله چې «حیات افغاني» یې په انګریزي ژباړلی وایي: «د ساول پښت په غلطه له جودا (یهودا)څخه ښوول شوی دی. په داسې حال کې چې د تورات (Old Testament) له مخې

هغه د بنجامن ټبر ته منسوب و. د تورات په هېڅ ځای کې د دې ذکر نه شته چې افسانوي ارخيا او ارميا به د ساول د زوزات څخه وي.... نه د ارميا او نه د افغان نوم او يا هغه ته ورته بل نوم د حضرت داود د نومياليو کسانو په ډله کې ليدل کيږي.»۴۵

کاکړ دا روايت، چې ګواکې خالد بن وليد د قيس په مشرۍ د غور افغانان مدينې ته بللي وي، هم بې بنسټه بولي. دی وايي چې خالد بن وليد دغسې تاريخي شخص و چې کړنې يې په ډېرو کتابونو کې ثبت شوې دي. د دغو کتابونو له مخې خالد بن وليد يهود نه و، بلکې د عربو د قريشو د لوی ټبر د مخزوم د څانګې نه و. نوموړي په ٦٢٥ هجري کال د احد په جنګ کې د پېغمبر(ص) پر ضد جګړه کې برخه اخېستې چې د هغې په پايله کې مسلمانان په زياته اندازه د ده په قوماندنې مات شوي وو. خالد بن وليد تر ٦٢٩ هجري کال پورې د پيغمبر(ص) او اسلام مخالف و. په همدې کال ده د عمر بن العاص سره د حضرت محمد(ص) پېغمبري ومنله. بل کال (٦٣٠) مسلمانانو په جنګ سره مکه ونيوله. کاکړ زياتوي چې په دغه حال کې مسلمان خالد ته ممکنه نه وه چې په دومره لنډې مودې کې افغانان مکې ته حاضر کړي. برسېره پردې که خالد او ملګري يې يهودان وای، هغوی به ولې له حضرت محمد(ص) سره د مکې په نيولو کې مرسته کړې وای، ځکه چې د ده په امر سره د مدينې يهودان ځپل شوي وو.

جان ملکم هم د فارس په تاريخ کې د پښتنو د اصل او نسب په هکله د دوی خپل دوديز روايت ردوي او ليکي: «هېڅ داسې کومه کتيبه نه ده پيدا شوې چې دا عقيده تاييد کړي چې پښتانه د يهودانو له نسله څخه دي. او د دوی خپله مبهمه عنعنه په داسې يوه موضوع کې د مسلم حقيقت په حيث نشي منل کېدلی.»۴٦

بل ستر پوه او ختيځ پېژندونکی ب. ډورن دی چې د پښتنو د تاريخ او ژبې په هکله يې کره او ژورې څېړنې کړې دي. نوموړي د پښتنو دوديز روايتونه

ناسم بللي او ليکي: «دا چې فارسي ژبي مورخين پښتانه د يهودو له نسله ګڼي دا پرته له يوې خبرې د کوم بل شي ثبوت نه شي کېدی او هغه دا چې دا ليکوالان روايات، پرته له دې چې ماهيت يې مالوم کړي، د خپل دود په اساس، د مسلمو حقايقو په توګه ثبتوي.»۴۷

دغه راز ډورن وايي «دا چې د افغانانو او يهودانو نومونه سره يو شی دي د دې دليل دا دی چې افغانان مسلمانان دي. د مسلمانانو او يهودانو ډېر نومونه ګډه تاريخي او قومي منبع لري، دا چې د افغانانو څېرې بېخي يهودانو ته ورته دي دا هم د دې دليل نه شي کېدی چې پښتانه د يهودانو له نسله دي. دی د خپلې خبرې د تاييد لپاره د جان ملکم دا عبارات را اخلي چې «که د دوو ولسو د څېرو سره ورته والی د دليل کېدی شي چې هغوی دې د عين نسله وي، هلته نو بيا کېدی شي چې کشميريان هم د خپلو څېرو له امله د يهودانو له نسله وبلل شي ځکه چې يو شمېر غربيان کشميريان هم، کټ مټ يهودانو ته ورته بولي.»۴۸

ويليم جونز وايي چې «پښتانه له کوم بل ملک نه افغانستان ته نه دي تللي بلکې... د لرغوني پاروپاميزاد (ياني مرکري افغانستان او شاوخوا سيمو) اصلي او ځايي اوسېدونکي دي.»۴۹ ډرون وايي چې «تاريخ دا ثابته کړې ده چې د غزنوي سلطان محمود د واکدارۍ په وخت کې او تر هغه نه ډېر پخوا دوی (افغانان) په هغو کلاوو کې اباد وو چې تر اوسه په کې ميشته دي.» ۵۰ ډورن دا روايت هم ردوي چې ارمني اغوانان او پښتانه يو شی دي دوی دوه بېخي سره جلا ولسونه بولي. ډورن د خپلو څېړنو له مخې دې پايلې ته رسي چې پښتانه د هندو-اروپايي د ولسونو د ستري کورنۍ غړي او هم ځانته يو لرغونی ولس دی.

پدې ترتيب تاريخي حقايق دا ثابتوي چې پښتانه په اصل کې ارياېان او د لرغونو زمانو نه په همدغه وطن کې اوسي.

دوهم د ژبو د اصل او پرتله کولو له اړخه

ژبپوهنه د ژبو خپلوي د غږ (فونیتیک)، لغت او ګرامر په ساحه کې ښيي. د پښتو ژبې د اصل او د نورو ژبو سره د پرتله کولو له اړخه د علمي څېړونو پايلې په ډاګه کړې چې پښتو د افغانستان لرغونې ژبه او د ژبو په اريايي کهول پورې اړه لري چې د دې کتاب په دريم څپرکي کې به پوره رڼا ورباندې واچول شي.

دریم د نسب پوهنې له اړخه

د دې اړخه سیانس پوهان د وینو د نمونو د لابراتواري معاینو له مخې د بېلو بېلو قومونو نسبي نږدېوالی ثابتولی شي. د ښه مرغه د پښتنو پخوانی افسانوي روايت د (D N A) لابراتواري معاینو له مخې هم بې بنسټه وخوت. پدې هکله څېړونکي ښاغلي نثار احمد صمد « پښتانه اصلاً څوک دي؟» تر سرليک لاندې پخپله څېړنيزه ليکنه کې چې د لر او بر سايټ کې خپره شوې ده پدې هکله مهم مالومات راټول کړي دي چې لنډيز يې لوستونکو ته وړاندې کوم:

برتانوي پوهاند تیودر پرفیټ په ۲۰۰۸ او ۲۰۰۹ کلو کې د یو شمېر پښتنو پر (D N A) یو لړ لابراتواري معاینې تر سره کړې خو دا یې ثابته نه کړه چې پښتانه د بني اسراییلو سره د وینې تړاو لري.

همدارنګه په ۲۰۱۰ کال کې د هندوستان د ارثي علومو ماهرې شهنازعلي د مليح اباد په سيمه کې چې هلته ګڼ شمېر اپريدي اوسيږي د زياتو پښتنو د وينو نمونې د اسراييلو د ټکنالوجی په انستيتوت کې د کره کتنې او څېړنې لاندې ونيوې چې په پايله کې دا ښکاره شوه چې پښتانه د اسراييلو سره د وينې تړاو نه لري.

په اسراییلو کې د یورشلیم د پوهنتون د بشر- پېژندنې د څانګې یوې

څېړونکې مېرمن شيلوا نيل وايي چې که څه هم پښتانه د روايتي او شفاهي تاريخ له مخې ځانونه په وياړ سره بني اسراييل بولي خو د (D N A) څېړنې د دوی د وينې تړاو د يهودیانو سره نه باوري کوي.

د لکنهو د پوهنتون يو استاد نورس اپريدي هم د پرله پسې زيار سره سره ونه کړای شول چې د وينو د نمونو د څېړنو له مخې د پښتنو تړاو د يهودو سره وښيي.

پدې هکله وروستۍ لابراتواري کتنې د امريکا د حکومت وارثتي شورا له خوا په ۲۰۱۲ کال تر سره شوې. دغه ټيم د افغانستان او پښتونخوا د څو سوو پښتنو د وينې نمونې واخېستې او د يو لړ کره لابراتواري کتنو پايلې د ۲۰۱۲ کال د مارچ په اتويشتمه اعلان کړې او وويل چې نننی پښتانه د پخواني اسراييلو سره د نسب تړاو نه لري، بلکې اوسني پښتانه د پنځو زرو کلو راهيسې دلته اوسيږي . دا يې هم زياته کړه چې پښتو ژبه نه سامي ده نه خارجي، بلکې د اريايي څانګې څخه ده چې په هندو-اروپايي کهول پورې اړه لري.

اوس به دا موضوع د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په دغو ټکو پای ته ورسوو: «د دغو واقعيتونو په رڼا کې دغه روايت چې پښتانه په اصل او نسب کې يهود دي، يوازې د ذهن او بد نيت زېږنده کېږي، نه تاريخي واقعيت. اوس که يو څوک سره له دې هم پښتانه د دغه جعلي روايت پر بنسټ بني اسراييل ګڼي هغه به په اصل کې د لوستونکو، تاريخ، [ژبپوهنې، نسب پوهنې] او رښتينتوب پروا نه لري.» ٥١

درېیم څپرکی

پښتو ژبه

د مخه تر دې چې د پښتو ژبې په هکله وغږېږم غواړم د پیرمحمدکاروان شعر چې د پښتو ژبې ځینې ځانګړتیاوې یې ډېرې ښکلې انځور کړې دي لوستونکو ته وړاندې کړم.

پښتو

ډکه د جمال او د جلال غرنۍ ژبه ده
وایې وره پښتو د مستانه موسیقۍ ژبه ده

ډول سره چې غبرګه شي ګډا ګډا ګډا شي نو
چوپو ګړنګونو کې یو شور شي او غوغا شي نو
والوزي یو سیل شي د مرغیو په هوا شي نو
څڼې د نښترو ورته ګډې په شغا شي نو
درد لري د مینې د شپونکي د شپېلۍ ژبه ده

خرپ د سپینې تورې چې په برم او په پرتم کې شي
حسن په درخو کې شي سرشاره په ادم کې شي
ناڅاپه نغمه شي د رباب په زیر وبم کې شي
چیغه شي ټپه په خوبولي شومادم کې شي
ستوري ورته غبږ دي، د اسمان د سپوږمۍ ژبه ده

مسته په څپو څپو او مسته له سیلابه ده
ښکاري راوتلې د سندرو له دریابه ده
ته وا بلبلانو راایستلې له کتابه ده
واه په تغزل کې ښایستوکې تر ګلابه ده
جوړه ترې لنډۍشي د درنې ملالۍ ژبه ده

سر باندې یې لمر او سپوږمۍ کینې د غره څوکه شي
کله هم د غرونو د باغچې زرکانو کوکه شي
ګورې چې سپېره غلیم ته تېره د تورې څوکه شي
زلفې د معشوق انځوروي د قلم نوکه شي
جار د شرنګېدلې دریابي شاعرۍ ژبه ده

هر څو که د غرونو د اوبو غونډې بې رنګه ده
پښې یې په اغزو ایښې دي سرې وینې ګلرنګه ده
پاس د ګل منار ته ورختلې دنګه دنګه ده
ډېره خواږه اروه ده وا پېغله غنمرنګه ده
جار یې شم کاروانه د خوږې ښاپېرۍ ژبه ده

اوس به پښتو ژبې ته، چې یوه لرغونې اریایي ژبه ده، لنډه کتنه وکړم..تاریخ پوهان وایي چې اریایان د نن نه شپږ زره کاله د مخه په یوه ژبه ګړېدل، چې هېڅ څرک یې ندی لیدل شوی، خو وروسته د اریایي ژبو څېړونکو د اریک پنامه یاده کړېده. اریایان چې سره ډلې ډلې او بېل شول، ژبې یې هم ډېرې او بېلې شوې. اریایان چې په اسیا او اروپا کې خورې ځانګې لري او ژبې یې سره ورته او په اصل کې سره یو دي، د هندو-اروپایي پنامه یادې شوې دي.

د پښتو اصل یا ریښه

د پښتو ژبې د اصل او ریښې په هکله د نظریاتو توپیر هم ډېر دی. پښتو چا د دیوانو ژبه بللې ده، ځینو سامي، ځینو اریایي او ځینو بیا د اریایي ژبو په بېلو بیلو ځانګو پورې تړلې ده.

د «تذکراة الملوک» لیکوال وایي چې «ځینې روایتونه وایي چې افغانانو خپله ژبه له دېوانو نه زده کړه»۵۲

سر ویلیم جونز پښتو له سامي ژبو سره ورته بللې ده هنري راورتي هم وایي: «پښتو زما په خیال د سامي ژبو په کورنۍ پورې اړه لري» ۵۳

کلا پروټ لومړنی وتلی ختیځ پېژندونکی دی چې دا نظریه یې رد کړه چې پښتو له سامي ژبو سره تړلې ده دی لیکي چې «د پښتو او سامي ژبو تر منځ نه په کلیماتو کې اندکترین شباهت شته او نه په ګرامري جوړښت کې.»۵۴

م. الفنسټون هم په ۱۸۱۴ کې د ویلیم جونز دا نظریه چې د پښتو او عبري ژبو تر منځ ورته والي شته رد کړه. نوموړي د پښتو دوه سوه اتلس کلیمې د یو شمېر نورو ژبو د انډولو کلیمو سره پر تله کړې خو له دغو کلیمو نه یوې هم له عبراني او یا کلداني سره ډېر لږ ورته والی نه درلود.۵۵

جان مالکم هم الفنسټون ته ورته نظر لري او وایي «چې د عبري او پښتو یا

د افغانانو د معاصرې ژبې تر منځ د نړدې والي هېڅ څرک نه لیدل کیږي»۵۶.

برنارډ ډورن د خپلو ژورو او علمي څېړونو له مخې دې پایلې ته رسیږي چې پښتو له هېڅ سامي ژبو سره څه اړیکه نه لري.

دې پوهانو نه یوازې دا نظریه چې پښتو ژبه د سامي ژبو د کورنۍ څخه ده په کلکه رد کړه بلکې دا یې هم په ډاګه کړه چې پښتو یوه هندو-اروپایي ژبه ده چې د هندو-اریایي ژبو په ختیځه ځانګه پورې اړه لري.

په دغو پوهانو کې بیا هم کلا پروټ لومړی لوېدیځ څېړونکی دی چې دې پایلې ته ورسېد چې «پښتو بې شکه د هندو جرمانیک ژبو د سترې ډلې یوه ځانګه ده.»۵۷ د ژبنیو څېړنو لوی عالم پاټ هم پښتو په ټینګه د هندو-اروپایي ژبو په لیکه کې ودروله. همدارنګه ډورن پښتو یوه سوچه اریایي ژبه وبلله او وایي چې پښتو د هندو فارسي ژبو په لویه کورنۍ پورې اړه لري.۵۸

خو چې څومره د ژبو پرتلیزې څېړنې د علم بڼه نیوله د ژبو څېړنه هم کره کېدله. د پښتو څېړونکي دې ته هم پوره ځیر شول چې دا جوته کړي چې پښتو د اریایي ژبو په کومه ځانګه پورې اړه لري.

لومړی لوېدیځ لیکول رابرټ لیچ دی چې د پښتو او سنسکرت د اوازونو د پرتلنې وروسته په ټینګار دې پایلې ته ورسېد چې پښتو د سنسکرت بڼه لري. بل پوه رودولف هورنل دی چې د خپلې تاریخي-پرتلیزې څېړنې په پایله کې پښتو د هندو ایراني ژبو له هندي ځانګې اړونده وبلله. هورنل برسېره پر دې له ځینو ګادي ژبو سره د پښتو او نورستاني ژبو سره ځینې ګډې ځانګړنې په ګوته کړې او وې لیکل: «چې مګادي پراکرت او پښتو او کافري ژبې په لرغونې زمانه کې بېخي سره نږدې وې او حتی یوه ژبه یې جوړوله.»۵۹

په پښتو کې د هندي اریایي ژبو ځانګړتیاوې دومره جوتې او ښکاره دي چې فرانسوي لوی ختیځ پوه ډارمسټېټر په لومړي سر کې هم پښتو د هندوایراني

ژبو په هندي څانګې پورې وتړله. پوهان پدې نظر دي چې پښتو ژبې ته د هندي ژبې زیاتې ځانګړتیاوې ننوتل د موریا د واکمنۍ اغېز ګڼي چې نږدې سل کاله اوږده شوه. برسېره پردې پښتانه د هندوستان سره د اوږدې مودې راهیسې ګاونډي وو او ګډه پوله یې ورسره لرله. د دوی تر منځ تماسونه هم د دې لامل شول چې د دوی ژبې یو پر بل اغېز وشیندي. دا هم باید یاده کړو چې زیات شمېر پښتانه هندوستان ته تللي او هلته یې واکمني کړې او دغو پښتنو د روه سره تګ راتګ درلود چې یو د بل پر ژبو یې اغېزې درلودې.

لومړی پوه چې پښتو یې د هندو-ایراني ژبو له ایراني څانګې پورې وتړله شیلي ډېور دی. ده پخپل اثر «د مقایسوي فیلولوژی اجمال» کې وایي چې د افغانستان ژبه یاني پښتو د ایراني ژبو په څانګه پورې اړه لری خو ځانته یې په یوه ځانګړې او نوښتي لاره وده ورکړې ده.۶۰

ماکس میولر بیا پښتو د ایراني ژبو په ختیځې ډلې پورې وتړله او په دې ترتیب یې له «زند» سره ونښلوله

خو ډاکټر ارنسټ ټرومپ، پوهاند اډلینګ، شیلي ډېور، او نور پښتو د هندي او ایراني ژبو تر منځ یوه خپلواکه او مستقله ژبه بولي.

خو ډارمسټېټر په تفصیل سره پښتو او زند سره پرتله کړې او دې پایلې ته ورسېد چې پښتو د زند سره دومره نږدې تړاو لري لکه نوې فارسي یې چې د زړې فارسی سره لري.

د اریایي ژبو نامتو ژبپوه مارګن سټېرن د ډارمسټېټر نظر په بشپړه توګه مني خو په همدغه ان کې دی پښتو په ختیځو ایراني ژبو کې د ساکانو لرغونې ژبې ته دومره نږدې بولي او وایي چې پښتو په اصل کې د ساکا یوه لهجه ده. د مارګن سټېرن په نظر «پښتو بې لدې چې له ساکي ژبې سره وتړله شي بل کېدون نه لری.»۶۱ د نوموړي په اند پښتو په اصل کې د اریایي د هغې شمال ختیځې ژبنۍ ډلې یوه برخه ده، چې د پامیري ژبې او د سرخ کوتل د

ډېرینې لیکنې بخدي ژبې د هغه اوسني تمثیل کوونکي دي. د کاکړ په وینا پښتانه چې د ګړنې ډلې په توګه هر وخت له اریایي ټبر نه بېل شوي دي ممکن اول په بخدي کې څرګند شوی وي. په هر حال، له پامیري غرنیو خلکو او له دادیکا سره د دوی په ګاونډیتوب کې پوښتنه او شک نه پیدا کیږي. د مخه مو وویل چې په مخزیږدې پنځمې پېړۍ کې بخدي د هخامنشیانو د واکمنۍ لاندې و خو پښتو د ژبې په توګه تر هغه د مخه هسکه شوې وه چې تاریخي بېلګې یې دا دي: زرینه او تنې. کاکړ وایي چې «که ساکي ژبه پاتې وای په دې اړه به څرګند حکم شوی وای خو د نالوستو او پووندو ژبه نه ده راپاتې. راپاتې کلیمې یې د ګوتو په شمار دي. دوه کلیمې یې زرینه او تنې هغه دي چې اوس هم په پښتو کې هغسې ویل کیږي، چې دوه نیم زره کاله د مخه په ساکاوو کې ویل کېدې. زرینه د ساکا د کومې څانګې ملکه وه او هغه په خپلو خلکو دومره ګرانه وه چې د مړینې وروسته یې وطنوالو د سرو زرو مجسمه ورله جوړه کړه. تنې د ساکاوو په وخت کې د منځنۍ اسیا د اوسني سردریا نوم و او اوس د افغانستان په پکتیا کې د یوه پښتون ټبر نوم دی.»۶۲ دی دا هم وایي چې د امو نوم هم د ساکا د هاما ورګه لنډه بڼه ده.

پدې ترتیب سره پوهانو د نویو څېړنو له مخې ثابته کړه چې پښتو د سامي او عبراني ژبو سره تړاو نه لري بلکې یوه لرغونې اریایي ژبه ده چې د هندو-اریایي ژبو په ختیځه څانګه.پورې اړه لري.

پښتو د ژبې په توګه

د ډاکټر کبیر ستوري د څېړنې پر بنسټ د هرې ژبې توان د هغې د ګړونو یا تورو د شمېر له مخې او د ژبې وده د لغاتو د پانګې له مخې چې یوه ژبه یې لري ټاکل کیږي. په نورو ټکو هر څومره چې د یوې ژبې د ګړونو یا غږونو یاني د تورو شمېر زیات وي هغومره د دې ژبې توان هم زیات وي.

خو دغه دا مانا نه لري چې یوه ژبه چې توان یې زیات وي هغه د هرو مرو پرمختللې وي. دا پدې پورې اړه لري چې یوې ژبې ته څومره کار شوی دی.
پښتو د ږغونو له مخې ډېره بډایه ده چې دا یې د توانمندۍ بنسټیز لامل دی. څکه پښتو یوه توانمنه ژبه ده چې نه یوازې یې د تورو شمېر ان د نړۍ د ډېرو پرمخ تللو ژبو لکه انگلیسۍ او جرمني نه زیات دی بلکې د افادې غښتلی توان هم لري. خو څرنگه چې پښتو ژبې ته کار نه دی شوی نو وروسته پاتې او د ویيو (لغاتو) پانگه یې لږه ده.
پښتو د نورو اریایي ژبو په څېر یوه اوښتونکې ژبه ده یا په نورو ټکو داړولو او اشتقاق وړتیا لري. په کلیمو پورې مختاړي(پریفکس) او وروستاړي (سوفیکس) نښلي او راز راز نورې کلیمې ورنه جوړېږي. د بېلگې په توگه:د تون او ځی د وړوستاړو په مرسته:
درملتون، پوهنتون، وړوکتون، لېونتون او نور
کتنځی، پوهنځی، ښوونځی، پخلنځی او نور
پښتو د خپل گرامري جوړښت له امله ډېره بډایه ده. فعلي سیستم یې د انگلیسي ژبې سره پوره ورته دی، د نوم حالت یې هم پراخ دی
په پښتو ژبه کې دنر او ښځې توپیر د نورو اریایي ژبو په پرتله زیات دی. دلته به بېځایه نه وي چې د روسي الگزاندر هماگایف مرکې ته چې په ۱۹۹٦ کال کې یې د ډاکټر کبیر ستوري سره په جرمني کې کړې وه او نوموړی هغه وخت د ازبکستان د راډیو د پښتو څانگې مشر و، پام واړوم. دی وایي چې:«ما په یوه مجله کې لوستي و چې د پښتون قام د ژبې پښتو د گرامر په مرسته د وید د کتاب الفاظ چې په سانسکرت ژبه لیکل شوي دي مانا کېدای شي. زما له دې ژبې سره مینه پیدا شوه چې دومره پخوانۍ ده او گرامري قاعدو یې پر پخوانیو ژبو اغېزه کړې او اوس اولس پرې غږېږي. نو د ژبو په انستیتوت کې مې زده کړه.»٦٣ دی زیاتوي چې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر د نورو ژبو پرتله زیات دی .ښځې د ځان لپاره الفاظ په

بل ډول کاروي. الگزاندر هماگایف په بشپړه توگه سم وایي او لاندې بېلگې د ده خبرې تاییدوي.

د ژبې نوم	مونث مفرد	مذکر مفرد
پښتو	راغله	راغی
پاړسو	امد	امد
روسي	пришла	пришел
انگرېزي	came	came

د ژبې نوم	مونث جمع	مذکر جمع
پښتو	راغلې	راغلل
پاړسو	امدند	امدند
روسي	пришли	пришли
انگرېزي	came	came

موږ وینو چې په مطلقه تېره زمانه کې په مفرد حالت کې د ښځې او نر توپیر په پښتو اوروسي ژبو کیږي او په پاړسو او انگرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي. د جمعې په حالت کې یوازې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر کیږي او د پاړسو، روسي او انگرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي.
اوس به د صفت حالت وگورو.

د ژبې نوم	مونث مفرد	مذکر مفرد
پښتو	ښکلې	ښکلی
پاړسو	زیبا	زیبا

روسي	красивая	красивый
انګرېزي	beutiful	beutiful

د ژبې نوم	مونث حمع	مذکر جمع
پښتو	ښکلې	ښکلي
پاړسو	زیبا	زیبا
روسي	красивые	красивые
انګرېزي	beutiful	beutiful

موږ وینو چې صفت هم په مفرد حالت کې د ښځې او نر توپیر په پښتو اوروسي ژبو کیږي او په پاړسو او انګرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي. د جمعې په حالت کې یوازې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر کیږي او د پاړسو، روسي او انګرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي.
دا یو څو بېلګې ښيي چې همګایف په بشپړه توګه سم وایي چې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر د نورو ژبو په پرتله زیات دی.
په پښتو ژبه کې د نورو اریایي ژبو پرتله د لغاتو ولې (ریښه) هم ژوره ده. د بېلګې په توګه:

پښتو	ورور	وراره	ورېره	وریندار
پاړسو	برادر	برادرزاده	برادرزاده	ینګا
روسي	брат	аплемяник	племяниц	сноха
انګرېزي	brother	neef	nice	sister in low

پورتنۍ بېلګې ښيي چې په پښتو ژبه کې د نورو ژبو پرتله د لغاتو ریښه ژوره ده.

پښتو د خپل طبعیت له مخې یوه سندریزه ژبه ده چې مسته او د جوش نه ډکه موسیقي لري. موسیقي د انسان د ننني نړۍ د بیانولو اغېزمنه وسیله ده. موسیقي د روح غذا بلل کیږي. د پښتو مسته او د جوش نه ډکه موسیقي د خوند برسېره اورېدونکو ته ځانګړې انرژي او ځواک ورکوي او پخپل ځان یې ډاډه کوي. پښتو موسیقي د مهاجرت پر مهال او په ځانګړې توګه په وروستیو څورلسو کالو کې د قدر وړ وده او پرمختګ کړی دی. افغان شاعران، کمپوزیتوران، سندرغاړي د مهاجرت پر مهال د نړۍ په ګوټ ګوټ کې د نړۍ د نورو هېوادو د خلکو د موسیقۍ سره اشنا شول؛ د خپلو دودیزو وطني موسیقي الاتو برسېره د نورو هېوادو د موسیقي الاتو سره هم بلد شول؛ دوی د نورو خلکو د موسیقۍ، او موسیقي الاتو او سندرو د طرزونو نه هم ګټه پورته کړه؛ خپله موسیقي یې بډای او د سندرو بیل بیل طرزونه یې خپلې ژبې ته راوړل. اوس د پښتو مسته او د جوشه ډکه موسیقي او سندرې نه یوازې په نړۍ کې اورېدونکي لري بلکې بهرني سندرغاړي د پښتو سندرې هم وایي. د موسیقي پوهان وایي چې ښه کمپوز، دښه شعر تاکل او ښه غږ د ښې سندرې مهم توکي دي خو دا هم باید ووایم چې د افغان ښځینه سندرغاړو د ښکلا پلوشې د پښتو ژبې سندرې لا زیاتې خوندورې کوي او دوی د خپلو وروڼو سره اوږه په اوږه د پښتو سندرې د نړۍ ګوټ ګوټ ته ورسولې. یو بهرني اورېدونکي په انټرنېټ کې د خدای بخښلې ایمن اوداس د (زما د مینې نه توبه ده بیا به نه کړم مینه) د سندرې لاندې په انګیسي ژبه لیکلي و: زه د پښتو ژبې په ټکي نه پوهېږم خو د پښتو موسیقي مې خوښیږي او دې سندرغاړې ته د درناوي سر ټیټوم.
پدې توګه پښتو د خپلې توانمندۍ او د خپل بډای ګرامري جوړښت، غښتلې افادې او د مستانه موسیقۍ له مخې یوه پیاوړې ژبه ده.
د کاکړ په وینا په لرغونو وختو کې پښتانه د نورو قومونو د لیکوالو له خوا یو

ځای بل ځای په نامنظم ډول ثبت شوي او ان د دوی ژبه هم په لرغونو مهالونو کې نه ده څېړل شوې. هغه اثار چې پښتانه او پښتو ژبه په کې په نسبي توګه په منظم ډول بیان شوي دي په اسلامي دورې پورې اړه لري. اوس به د دغو اثارو په رڼا کې پښتنو او پښتو ژبې ته لنډه کتنه وکړم تر څو لوستونکي د پښتنو او پښتو ژبې تاریخ یو لنډ انځور تر لاسه کړي.

د پښتو ژبې اثار د نورو ژبو په څېر د یوې خوا د نیواکګرو د یرغلونو او تاړاکونو په پایله کې د منځه تللي او د بلې خوا د ځینو دښمنو ګاونډیو هېوادو په تیره بیا ایران له خوا زموږ د تاریخ او معنوي شتمنیو د منځه وړلو په نیت تباه شوي دي. برسېره پردې پښتنو علمي اثار په نورو ژبو او په ځانګړې توګه په پارسو او په وروستیو کې د پاړسو په څنګ کې په اردو هم لیکلي دي چې په دې توګه یې خپله ژبه کمزورې کړې او د هغې په پایله کې خپله نور هم کمزوري شوي دي. خو بیا هم هغه څه چې تر اوسه لاس ته راغلي دي د هغې نه هم ښکاري چې پښتو یوه لرغونې او توانمنه ژبه ده.او شتمن ادبیات او بډای فولکلور لري او په لنډ ډول به ورته کتنه وشي.

د پښتو ژبې فلکلور ډېر بډای دی چې د یوه پښته بل پښت ته سینه په سینه لېږدول کیږي او د پښتنو د ټولنیز ژوند رښتینی انځور وړاندې کوي. لنډۍ، چې یوازې د پښتو ژبې نیکات (میراث) دی او د نړۍ په نورو ژبو کې نشته، پښتو یې یوه بې جوړې ژبه ګرځولې ده. په لنډیو کې د پښتني ټولنې د ژوند بېل بېل اړخونه انځور شوي او د پښتنو د احساساتو، خیالونو، تصورونو او فکرونو هینداره ده. د بېلګې په توګه:

زما به خپل وطن یادېږي
که د جنت په منارو ولاړه یمه

تاسو دغه ساده کلیمو ته وګورئ چې د لنډۍ په بڼه پییل شوي او د وطن سره د مینې ژور احساس په داسې قوت سره بیانوي چې د جنت په شان

ایډیال ژوند نشي کولی د وطن نه د بیلتون له کبله د پښتنې مېرمنې زړه وربانډې اوبه وچښي او معنوي غوښتنې یې پوره کړي نو ځکه پخپل وطن پسې ځوریږي او کړیږي. غواړم لاندې لنډۍ چې ما لیکلې ده ثبت کړم چې ورکه نه شي.

هالنډ په سرو ګلونو پټ دی
زما زړګی په شکي کې بند دی را به شینه

دا لنډۍ ما هغه مهال خپلې کور ودانې ته د خپل لیک په سر وکښله چې د هالنډ د مهاجرینو په کمپ کې مې د سیاسي پناه په هکله مثبت ځواب تر لاسه کړ او دا هیله را ته پیدا شوه چې د خپلې کورنۍ سره به یو ځای شم. زه دا وخت د درونتن د ښار نه کمپ ته راغلم او په لاره کې کرل شوي مځکه د رنګا رنګ ګلونو په پټیو پوښلې وه. په هالنډ کې زیات ګلان کرل کیږي او د هېواد د صادراتو یو مهم توکی جوړوي. له دې کبله هالنډ د نړۍ ګلبڼ نومیږي. دا لیک مې خپلې کور ودانې ته چې دا مهال د سوویلي وزیریستان د شکي په ښکلې دره کې د خپلو ماشومانو سره اوسېده لیکلی و. دا لنډۍ ما د هغې لنډۍ په بڼه ولیکله چې په کوچنیوالي کې مې ډېره اورېدلې وه:

ارګون په زیړو ګلو پټ دی
زما جانان په کشمیر بند دی را به شینه

د پښتو ژبې متلونه، کیسې او نور شفاهي ادب دومره بډای دي چې د لیکلي ادب په ساحه کې کمی پوره کوي شاید همدغه کمی د پښتو ژبې د خلکو ژبني ادب د بډایتوب لامل هم وي.

د مخه مې یادونه وکړه چې د پښتو لیکلي اثار لږ دي او پښتنو زیات علمي اثار په نورو ژبو او په ځانګړې توګه په پاړسو لیکلي دي. الفنسټون وایي چې: «هغه څه چې په پښتو کې لیکل شوي دي، باید د پښتون ملت د علمي سویې د ښکارندوی په توګه د اعتبار وړ ونه ګڼل شي، ځکه چې دوی تر اوسه هم په دري [فارسي] ژبه لیکنې کوي او نږدې ټول علمي کتابونه په

دغې ژبې لیکل شوي دي.»۶۴

د پښتو ژبې لرغونی کتاب چې څرک یې تر موږ را رسېدلی دی د «ملینده پنهو» په نوم یادیږي چې اصلي نسخه یې تر اوسه لاس ته نه ده راغلې. پوهاند عبدالحي حبیبي موږ د دغه کتاب نه د خپل کتاب «د ادبیاتو تاریخ» په ذریعه د پوهاند سیلوین د لیکنې په حواله چې د «تخاري او کوچه ژبو» په نامه یادیږي خبروي. د عبدالحي حبیبي په وینا د میلاد په دوهمه پېړۍ کې د باختر یوناني سلطنت پر دوو برخو وویشل شو چې له هغو څخه مناندر نامتو یوناني سالار د هند ډېرې سیمې ونیولې او د هند په تاریخ کې د مالندا پاچا وبلل شو او بودایي دین یې ومانه. د ملیندا پنهو په کتاب کې د یونانیانو پاچا ملیندا او د هندي راهب ناګه سینا تر منځ د هغو خبرو اترو جریان لیکل شوی دی چې په ساګاله (نني سیالکوټ) کې د دوی تر منځ شوې وې. دا کتاب د بودایي دین شرحې او بیانونه لري.

اکاډیمیسین پوهاند عبدالشکور رشاد وایي چې: «دغه مطلب د ملیندا پنهو د پالي ترجمې په پیل کې داسې راغلی دی:

Milinda namasoraja sagala yam parruttame upaganchi nagasenam ۶۵.»

د ملیندا پنهو دا متن پوهاند سیتارام پنډت د کشمیر د نامتو تاریخ په کتاب کې چې «راج ترنګیني» نومیږي او کلهڼه په ۵۴۵ هجري قمري کې لیکلی دی په انګرېزي ژباړلی دی. سیتارام انګرېزي ژباړې په لومړۍ ضمیمه ۷۴۵ مخ کې د ملیندا پنهو کتاب په زړه پښتو بللی دی. د ده خپل عبارت دا دی:

The malinda panho was original written in old pashto of wich no copy is now extand.

ژباړه: د ملیندا پنهو اصلي متن په زړه پښتو کښلی چې اوس یې اصلي نسخه نه ده پاتې.»۶۶

زلمی هېوادمل وایي چې ارواښاد عبدالحلیم پخپل اثر (افغاني) کې د پېښور محمد یونس خان (د پښتنو تاریخ) په حواله لیکي چې ملیندا پنهو په پښتو لیکل شوې چې اصلي متن یې په لاس کې نشته خو خطي نسخې یې په برما، سیام او سیلون کې لیدل شوې او یوه پخوانۍ نسخه یې د سوویلي هندوستان په پالي ژبه چې په څلورمه میلادي پېړۍ کې خطاطي شوې ده، د جاپان د یوه بودایي عبادتځای نه په لاس راغلې او اوس د جاپان د میکاډو په کتابتون کې خوندي ده. دا نسخه د پښتو د اصلي کتاب ژباړه ده. شاید د پښتو ژبې نه نورو ژبو ته د ژباړې د تاریخ پیل پاسنۍ ژباړه وي.

همدارنګه د هندوستان د راجستان د ایالت په یوه عبادتځای کې د څو ژبو د شعرونو یوه ټولګه موندل شوې ده چې یو شمېر شعرونه یې په پښتو دي. زلمی هېواد مل وایي چې د دې ټولګې د موندلو نه روښن لال ملهوتره چې د ال انډیا د راډیو د پښتو څانګې مشر دی خبر کړی دی. ملهوتره وایي چې د دې ټولګې هغه شعرونه چې په پښتو دي په دوناګري لیک کښل شویدي.او د لنډیو غونډې جوړښت لري. که څه هم دا شعرونه تر اوسه څېړل شوي نه دي خو هېواد مل وایي چې د لیک ډول یې سړی په دې باوري کوي چې دا شعرونه به د اسلام د مخه لیکل شوي وي.

د عبدالحی حبیبي د څېړنې له مخې لویکان په زابلستان او غزني کې یوه شاهي کورنۍ وه چې د غلجیانو د قبیلې نه وه او ژبه یې پښتو وه چې د لسان خلجي په نوم یاده شوې او لهجه یې د وزیرو، مسیدو او وردګو ته ورته وه. د لویک شاهي کورنۍ د غزنویانو له خوا د واک نه ولوېده.

د دې کتاب او شعرونو چې تېر شو نو دپښتنو او پښتو ژبې د څېړلو لپاره اړ یو چې د هغو اثارو نه چې پښتانه او پښتو ژبه په نسبي توګه په منظم ډول پکې بیان شوي دي ګټه واخلو. د دغو لیکنو له مخې د پښتو ژبې لومړی شاعر امیر کروړ دی چې د شعر نمونه یې تر لاسه شوې او د غوریانو په دورې پورې اړه لري.

څلورم څپرکی

غوري پښتانه او پښتو ژبه

د اسلام په لومړیو وختونو کې پښتانه په بادغیس، له هراته د غور تر غرونو او همدارنګه په زابلستان، ګندهارا او د ختیځې پښتونخوا په غرونو کې میشته وو. د دوی ژبه پښتو په دغه وخت کې یوه داسې ادبي ژبه وه چې ښه او پاخه اشعار یې درلودل چې وروسته به پرې وغږیږم.
هغه مهال چې د هندوکش د هغې خوا نه د اریایانو د قبیلو مهاجرت د هندوکش سوویل ته پیل شوی ځینې د دوی نه د سوویل لوېدیځ لوري ته مهاجر او په غور کې استوګن شول. د الفنستون په وینا «ټول منابع پدې موافق دي چې په لرغونو زمانو کې د غور اوسېدونکي پښتانه وو.» دی دا هم وایي چې «دا خبره بېخي یقیني ده چې د غور پاچایان پښتانه او د سوري قبیلې غړي وو.»٦٧ میر غلام محمد غبار هم «شاهان محلي غور افغانستان (منسوب به سلسله سوري های پشتانه)»٦٨ نه یادونه کوي.
د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په وینا د غور یا غر کلیمه پښتو ده چې د وخت په تېرېدو غرج او غرش باندې واووښت او د اسلام په دوره کې په غرجستان، غرچستان او غرشیستان باندې یاد شو. غور په تاریخ او افسانه کې د اریایي قبیلو د مهاجرت له وخت نه چې د هندوکش د هغې خوا نه د هند په لوري کېده مشهور شو. د دغه مهاجرت په یون کې د هغوی نه ځینې اول د لوېدیځ په لور (بامیان او غرجستان) او بیا د سوویل-لوېدیځ په لور یاني په غور کې تیت شول.٦٩
سوریان د غور د پښتنو یو ټبر دی چې لرغوني افسانوي شخصیت ته منسوب دی چې فردوسي ضحاک او پښتنو د «تاریخ سوري» په حواله

سهاک بللی دی. د ضحاک یا سهاک له اولاده دوه ورونه وو چې مشر یې سور او کشر یې سام نومېده چې لومړی پاچا او دوهم د لښکر مشر و. داسې ښکاري چې د اسلام د مخه د زور قبیلې دین د لمر نمانځنه وه. کاکړ وایي «د سیستان ساکا د عربو د یرغل په وخت کې نه زردشتي او نه بودایي وو. دوی په ځانله محلي خدای زون (Zun) معتقد وو.» ٧٠ د اسلام د مخه د دوی کورنۍ په غور پاچاهي کوله. د دوی یو مشر چې ماهوي سوري نومېده د اسلام په لومړیو کې د مروې مشر و. ماهوي سوري د ساسانیانو اخرنی پاچا دریم یزدګر دخسرو نومي ژندرګړي په ذریعه چې د عربي سوبمنو نه تښتېده په مروه کې وواژه. ماهوي سوري د حضرت علي (رض) له خوا په کوفه کې د مروې په پاچاهي ومنل شو.
د عبدالحی حبیبي په وینا د غور د سوریانو کورنۍ هغه وخت چې واکمن یې امیر پولاد د شنسب زوی او د واکمنۍ پلاز یې منډېش و د عباسي کورنۍ په واکمن کېدو کې یې خپلې ټولې لښکرې د ابو مسلم خراساني په ملاتړ ودرولې. امیر پولاد د ابومسلم سره یوځای په هغه مېلمستیا کې ګډون درلود چې ابوالعباس سفاح د بین امیه سره د جګړې کولو په مهال جوړه کړې وه. غوریانو د شنسب له وخته بیا تر سلطان محمود غزنوي او سلطان مسعود تر وختو پورې په غور کې د سوري کورنۍ امارت درلود.
کله چې غزنویانو د لویکانو نه غزني ونیو نو دلته یې د خپلې واکمنۍ بنسټ کېښود. سبکتګین د غزنوي واکمنۍ بنسټ ایښودونکی د زابل د پښتنو د یوه مشر د لور سره واده وکړ او د همدې خپلوی پر بنسټ یې د دغو پښتنو ملاتړ تر لاسه کړ او خپلې واکمنۍ په ټېنګتیا کې یې کار ورنه واخېست. د امیر سوري د واکمنۍ په مهال یې په غور برید وکړ خو سوري کورنۍ خپله واکمني وساتله بیا کله چې سلطان محمود غزنوي چې مور یې همدغه پښتنه وه، په غزني کې پاچا شو او د دغو پښتنو په مرسته یې په غور برید وکړ او امیر محمد سوري یې د اهنګران په کلا کې کلابند کړ او د

بېساري مقاومت وروسته یې ونیوه. نوموړي بیا په لاره کې زهر وخوړل او د پردو په لاس بندیتوب نه یې مرګ ښه وباله. پدې ترتیب غزنویانو د زابلي پښتنو د خپلوی نه په ګټې اخېستنې سره د غور پښتانه وځپل او د پښتو په زیان یې پاړسو چې د سامانیانو د لنډ مهاله واکمنۍ او وروسته د غزنویانو له خوا د بهر نه د پوځي یرغلونو په پایله کې راغلې ده، وربانـدې وتپله او د غور په دربار کې د پښتو په څنګ کې پاړسو هم د دربار ژبه شوه. سلطان محمود غزنوي په ختیځ کې د ملتان د لودي پښتنو واکمني هم وپرزوله او د لودیانو په ځپلو سره یې پښتو ژبه هم وځپله چې وروسته به د لودیانو په څپرکي کې رڼا ورباندې واچوم. په دې ترتیب د سامانیانو او بیا د غزنویانو په واکمنیو کې فارسي ژبې د بهر نه په زابلیانو او د پښتنو په نورو سیمو وتپله شوه، وده یې وکړه او د غزنویانو د اغېز په پایله کې د غور د سوریانو په دربار کې د پښتو په څنګ کې پاړسو هم ځای ونیو.

وروسته کله چې علاءلدین حسېن په فیروز کوه کې پر تخت کېناست نو خپلې لښکرې یې راټولې کړې او په غزني باندې د یرغل په موخه په هغه لوري وخوځېد. د غزني پاچا سلطان بهرام شاه هم د غزني او هندوستان د لښکرو سره د علاءلدین مخې ته ورووت. پدې جګړه کې د بهرام شاه لښکرې ماته وکړه او د غور واکمن غزنۍ ونیو او ویې سوځاوه اوپه تاریخ کې د جهانسوز په نوم یاد شو.

علاءلدین لومړی پښتون سلطان و چې د افغانستان هېواد یې د یوې اداري لاندې راووست او د فیروز کوه په پلازمینه پورې وتاړه. تر هغه وروسته سلطان غیاث الدین غوري د غور د لویو باچاهانو نه دی چې بیا یې هېواد ته مرکزیت ورکړ چې منځنۍ اسیا د مروې نه نیولې تر هندوستانه او عراقه پورې سیمه یې د غور د فیروزکوه د بیرغ لاندې راوسته. دغه مهال نوموړی د افغانستان ستر او یوازینی امپراتور ګڼل کېده. د عبدالحی حبیبي په وینا د ده په وخت کې د بغداد د خلیفه سفیر پیروزکوه ته راغی او د غور سفیر

بغداد ته لاړ شو او ډیپلوماټیکې اړیکې د دواړو هېوادو تر منځ ټینګې شوې. سلطان غیاث الدین د ٦٣ کالو په منګ د هرات په ښار کې مړ او د هرات په جامع جومات کې، چې پخپله یې جوړ کړی و، خاورو ته وسپارل شو.

د سلطان غیاث الدین وروسته سلطان مغزالدین غوري چې په سلطان شهاب الدین باندې مشهور دی، پاچا شو دی یو مدبر شخصیت و او د خپل ورور شاهنشاهي یې وساتله په دې ترتیب وروسته له دې چې د غور پاچاهان پر غزنوي کورنۍ بری وموند د دوی کورنۍد سلطان شهاب الدین تر واکمنۍ پورې واکمنه وه د سلطان مغزالدین د مړینې وروسته د غور شاهنشاهي ټوټې ټوټې شوه د هېواد شمالي ولایتونه، غور او هرات خوارزم شاهیانو ونیول، سیستان د سیمه یزو ملکانو لاسته ورغی او د غزني ولایت، کابل او ختیځې سیمې تر سینده پورې د غوریانو د دربار خدمتګار (تاج الدین یلدوز) چې وروسته به د ترکي غلامانو تر سرلیک لاندې لنډه کتنه ورته وکړم، ونیولې. په پای کې د مغولو تاړاکونو د غوریانو واکمنې پای ته ورسوله. د هرات جامع جومات، د غور د جام څلی او د دهلي قطب منار د دوی تلپاتې یادګارونه دي.

د سوریانو ژبه پښتو وه او لکه چې اوس هم ځینې سوري خلک په بادغیس کې پښتو وایي. پښتو ژبه د سوریانو په کورنۍ کې وپالل شوه. پښتو د شعر او ادب ژبه وګرځېده. د سوریانو په دربار کې پښتو درباري ژبه وه. د پښتو ژبې لومړی شعر چې تر اوسه تر لاسه شوی دی د امیر کروړ غوري شعر دی چې د محمد بستي د «تاریخ سوري» په حواله پټې خزانې خوندي کړی دی. امیر کروړ چې یو غښتلی پهلوان و د خپل پلار امیر پولاد سوري د مړینې وروسته د غور په مندیش کې واکمن شو. دامیر کروړ د شعر نمونه:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نشته
په هند و سیند و پر تخار او پر کابل نشته
بل په زابل نشته له ما اتل نشته ٧١

شیخ اسعد سوري د پښتو ژبې نامتو شاعر چې د غور د امیر محمد سوري په وخت کې د ده په دربار کې اوسېده د خپل پاچا امیر محمد سوري په مړینه قصیده ویلې ده چې ځینې بیتونه یې دا دي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار
هر غټول چې په بیدیا غوړېده وکا
رېژوي یې پاڼې کاندي نار په نار
چې یې ملاوې نه کړېږي په غښتلیو
دا فلک پرې وکا څه کاري ګذار
کله غورځوي واکمن له پلازونو
کله کښېنوي په خاورو کې بادار
په سوریو باندې ویر پرېووت له پاسه
محمد واکمن چې ولاړی په بل دار
د محمود د ژوبلورو په لاس کښېووت
چې غزنه ته یې باتلی په تلوار
ننګیالیو لره قید مړینه ده ځکه:
سه یې والوتله هسک ته په دې لار
په دې ویر د غور وګړي تورنمري سول
په دې ویر، رڼا تیاره سوله د ښار
ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګي ساندې لی په شورهار
نه هغه زرغا د غرونو، د بیدیا ده
نه د زرکیو په مسا دی کتهار

نه غټول بي زرغونیږي په لاښونو
نه بامي بیا مسېده کا په کوهسار
نه له غرجه بیا راځي کاروان د مشکو
نه رادرومي غور ته بیا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوښې تویوینه
مرغلرې به نیسان نکړي نثار
دا په څه چه «محمد» ولاړ له نړیه
په ویرنه یې سو غور ټول سوګوار
نه ښکاریږي هغه سور د سور په لتو
نه ځلیږي هغه لمر پر دې دیار
چه به نجلیو په نڅا پکې خندله
چه به پېغلو کا اتڼ قطار قطار
لاس دې مات سه اې فلکه چه دې وکا
محمد غندې زمری د مړینې ښکار
شین زړګی فلکه! ولې لا ولاړ یې؟
اې د غور غرونو په څه نسوئ غبار؟
چه زمری غندې واکمن ځي له جهانه
چې څوک نکړي په نړۍ باندې قرار
سخ په تا اې «محمده» د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار
ته پر ننګه وې ولاړ په ننګ کې مړ سوې
هم پر ننګه دې په ننګه کا ځان جار
که سوري دې په تګ ویر کاندي ویرمن سول
هم به ویاړي ستا په نوم ستا په ټبار

پـه جنـت کـې وه تـون زمـوږ واکمنـه
هـم پـه تـا دې وي ډېـر لـور د غفـار ۷۲

ښکارندوی هم د غوریانو د سلطنتي کورنۍ پیاوړی شاعر او ادیب دی چې د سلطان شهاب الدین غوري په زمانه کې یې ژوند کاوه. ښکارندوی پخپله قصیده کې چې تر موږ رارسېدلې ده په هند کې د سلطان شهاب الدین توری ستاینه او د هغه پوځي بریاوې، مېړانه چې د اسلام د خپرېدو په موخه یې کړې وه بیانوي. د ده د شعر بېلګه دا ده:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه، لاښونه شنې، لمنې شنې شوې
ټېلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دي
مرغلرو باندې و ښکلل بڼونه
د غټولو جنډې خاندي و رېدي ته
زرغونه بڼو کې ناڅي زلمي، جونه
لکه ناوې چې سور ټیک په تندي وکا
هسې وګاڼل غټولو سره پسولونه۷۳

د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی قصیدې د زلمي هېواد مل په وینا «د پښتو ادب په تاج کې دوه داسې ښکلي غمي دي چې ښکلا او ځلا به یې تر پېړیو پېړیو پورې تته نشي.»۷۴
د سلطان شهاب الدین غوري په لښکرو کې هند ته د پښتنو د ستانې قبیلې یو تن چې د ښکارندوی هم مهاله و او ملکیار غرشین نومېده هم ملګری و چې سلیمان ماکو په خپله تذکره کې ورڅخه یادونه کړې ده. ملکیار د پښتنو

جنګیالیو د جنګي روحې د لوړولو په موخه حماسي اشعار ویل چې د سلیمان ماکو «تذکراة الاولیا» کې یې نمونه خوندي او د شعر نمونه یې دا ده:

څښتن مو مل دی اوس مو یرغل دی
هېواد د بل دی غازیانو ګورئ
څښتن مو مل دی ۷۵

بل د غوریانو د دورې بل شاعر تمین کاکړ و چې د علاوالدین سام په زمانه کې ژوند کاوه او د ده یوه سندره په پټه خزانه کې خوندي ده:

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما په کور د ویر ناره سوه
د بیلتون ورځ توره تیاره سوه
ږغ شو ناڅاپه چې بیلتون راغی۷٦

قطب الدین بختیار کاکي هم د پښتنو د مبلغینو نه و چې لاندې سندره یې د یادونې وړ ده: دا سندره د سلېمان ماکو تذکراة الاولیا کې خوندي ده.

ویر مې زړه سوری کړ
راتـه وګـوره ملـوکې
پـه بیلتـون کـې دې وباسـم
لـه خوږمنـه زړګـي کـوکې
راتـه وګـوره ملـوکې
راتـه وګـوره ملـوکې۷۷

د تمین کاکړ او د قطب الدین بختیار په دغو سندرو کې پښتني سپېڅلې مینه بیان شوې ده.
د غوریانو د ادب غوره ارزښتونه د وطن د ساتنې او پر دښمنانو د بریو

وياړونه، د خپل وطن، قوم او کورنۍ سره مينه او اسلامي ارزښتونه دي، په دې توګه د غوريانو په دوره کې د پښتنو شاعرانو د روزنې او پالنې ځانګو د شاهانو دربارونه وو. د محمد دوست شينواري په وينا په دغو دربارونو کې د پښتو پرته خلک په نورو ژبو نه پوهېدل. شينواری دا هم وايي چې د بارتولد او بهيقي په وينا امير مسعود د غوريانو سره د ژباړونکي په ذريعه خبرې کولې.

ترکي غلامان

د مخه مو يادونه وکړه چې د سلطان مغزالدين د مړينې وروسته د غور شاهنشاهي ټوټې ټوټې شوه د هېواد شمالي ولايتونه، غور او هرات خوارزم شاهيانو ونيول، سيستان د سيمه يزو ملکانو لاسته ورغی او د غزني ولايت، کابل او ختيځې سيمې تر سينده پورې د غوريانو د دربار خدمتګار (تاج الدين يلدوز) ونيولې. تاج الدين يلدوز د ترکي غلامانو نه و.

د ترکي غلامانو د اخېستلو او ټاکلو دود د عباسيانو د واکمنۍ په مهال پيل شو. د ابن خلدون په وينا عباسي مشرانو ځکه په ترکانو ډېره ولګوله چې د يوې خوا د خپلې قبيلې ملاتړ ورسره نه و او د بلې خوا په دربار کې د ايرانيانو سياسي ځواک زيات شو او عرب شنډې ته شول. برسېره پردې د امپراتورۍ پراختيا، د امپراتورۍ په جوړښت کې د بيلو بيلو توکمونو راغونډېدل او ځينې نور لاملونه هم وو. د پورتنيو لاملونو له مخې عباسي واکمن اړ وو چې داسې پوځي ډله چې پوره باور ورباندې وشي د خپل واک د ساتلو لپاره په واک کې ولري. ترکو غلامانو دا غوښتنه پوره کوله او د خلافت د ساتونکو په توګه قدرمن او د عزت خاوندان شول. خو کله چې خلافت مخ په ځوړ شو نو دوی د ګډوډۍ او انارشۍ عاملان شول او دغه شي بدنامه کړل.

دا تجربه د اسلامي نړۍ د نويو او تازه جوړېدونکو واکمنيو مشرانو ته يوه نمونه شوه. هغوی ترک غلامان د شخصي باډيګارډانو په توګه وګمارل او اداري مقامونه يې ورکړل. يعقوب بن ليث صفاري نږدې دوه زره غلامان

لرل، د هغه ورور عمر ليث هم ځوان غلامان رانيول او بيا يې بيلو بيلو مهارتونو او هنرونو د زده کولو وروسته په خپل لښکر کې د قوماندانانو په توګه ټاکل چې ده ته جاسوسي وکړي.

دا دود سامانيانو او غوريانو هم خپل کړ او د خپل ځواک د ټينګولو لپاره يې ور څخه ګټه پورته کړه. ترک غلامان نامتو پوځيان او اداره چيان شول. دوی په وفا او اخلاص کې بې جوړې وو او سوکه سوکه د جنرالانو پوړۍ ته پورته او ځينې د پاچا شخصي خدمتګاران شول.خو د غلامۍ د دغې ټولنيزې موسسې په هکله ډاکټر مبارک علي وايي چې: «د غلامۍ ټولنيزه موسسه د سلطنتي لړيو لپاره ګټوره ثابته شوه. د غلامۍ په برکت پاچايانو لايق او وفادار مريونه لرل چې دوی يې له داخلي او خارجي غليمانو ساتل. خو دې موسسې منفي نقش هم درلود. کله چې ټول سياسي قدرت د دې طبقې ګوتو ته ورغی نو قدرت يې د خپلو شخصي مقصدونو لپاره وکاراوه او د سلطنتي کورنۍ يا نظام ګټې يې له پامه وغورځولې. دوی به تر هغه وفادار وو چې پاچا به زورور و. خو کله چې کمزوري پاچايان د واک په ګدۍ کېناستل، نو غلامانو ټول واک په لاس کې واخېست او پاچايان يې مجبور کړل چې د دوی له خوښې سره سم وچلېږي. »٧٨

شهاب الدين غوري ترکي غلامان هند ته راوستل او د ده سره يې د هندوستان په نيولو کې مرسته وکړه. خو کله چې دی مړ شو نو دغو ترکي غلامانو په هند کې د غلامانو د سلطنت بنياد کېښود. التمش د ځلوېښتو اميرانو اداره جوړه کړه چې دی د خپلو مخالفانو نه وساتي. دوی ټول التمش ته وفادار وو. خو د ده د مړينې وروسته سرکشه شول. کله چې بلبن په تخت کښېناست نو پدې کار يې سم سر خلاص شوی و. بلبن غوښتل چې د دې بلا نه ځان وژغوري نو دوی يې ان د خپل د تره زوی په شمول چې د دغو ځلوېښتو اميرانو نه و ووژل. پدې ترتيب د دغو ځلوېښتو اميرانو په وژلو سره په هندوستان کې د ترکو غلامانو واک پای ته ورسېد.

پینځم څپرکی

د سلیمان د غرونو په لمنو او نورو سیمو کې پښتانه او پښتو ژبه

پښتانه د لرغونو زمانو راهیسې تر ننه د کسې غره یا د سلېمان د غرو په لمنو کې ژوند کوي. دوی د دغو غرو په لمنو کې د خپل بېساري شفاهي فرهنګ د جوړولو په څنګ کې لیکلي ادبیات جوړې کړې دي چې د سلېمان ماکو «تذکراة اولیا» او پټه خزانه کې یې ځینې نمونې خوندي دي. د دوی اشعار په دریمې او څلورمې هجري پېړۍ پورې اړه لري. شیخ بېټنی د دې سیمې لومړی شاعر دی چې د ده دشعر یوه نمونه د سلېمان ماکو په یادې شوې تذکرې کې خوندي ده.

لویه خدایه لویه خدایه
ستا په مینه په هر ځایه
غر ولاړ دی درناوي کې
ټوله ژوی په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې
زمونږ کېږدۍ دي پکې پلنې
دا وګړي ډېر کې خدایه
لویه خدایه، لویه خدایه۷۹

بل شاعر شیخ اسماعیل دی چې د هغه د شعر نمونې د سلېمان ماکو په تذکره او پټه خزانه کې خوندي دي. د ده د شعر نمونه دا ده:

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه وي پېښ په وړاندې
له خپلوانو نه بیلېږم په سرو سترګو
دواړه سترګې مې په وینو دې ژړاندې۸۰

د دې سیمې بل وېناوال خرشبون دی چې نمونه یې پټې خزانې خوندي کړې ده:

که یون دی یون دی
مخ کې بیلتون دی
له کسي غره څخه ځي
خرشبون دی
د خدای د پاره
خرشبون یاره
زړه مې رپیږي
یار مې بېلیږي
بیلتون یې اور دی
ځان په سوځېږي۸۱

د دریمې هجري پېړۍ په جریان کې د بست د سروان د سیمې یو پښتون چې ابو محمد هاشم ابن الزید السرواني نومېده چې لومړنۍ زده کړې یې پخپله سیمه کې او نورې زده کړې یې په عراق کې پای ته ورسولې، خپلې ژبې ته د خپل استاد ابن خلاد یو عربي شعر په پښتو نظم ژباړلی چې په «لرغوني پښتانه» کې راغلی دی او محمد هوتک په پټه خزانه کې خوندي

کړی دی. د زلمي هېواد مل په وینا پښتو ژبې ته د نورو ژبو نه د ژباړې تاریخ د دې شعر د ژباړې نه پیل کیږي.

په پټه خزانه کې د ده د یوه لیکلي کتاب نه چې «د سالو وږمه» نومیږي یادونه شوې ده چې د عربي ژبې د اشعارو فصاحت او بلاغت یې بیان کړی و. دا کتاب لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی. که دا کتاب تر لاسه شي نو بیا به دا کتاب د پښتو نثر لومړی نمونه وبلل شي خو دا کتاب لا تر اوسه نه دی موندل شوی نو اوس د نثر لومړۍ نمونه د سلیمان ماکو د تذکراة اولیا کتاب دی چې د اوومې هجري پېړۍ په پیل کې لیکل شوی دی.

.سلیمان ماکو د بارک خان سابزي ماکو زوی دی چې د ۶۰۰ هجري په شاوخوا کې د کندهار په ارغستان کې ژوند کاوه. ده د پښتنو اولیاوو احوال او ویناوې راغونډې کړې دي او بیا یې پخپل کتاب تذکراة اولیا کې خوندي کړې دي. د دې کتاب څو پاڼې خدای بخښلي استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د هلمند په چاپیر کې موندلې دي. په دغو پاڼو کې لکه چې د مخه مې یادونه کړې ده د شیخ بېټني، شیخ اسماعیل، ملکیار غرشین او قطب الدین بختیار کاکي ډېر پخواني شعرونه خوندي شوي دي.

د اوومې پېړۍ په دریمه لسیزه کې یو بل پښتون شخصیت شیخ متي خلیلي و چې د ده احوال په محزن افغاني، مراة الافاغنه، تذکراة الابرار واللشرار، پټه خزانه او نور اثارو کې خوندي دي. ده «د خدای مینه» په نامه کتاب درلود چې د مغولو تر تاړاکونو پورې موجود و او د ده په قبر به پروت و. دغه کتاب د شیخ متي د عرفاني افکارو د بیان هینداره وه چې د مغولي تړاکونو وروسته تری تم شو او څو مناجات یې پټې خزانې خوندي کړي دي. د ده د شعر نمونه دا ده:

په لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نیمو شپو کې

په غاړه ږغ او په شپېلکو کې
یا د ویرژلو په شپېلو کې
ټول ستا د یاد، ناري سورې دي
دا ستا د مینې نندارې دي!۸۲

د هېوادمل په وینا خدای بخښلي ډاکټر عبدالحکیم طبیبي د عرفاني افکارو لومړۍ څلاوې د شیخ بېټني په مناجات کې ویني، څینې یې د شیخ تمین کاکړ د مینې په بدله او استاد رښتین یې د قطب الدین د مینې په سندره کې ویني، خو زلمی هېوادمل وایي چې د شیخ متي په مناجاتو کې عرفاني اند په سیستماتیک ډول په خورا هنرمندي بیان شوی دی.۸۳

د اوومې پېړۍ په دوهمې لسیزې کې د چنګېز وحشیانه او څپونکي یرغلونه په افغانستان پیل شوي او د دې پېړۍ په اوږدو کې زموږ د هېواد په بیلو بیلو سیمو واکمن شوي وو. دوی په ډېره بې رحمۍ د ښوزله ولس سرونه ربېل او د تمدن او کلتور نمونې یې په بشپړې بې رحمۍ له منځه وړې. په دغه مهال د دې سیمې خلک په بې ساري توګه د یرغلګرو په وړاندې جنګېدل. دوی خپل زړور خلک د وطن د ساتلو په لار کې سرښندنې ته رابلل. د بابا هوتک سندره یې ښه بېلګه ده:

په سور غر راته نن اور دی
وګرېه جوړ راته پېغور دی
پر کلي کور باندې مغول راغی
هم په غزني هم په کابل راغی۸۴

بل سړی د هوتک بابا زوی شیخ ملکیار هوتک دی چې د مغولو په وړاندې یې جګړې کړې او دی د پښتو ژبې شاعر و چې پټې خزانې یې یوه ښکلې سندره خوندي کړې ده.

ترنک بهیږي
ترنک بهیږي
غاړې تر غاړې
زما زړګی خو
خپل لالی غواړي۸۵

د اتمې هجري پېړۍ د دوهمې نیمایي پر مهال د زمینداور په سیمه کې یو پښتون شاعر اکبر اوسېده چې د شعر دیوان یې درلود چې پوهاند عبدالحی حبیبي د ده د دیوان یو څو پاڼې د هلمند په سیمه کې موندلې دي. د ده د شعر نمونه دا ده:

زه چې په مینه معشوقو د بنګړو شرنګ لره ځم
زه د هجران د بیلتانه د تورو جنګ لره ځم
بیلتون په خوله راکړې ځاپېرې زه لا عار نه لرم
وام د معشوق په سینه پروت زه تور لونګ لره ځم۸۶

د اتمې پېړۍ په پای او د نهمې هجري پېړۍ په دوران کې یو بل پښتون شاعر زرغون خان نورزی دی چې د کندهار په سیمه کې اوسېده او د شعر دیوان یې درلود او یوه ساقي نامه یې پټې خزانې خوندي کړې ده چې نمونه یې دا ده:

ساقي پاڅه پیاله راکړه
مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تويې په لمبو کړه
اور مې مړ په دې اوبه کړه
پسرلی سو غنچه ګل کا
زلفې تاوې د سنبل کا

بلبلان شور و فغان کا
کړېدن په ګلستان کا۸۷

زرغونه کاکړه د پښتو ژبې شاعره ده چې په نهمه پېړۍ کې یې شاعري کړې او د کندهار په پنجوایي کې اوسېده. نوموړې په پښتو ژبه بوستان ژباړلی او د هېواد مل په وینا د پارسو نه پښتو ژبې ته د اثارو د ژباړې تاریخ د زرغونې کاکړ د بوستان د ژباړې نه پیل کیږي. نوموړې یوه ښه خطاطه هم وه. د کاکړې د بوستان د ژباړې نمونه:

اورېدلې مې قصه ده
چې د شاتو هم خواږه ده۸۸

بله شاعره د بابر د زمانې رابعه شاعره ده چې په کندهار کې اوسېده او د شعر دیوان یې درلود او یوه رباعي یې پټې خزانې خوندي کړې ده:

ادم یې زمکې وته را ستون کا
په اور د غم یې سوی لړمون کا۸۹

بله پښتانه شاعره نېکبخته ده چې د اشنغر اوسېدونکې وه. نېکبختې په لسمه هجري پېړۍ کې د «ارشادالفقرا» په نوم کتاب لیکلی و چې دري ټوټې یې په پټه خزانه کې خوندي دي:

په زړه ښاد شې اې مومنه
په ظاهر په باطن سپینه
ظاهر زهد په اخلاص کړه
په زړه ټینګ شه له یقینه
شکر صبر په هر حال کړه
خودنمای مه شه خودبینه۹۰

بل سړی چې کیسې یې په نظم لیکلې او «غرغښت نامه» نومیږي دوست محمد کاکړ دی او د ده د کتاب نه یوه کیسه پټې خزانې خوندي کړې ده چې نمونه یې دا ده:

لــــه نېکانو روایت دی
هسې توګه حکایت دی۹۱

موږ وینو چې پښتنو کله چې د خپل قبیلوي نظام لاندې د سلیمان د غرونو او بیدیاوو کې سوله یز ژوند کاوه یا یې د یرغلګرو نه د وطن ساتنې په لار کې ساتنه کوله د خپل فلکلور په څنګ کې هم یو شمېر اثار ایجاد کړي دي چې د پښتو ژبې په وده کې خپل ځای لري.

شپږم څپرکی

لودي پښتانه او پښتو ژبه

پښتانه په دوهمه هجري پېړۍ کې د کسي- غره له لمنې نه د اباسین لوېدیځ لوري ته ورو ورو ننوتل. همدغو پښتنو د خپل جنګي وړتیا او زړورتوب له کبله د واکمنو هندي راجاګانو سره د تفاهم له مخې د څلورمې هجري پېړۍ په دوران کې د هندوستان په یوه څنډه کې لومړۍ پښتني حکومت د شیخ حمید لودي په مشرۍ جوړ کړ چې د ملتان نه نیولې تر لغمانه پورې سیمې یې تر واک لاندې وې دا واکمنه کورنۍ د ملتان لودیان وو.

کله چې د سبکتګین ځواک په زیاتېدو شو نو د ملتان او سېند د نیولو خیال ورسره پیدا شو. پدې مهال شیخ حمید لودي د ملتان نه تر لغمانه واکمن و. شیخ حمید د سبکتګین سره د سولې تړون وکړ خو وروسته سلطان محمود غزنوي پدې پلمه چې ګواکې د ملتان لودي واکمن د قرمطیانو نظریات تبلیغوي په ملتان یرغل وکړ. دغه وخت د شیخ حمید وراره داود د ملتان باچا و. داود د سلطان محمود د لښکرو په وړاندې ماته وکړه او داود بندي او څه وخت وروسته یې په بندیتون کې ساه ورکړه.

د ملتان د لودي کورنۍ د دوو غړو شیخ رضی لودي او نصر- لودي چې لومړۍ د شیخ حمید وراره او دوهم یې زوی و د شعر نمونې په پټه خزانه کې خوندي دي چې د دوی تر منځ د شعري مناقشې بڼه لري. دا مناقشه د هغې پلمې په هکله ده چې سلطان محمود غزنوي په هند کې د پښتنو

واکمني زغملی نه شوه نو يې دا تور لګاوه چې ګواکې لودي واکمن د قرمطيانو پلوي دي. خو دا يوه بهانه وه او د شيخ رضی او نصرـ شعري مناقشه دا تور په کلکه ردوي:

دشيخ رضی شعري پاړکی چې پټې خزانې خوندي کړی دا دی:

د الحاد په لور د ترپلل
ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونږلي په زيارنه
تا په تورو توراوه
لرغون ولې ګروهېدلې
چې دې ګوښې اړاوه
هغه ګرو دې اوس اړه کړ
چې پلرو دې رښاوه
لودي ستا په نامه سپک سو
که هر څو مو درناوه
نصره! نه مو يې له کهاله
لودي نه يې په کاوه
زموږ رغا ده ستا له ګروهه
دورې ځلوي په رغاوه۹۲

د نصر لودي ځواب:

د الحاد په نوم تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم
زما دښنه هسې تو راکړ
که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه ترپلمه
تورانو څخه په ترپله يم

ګره مې هغه لرغونی دی
اوس هم کروړ په لرغونه يم
د اسلام پر هسک به ځلم
و تورانو ته تياره يم
د لودي زوی سنتي يم
د حميد له لوړ کهاله يم۹۳

د ملتان د لوديانو د راغورځېدو څلور پېړۍ وروسته په هند کې لودي پښتانه د نهمې پېړۍ په دوهمه نيمايي کې بيا دومره ځواکمن شول چې د بهلول لودي په مشرۍ يې په ۸۵۰ هجري کال کې په هند کې حکومت تشکيل کړ. سلطان بهلول لودي د ډيلي د سلطنت پر تخت کښېناست او يوه پراخه امپراتوري يې چې د پنجاب نه د بهار ايالت تر پولې غزېدلې وه جوړه کړه. بهلول د خپلو مټو د ټينګولو په موخه خپل استازي روه ته ولېږل او د يوه شاهي فرمان په ترڅ کې يې د دې سيمې پښتنو قبيلو ته هند ته د راتلو بلنه ورکړه. دی ليکي: «ما ته خدای پاک د هندوستان حکومت راکړی دی. ولې په هندوستان هغه سړی حکومت کولی شي چې هغه د قام او قبيلې خاوند وي. پدې بنا ټولو پښتنو ته په کار دي چې هند ته راشي. فوځي ملازمت اختيار کړي او يو طرف ته جاګير حاصل کړي او د ارام او هوسايي ژوند تېر کړي او بل طرف ته د خپل قامي حکومت د حفاظت په لړ کې د مظبوطو دښمنانو دپاره يو مظبوط دېوال اوګرزي.» ۹۴ د دې فرمان پر بنسټ لودي، لوهاڼي، نيازي، مروت، بېټني، سربڼي او کرلاڼي قبيلې هند ته رواني شوې. پدې ترتيب ډېر پښتانه هند ته شيوه شول او هلته بهلول لودي د ده له خوا نيول شوي ايالتونه د دوی تر منځ ووېشل او هر يو مشرـ ته يې د امير نوم ورکړ.

د بهلول لودي د مړينې وروسته سکندر لودي واک ته ورسېد. سکندر لودي

یو غښتلی او مقتدر شخصیت او د ډېر تدبیر څښتن و. د ده د سلطنت په مهال په هند کې شېرازي او پرېماني وه
د سکندر لودي د مړینې وروسته ابراهیم لودي د واک په ګدی کېناست. هغه لومړی د خلکو او خپلو امیرانو سره ښه رویه وکړه خو کله یې چې پښې ټینګې شوې نو پخپلو امیرانو پسې یې راواخېسته. د ابراهیم لودي دا ناوړه رویه د دې لامل شوه چې د پاچا او پښتنو امیرانو تر منځ بې باوري زیاته او بې اتفاقي منځ ته راشي. د دغې بې باوری پایله دا شوه چې د پاچا په ژوند کې د بهار ایالت دریا خان لوهاني زوی چې د بهار حاکم و پاڅون وکړ او د ډیلي نه بیل شو. د ابراهیم لودي او پښتنو امیرانو مخالفت تر دې پولې ورسېد چې ځینو امیرانو د پاچا د منځه وړلو لپاره ان غداری ته لاس واچاوه. د بېلګې په توګه دولت خان لودي چې د ابراهیم لودي په وخت کې د پنجاب د ولایت والي او یو نومیالی سپاسالار و او ابراهیم لودي د هغه د منځه وړلو پسې متې رانغښتې وې غداری ته لاس واچوه. دولت خان لودي د ابراهیم لودي د تره علاءالدین عالم خان سره چې دا مهال په ګجرات کې د ابراهیم لودي د لاسه پناه اخېستې وه اړیکه ټینګه کړه او پنجاب ته یې راوباله. دولت خان لودي د ابراهیم لودي تره کابل ته واستولو تر څو بابر مغول د ابراهیم لودي پرضد وهڅوي چې په هندوستان برید وکړي.
بابر په ۱۵۲٦ کال کې ابراهیم لودي ته د پاني پت په جګړه کې ماتې ورکړه. په دغه جګړه کې ابراهیم لودي د یوه پښتون په لاس ووژل شو. پدې توګه بابر د هند د مغولي واکمنی بنسټ کېښود. خو د بابر د مړینې وروسته پښتنو د خپل هوښیار او مدبر مشر فرید خان تر لارښوونې لاندې د بابر زوی همایون ته ماتې ورکړه او د شیرشاه سوري په نوم یاد شو او د نومړي په مشری په هند کې د پښتون واکمني بیا راژوندی شوه.
لودي واکمنو خپلې مورنی ژبې پښتو سره مینه درلوده او د دوی په دربار

کې یې خپل ځای درلود. د بهلول په پاچاهي کې یو شمېر پښتانه د دربار او درباري دودونو سره بلد شول. په دربار کې د عالمانو او شاعرانو د پالنې دود هم په دوی اغېز شیندلی و. په دغه دوره کې خلیل نیازي چې د دربار شاعر و لاندې رباعي د پاچا په وړاندې ویلې چې په پټه خزانه کې خوندي ده.

خـــړې اورېځـــې ژاړي لـــه پاســـه
کویلـــه ږغ کـــا بیلتـــون لـــه لاســـه
پـه هغـه لـوني ګـوهر پـه خـول سـتا
دا مرحبـا کـا سـتا زمـوږ مواسـه۹۵

د نیازي د شعر په ځواب کې سلطان بهلول لودي چې پخپله شاعر هم و سمدلاسه داسې ځواب ورکوي:

ملک به زرغون کـړم پـه ورکـړه راسـه
ګـــوره اورېځـــې د داد لـــه پاســـه
خـول مـې د عـدل پـه درو روڼ دی
جهان به زیـب مـومي زمـا لـه لاسـه۹٦

زلمی هېواد مل دا د پښتو ژبې درباري ادبیاتو لومړنی نمونې بولي. همدرنګه د عیسی مشواني او شیخ علي سروري لودي غزلې هم د یادونې وړ دي.
د شیخ بوستان بړېځ صوفي شاعر بدله هم د یادونې وړ ده. موږ ته د شیخ عیسی په دریو ژبو رساله او د شیخ بوستان بړېځ بستان الاولیا کتاب تر اوسه لاسته ندي راغلي. پدې دوره کې د نهو تنو پښتو شاعرانو نهه بیل بیل شعرونه لاسته راغلي خو کتابونه یې لا تر اوسه ندي موندل شوي.
د لودي پښتنو واکمني بابر مغولي پاچا د پښتنو په مستقیمه مرسته د پاني

پت په جګړه کې نسکوره کړه.
د بابر د واکمنۍ وروسته یې زوی همایون د هند واکمن شو خو د سوري پښتنو وتلی شخصیت فرید خان له لاسه یې ماته وکړه او فارس ته وتښتېد او په هند کې د فرید خان په مشرۍ پښتانه بیا واکمن شول او فرید خان د شیرشاه سوري لقب غوره کړ. شیرشاه سوري د پراخ نظر خاوند و او پښتنو ته یې د یوه قوم په سترګه کتل او ده به ویل: «ټول پښتون یو قوم دی زما په دربار کې د قبیلو ذکر مه کوئ».۹۷ د لودیانو وروسته د شیرشاه سوري په دربار کې هم پښتو ویل کېده
تاریخ داودي وایي چې «چون جدم شیخ بایزید در مجلس شیرخان درامد چون نظر شیرخان بر شیخ بایزید افتاد، برخاست و چند قدم پیشتر امد جدم خواست که دست بدهد. شیرخان با زبان افغاني فرمود: (شیخه تر غاړې به وځو)»۹۸
همدا راز په دې تاریخ کې راغلي دي چې شیرخان د افغانانو غوښتل چې په روانه ژبه ځواب ووایي او ویل به یې چې افغاني ژبه پر ما ګرانه ده.
په هند کې د پښتو پالونکو پاچاهانو نه یو سلطان فیروز شاه دی چې د ده د پښتو پالنې په هکله خورشید جهان داسې وایي «جز وسیله ای پشتو و پشتو گویئ در دربار فیروز شاهي احدی را پیش قدمی مقدور نبود و طایفه افاغنه را فیروز شاه از تمام شرفا عزیز تر میداشت... » ۹۹ د دې سره سره زیاتو پښتنو په هند کې خپله مورنۍ ژبه د لاسه ورکړه.

اووم څپرکی

روښانیان او پښتو ژبه

په هند کې د لودي او سوري دولتو د نسکورېدو وروسته افغانانو په پښتونخوا کې د هند د مغولي واکمنو، چې د هېواد ختیځه برخه یې لاندې کړې وه، پر وړاندې خپل ملي ازادي بخښوونکی غورځنګ د روښان پیر په مشرۍ پیل کړ چې په تاریخ کې د روښاني نهضت په نوم یادیږي.
بایزید چې وروسته په روښان پیر وپېژندل شو د شیخ عبدالله زوی و. شیخ عبدالله د سوویلي وزیریستان د کاني ګرم اوسېدونکی او اورمړ افغان و.
بایزید روښان په یوه علمي کورنۍ کې د پنجاب په جالندر کې زیږېدلی دی. نوموړی لا د اوو کالو ماشوم و چې د لودیانو واکمني د مغولي بابر په لاس نسکوره شوه. دغه مهال د شیخ عبدالله کورنۍ خپل پلرني ټاټوبي کانیګرم ته راستانه شوه.
بایزید لومړنۍ زده کړې چې هغه مهال دود وې د خپل پلار او ملا پاینده نه تر سره کړې او بیا یې څو کاله ریاضت وګاله تر څو د پیرۍ او د خلکو د روحاني لارښوونې درجې ته ورسېد. د ده د پیرۍ، ښه سړیتوب او خلکو ته د لارښوونې اوازې تر ملکونو خورې شوې.
روښان پیر توران او هندوستان ته سفرونه وکړل او راز راز دینونه یې مطالعه کړل او سوداګري یې هم کوله. په هند کې د شیرشاه سوري سره اشنا او په هند کې یې د شیرشاه سوري د مهال شان او جلال لیدلی و.

روښان پير چې په کندهاريانو د مغولو د انسانيت نه وتلي زور زياتي راپارولی و، د هند دمغولي واکمنو په ضد د مبارزې بيرغ پورته کړ لکه چې وروسته ميرويس خان هوتکي هم په کندهاريانو باندې د گورگين ظلمونو راپارولی و. روښان پير د وزيريستان په کاني گرم کې د عرفان او تصوف له لارې يو فکري نهضت پيل کړ او خپل مريدان يې راټول کړل. ده د مغولو د ظلم په وړاندې خلکو ته دا تبليغ کاوه چې مذهب افغانانو ته دا اجازه ورکوي چې د دغو ظالمانو د ظلم نه ځان ازاد او وژغوري لکه چې وروسته ميرويس نيکه د گورگين د ظلمونو په وړاندې د مکې معظمې د ديني عالمانو نه فتوه واخېسته چې دغې فتوې د پرديو د ظلم په وړاندې د ازادۍ په لاره کې د افغانانو مبارزه روا وګڼله. روښان پير د خپلو پلويانو په زياتېدو سره د يوې خوا خپل مذهبي اغېز ته دوام ورکاوه او د بلې خوا يې سياسي اغېز غښتلی کېده.

جان ليډن وايي چې د روښان پير د پلويانو په زياتېدو سره د مذهبي اړخ تر څنګ سياسي اړخ هم غښتلی کېده. دی زياتوي چې «روښاني نهضت چې د خپل بنسټ ايښودونکي د ستر نبوغ او استعدد نه برخورداره په دوو اساسي ستنو ياني ملي او ديني اصولو ولاړ و نږدې يوه پېړۍ د مغلو د امپراتورۍ تر ټولو نه ښېرازه او اباده دوره کې د نفوذ نيلی وزغلاوه او سره لدې چې د اکبر مغل د واکمنۍ د پيل نه د شاه جهان تر وخته پورې يې د ځپلو لپاره هر ډول کوښښونه وکړل روښاني عقيدې خپلې ودې او پرمختګ ته دوام ورکړ.»۱۰۰

روښان پير د پښتنو د خپلواک دولت د جوړېدو اړتيا ته پام شو. ده نه يوازې دا اړتيا په ګوته کړه بلکې د هغه د پلي کولو لپاره يې عملي ګامونه واخېستل. ده او د ده کورنۍ پدې لاره کې دومره سترې سرښندنې ورکړې چې د پوهاند ډاکټر کاکړ په وينا « په شپاړسمه پېړۍ کې د ميا روښان کورنۍ ياني ده پخپله، زامنو او لمسيانو يې د خپلواکۍ په لار کې دومره

سرښندنې کړې چې شايد په نړۍ کې د خپلواکۍ په لار کې بلې کورنۍ دومره سرښندنه نه وي کړې.»۱۰۱

روښان پير د دې سترې موخې د تر سره کولو لپاره د افغانانو په منځ کې يو ساده خو د قبيلو د کچې نه لوړ سازمان جوړ کړ او عشر يې د خراج په نامه پخپلو پلويانو وضع کړو او د جګړې د غنيمتونو پنځمه برخه يې هم اخېسته. پدې توګه يې يو بيت المال منځ ته راووړ چې د هغه په مرسته خپل پوځي ټولګي تمويل کړي او هم د بې وزلو او غازيانو سره مرسته وکړي. بايزيد روښان همدارنګه د څو زرو سوارو او پليو اردو جوړ کړ او اعلان يې وکړ چې «هند به فتح کړم هر څوک چې اس لرې راځې دې د اکبر پاچاهي زموږ ده.»۱۰۲

روښان پير د خپلو فکرونو د خپروي په موخه د خپل ټاټوبي نه تيراه ته ولاړ او هلته ډېر اپريدي، اورکزي، بنګش او تيراهي د ده د لارې ملې شول. بيا پېښور ته ولاړ او هلته يې ډېر خلک مريدان شول. روښان پير په جلال اباد باندې د جګړې پر مهال چې پوځي ډلې يې ماته وکړه جل وواهه او مړ شو. خو د روښان پير د مړينې وروسته د ده په لاس د ايښودل شوي ملي ازادي بخښوونکي غورځنګ بله شوې ډېوه د ده زامنو او لمسيو روښانه وساتله.

د روښان پير د مړينې وروسته «د ده زامنو چې هر يوه يې ځان پاچا اعلان کړی و د پاڅون بيرغ رپانده وساته. جلال الدين روښان، وروسته له دې چې ټول مشر وروڼه يې په مبارزه کې له لاسه ورکړي وو، په څوارلس کلنۍ کې د پلار په ځای کښيناست. جلال الدين روښان د نړۍ د ډېرو فعالو مشرانو په ډله کې راځي. پيروان يې له کابل نه تر پېښور پورې فعال وو، يواځې يوسفزي ۲۳ ځله د مغولو پر ضد ولاړل شول. روښانيانو په مختلفو وختونو کې پېښور محاصره کړ او له کابل او غزني څخه يې حاکمان وشړل،.خو په پای کې ټول ناکام شول.»۱۰۳

د روښان پير او د هغه روښاني غورځنګ پر ضد د مغلو پاچاهانو د غښتلي

منظم پوځ جگړه ییز عملیات، د اخوند درویزه او سید علي ترمیزي په مشرۍ د پیرانو او عالمانو پراخ تبلیغ او هم هغه کسان چې خپل مالونه یې د لاسه ورکړي او د روښاني غورځنگ د نه ملاتړ له امله د مغولو سره همکاري کوله مبارزه کوله چې په پای کې د روښاني غورځنگ د ماتې لاملونه شول.

روښان پیر خپل اثار لکه صراط التوحید، مقصود المومنین، فخر الطالبین، حالنامه، خیرالبیان، تذکرة، فرحت المجتبی او نور په پښتو، پاړسو، هندي او نورو ژبو ولیکل. ده او د ده مریدانو پښتو ژبې ته هم خدمتونه وکړل. د هندوستان نه مودود ترین او ارزاني خیشکي راغلل او د روښان پیر مریدان شول. خلیفه مودود ترین «مقصودالطالبین» او ارزاني خیشکي «مراته المحقیقین» ولیکل. ارزاني په پښتو ژبه د شعر دیوان هم لري. موږ ته نه یوازې د ارزاني د شعر دیوان بلکې د هغه کلیات هم را رسېدلي دي چې خطي نسخې یې په کابل، پېښور، برېتانیا او هندوستان کې خوندي دي. د هېوادمل په وینا د هند د پښتنو په پښتو شاعري کې قصیده د لومړي ځل لپاره د ارزاني په شاعري کې د یوه شعري ژانر په توگه ځان څرگندوي. دا رنگه دی لومړی سړی دی چې الفنامه یې ویلې ده. برسېره پردې په هند کې دی لومړی سړی دی چې د پښتو نثر یې لیکلی دی. «پښتو وایئ، پښتو لولئ، پښتو لیکئ» ۱۰۴ د تحریک لومړنی محرک ارزاني خیشکي دی.

هغه روښانیان چې وروسته هندوستان ته لاړل هلته یې د پښتو ژبې اثار ولیکل. د هغوی له جملې نه لوی شاعر میرزا روښاني، ابابکر کندهاری، د ابابکر زوی علي محمد مخلص، دولت لواڼي، خواجه محمد، قادر داد او نور دي.

میرزا لومړی شاعر دی چې د پښتو په شعر کې یې په هند کې د مخمس ژانر جوړ کړی دی.

ابابکر کندهاری د پښتو ژبې شاعر دی چې د «مرات المعرفین» په نوم د

شعر دیوان لري چې د هېوادمل په وینا ډېرې بې نظیره قصیدې او څلوریزې پکې ویل شوې دي.

د مخلص د شعر دیوان په برېټش موزیم کې خوندي دی ۱۱۹ غزلې او ۱۱۷ څلوریزې لري. مخلص د شعر د دیوان برسېره په پښتو یوه رساله په نثر کښلې ده چې نسخه یې هېواد مل د کلکتې بنگال ایشیا ټک سوسایټۍ کې موندلې ده. مخلص د روښان پیر حالنامه هم په هند کې بشپړه کړې ده.

د دولت لواڼي دپښتو دیوان خطي نسخې په هندوستان، برېتانیا او کابل کې شته. د کلام نمونه یې دا ده:

شیرین یار چې ما د زړه په سترگو تل کوت
هر ساعت به مې د مینې د ده گل کوت
د دیدن شراب یې راکړه هسې مست شوم
چې هر جز مې د معنی په قوت کل کوت۱۰۵

کریم داد هم د روښان پیر پلوي شاعر دی چې لاندې بیت یې د شعر د نمونې په توگه وړاندې کوم.

د لالـــــــه پیاله د سرو شرابو پر شوه
نرگس سترگې کړې ور پورته له خماره۱۰٦

پدې ترتیب په هند کې جوړ شوي روښاني اثار د لسمې هجري پېړۍ د دوهمې نیمایي د ورستیو لسیزو نه د روښاني ارزاني له خوا پیل کېږي او د دولسمې پېړۍ تر د لومړۍ نیمایي د دوهمې لسیزو پورې اوږدېږي.

خو د روښان پیر تر څنگه د روښان پیر مخالفین چې د مغولي پاچاهانو په دستور یې د روښاني غورځنگ پر ضد مبارزه کوله تر څو مغولو نیواک ټینگ کړي هم په پښتو لیکنې کړې دي. مغولو د روښاني نهضت پر ضد ترمذي او د ده مریدان چې تر ټولو نامتو یې اخوند درویزه وه وهڅول چې د دین تر

پردې لاندې روښاني نهضت وټکوي. خدای بخښلی حبیبی وایي چې پیر بابا د هند مغولي کورنۍ سره د وینې او نسب پیوند درلود. ترمذي خپلو موخو ته د رسېدو لپاره د دولت زیو د یوه مشر چې د یوسف زو په څانګه پورې اړه لري د لور سره واده وکړ.۱۰۷ ظفر کاکاخیل وایي چې «ملک دولت خان ملیزي خپله خور مریم بي بي هغه له په نکاح ورکړه.»۱۰۸

دوی هم په پښتو ژبه د روښانیانو پر ضد لیکنې وکړې چې که د یوې خوا یې د روښاني نهضت د ټکولو لپاره وکارولې خو د بلې خوا یې د پښتو ژبې په وده کې ګټور رول ولوباوه چې د روښاني اثارو په څنګ کې د دوی یادونه هم اړینه ده.

د اخوند درویزه پښتو اثار او په ځانګړې توګه «محزن اسلام»، د هغه د زوی کریمداد پښتو اثار او په هند کې د دوی د پلویانو نه عبدالله قصوري خیشکي، محمدخان ځمند، عبدالغني کاسي او نورو اثار یادولی شو.

عبدالله قصوري خیشکي د کریمداد په الفنامې جامع عرفاني شرح وکښله او په «مخارج الولایت» کې یې د اخند درویزه او کریمداد دواړو احوالوته ځای ورکړ. ځمند هم د پښتو ژبې لیکوال دی چې «انوارالکتاب» یې په پښتو کښلی دی. د دې کتاب څلور قلمي نسخې لیدل شوې چې یوه یې د کابل په ملي ارشیف کې خوندي ده. عبدالغني کاسي د اخوند درویزه د مخزن او نورو ځینې لیکوالو قلمي نسخې خطي کړې او خوندي کړې دي. د دې خدمت برسېره د پښتو ناظم هم و.

د روښان پیر او د هغه د پلویانو او د اخوند درویزه او د هغه د پلویانو تر منځ مشاجرو او بحثونو پایله دا شوه چې «د اسلام د چوکاټ د ننه نوي نظریات منځ ته راغلل او دغه مشاجرې چې په پښتو ژبه کېدې د هغې د ودې سبب شوې.»۱۰۹

اتم څپرکی

اولسمه مخزېږدې پېړۍ او پښتو ژبه

اولسمه میلادي پېړۍ د پښتو ژبې په وده کې داسې دور دی چې ساری یې تر اوسه نه دی لیدل شوی. پدې پېړۍ کې د پښتو ژبې ستر شاعران لکه خوشال بابا، رحمان بابا، حمید بابا، عبدالقادر خان خټک، اشرف خان خټک، علي خان خټک، کاظم خان شیدا او نور منځ ته راغلل چې د پښتو ژبه یې د نورو سیمه یزو ژبو سیاله کړه چې په لنډه توګه به ورته کتنه وکړم.

۱-خوشال بابا او پښتو ژبه

په ۱۵۸۶ کال کې د اکبر مغولي پاچا له لوري د خټکو د قبیلې ملک اکوړي ته د اټک او پېښور تر منځ د لارې د ساتنې دنده ور په غاړه شوه لکه چې ملک سدو ابدالي ته د شاه عباس اعظم له خوا د هرات او کندهار د سړک د یوې برخې د ساتنې ذمه واري ورسپارل شوې وه.

د اکوړي د ټبر د شهباز خان په کور کې یو ماشوم نړۍ ته سترګې وغړولې او خوشال خان یې ونوموه. ده هغه علوم چې هغه وخت دود وو ولوستل. ده د علومو د زده کړې تر څنګ د ښکار سره هم مینه درلوده د شهبازخان د مړینې وروسته د خپل پلار پر ځای د خټکو د قبیلې خان وټاکل شو.

ده خپله دنده په امانت داری سره تر سره کوله خو خوشال خان د کابل صوبه دار له خوا د یوې دسیسې په ترځ کې ونیول شو لومړی په ډیلي کې بندي و او د هغه ځایه د رنتبهور بندیتون ته یووړل شو او دوه نیم کاله د رنتبهور په بندیتون کې ډېر کړاوونه وګالل. دی بیا د رنتبهور د بندیتون نه

وایستل شو او اګرې ته یووړل شو او هلته له بنده ایله شو او په ډیلي کې نظر بند وساتل شو او وروسته پښتونخوا ته راستون شو او د مغلي واکمنۍ پر ضد یې مبارزه پیل کړه لکه چې وايي:

پس لـه بنـده دی دا عـزم
د خوشـال د خـاطر جـزم
یـا نیـولی مـخ مکـې تـه
یــــا مغولـــــو سره رزم

خوشال بابا د مغولو پر ضد د خلکو د پارولو، د لښکرو د ټولولو لپاره د پښتنو بېلو سیمو ته ډېرې دورې وکړې او ټول پښتانه یې د ملت په توګه د مغولو پر ضد مبارزې ته رابلل.

د افغان په ننګ مې وتړله تــــوره
ننګیالی د زمانې خوشال خټک یم

اکاډمیسین کاندید نومیالی پخپل څېړنیز اثر «د پښتنو د ټولنیز تاریخ مبادي» کې سم وايي چې باید « خوشال د پښتني ناسیونالیزم پلار وبلل سي»۱۱۰

پدې ترتیب د بابر او بابري واکمنو پر ضد د مبارزې په اوږدو کې د پښتونخوا د پښتنو د مقاومت وروستۍ مرحله د ستر شاعر او مبارز خوشال خان خټک په مشرۍ پیل شوه. د ده سره په دغه مبارزه کې ایمل خان مومند او دریا خان اپریدی ملګري وو.

خوشال بابا نه یوازې د مغلو پر ضد د وسلې کار واخېست بلکې د قلم څواک یې په مېړانه سره پدې لړ کې وکاروه. خوشال پښتو ژبه پخپلو لیکنو دومره غني کړه چې د ستر احمدشاه بر دراني د دې جوګه شول چې په اوسني پښتونخوا ایالت کې نور اوسېدونکي قومونه هم پښتو زده او بیا یې

خپله کړي.

ده په هند کې د بندیتوب په مهال فراقنامه ولیکله چې خطي نسخه یې د پېښور په موزیم کې خوندي ده. په دغه اثر کې ګڼ شمېر موضوعات انځور شوي دي. بل یې د رامپور په بندیتون کې ترکیب بند ذوالقافیتین لیکلی دی. دا د پښتو شعر یو نوی ژانر دی.

ده په هند کې دستار نامه هم لیکلې ده. دا کتاب په نثر کښل شوی دی. دا کتاب ډېر ارزښت لري. د هېواد مل په وینا پدې کتاب کې «د خوشال د جهانداری نظریه او د ښوونې او روزنې اصول او نور ډېر مهم اجتماعي، فلسفي ارزښت لرونکي مسایل په کې بیان شوي دي.»۱۱۱

دا کتاب چې په پښتو خوشال انشأ کړ
پخوا ندی انشـــــــــأ کړی پښتانه

د خوشال خان مهم اثر د ده کلیات دي چې د ده په وینا شمېر یې تر څلوېښتو زرو بیتو اوړي. د ده په کلیاتو کې دا شعري ژانرونه لکه قصیدې، غزلې، رباعي، قطعې، مخمس، مسدس، معشرۍ ترکیب بند، ترجیع بند، مثنوي، ترکیب بند ذوالقافتین او نور موندلی شو. د ده نور اثار بازنامه، فالنامه، فضل نامه، طب نامه، بیاض، ځنځیري، سواتنامه، اخلاق نامه او نور دي.

خوشال بابا پخپلو اثارو کې دا ښودلې چې دی یو ستر شاعر، د وطن د ازادۍ د لارې یو نامتو جنګیالی او پښتنو د ملي ازادي بخښونکي نهضت ملي او سیاسي لارښود و. ده پخپلو اثارو کې پښتنو ته د پوهنې اړتیا په ګوته کړه او د ښځو پوهنې ته یې زیاته پاملرنه واړوله. ده دا مهم نظر هم وړاندې کړو چې د ماشومانو د زده کړې لپاره د دوی تشویق کولو ته اړتیا ده یا په نورو ټکو د ماشومانو په روزنه کې مکافات له مجازاتو نه زیات اغېز لري. ده پخپلو اثارو کې بیل بیل موضوعات رانغړلي دي لکه د روغتیا،

جغرافیه، ښوونه او روزنه، ټولنیز او کلتوري سمون او نور.
خوشال خان خټک پښتو ژبې تـه د شعر او نـثر پـه برخـه ډېر څـه ورکـړل. مورګرن سټرن خوشال د پښتو ژبې پـلار بـولي. زه چې د مسکو پـه دولتي پوهنتون کې زده کړیال وم نو یوه ورځ د روسي ادبیاتو د تاریخ په لکچر کې استاد شاعر پوشکین د اوسنۍ روسي ژبې بنسټ ایښودونکی وبالـه. ما سره دا فکر پیدا شو چې د ده د مخه هم د روسي ژبې شاعران او لیکوالان وو نـو ولې پوشکین د اوسنۍ روسي ژبې بنسټ ایښودونکی بولي. خو وروسته راته ښکاره شوه هغه څه چې پوشکین روسي ژبـه تـه ورکـړي دي نـورو نـه دي ورکـړي. بیا ماته هغه وخت دا فکر پیدا شو چې پښتانه بایـد خوشال بابـا د اوسنۍ (معاصرې) پښتو ژبې بنسټ ایښودونکی وبولي. زه اوس دا زړه کـوم چې ووایم خوشال بابا هغه څه چې پښـتو ژبـې تـه ورکـړي دي د دې وړ دی چې د اوسنۍ پښتو ژبې بنسټ ایښودونکی وبلل شي.
خوشال پېژندنه نن نړیواله شوې او د هغه د هر اړخیز شخصیت په بیلو بیلو اړخونو څېړنې شوې او کیږي. هیله منـد یـم چې پښـتانه بـه د ده پـه لـوړو افکارو ځان پوه او خپلو موخو ته د رسېدو لپاره بـه پـوره ګټـه ورڅخـه پورتـه کړي. اوس به د ده د غزل څو بیتونه چې د شلمې پېړۍ په اوبایمو کلو کې د پېښور د راډیو څوانې سندر غاړې ناویتا په ځانګړي او زړه وړونکي غږ کې ویل شوي دي لوستونکو ته وړاندې کړم:

چـې مـې اولیـدې دا تـورې سـترګې سـتا
زه بـه نـه کـړم نـورې هېـرې سـترګې ستا
لکـه پـت پـورې د جنـګ نېـزه پـر غـاړه
دا اوږده بانـه پـرې پـورې کـه د سـتا
زه بـه نکـړم نـورې هېـرې سـترګې سـتا
چـې مـې اولیـدې دا تـورې سـترګې سـتا
لکه نور په میو مست شي هسې مست شم

زه چـې وویـنم مـې خـورې سـترګې سـتا
زه بـه نـه کـړم نـورې هیـرې سـترګې ستا
چـې مـې اولیـدې دا تـورې سـترګې سـتا
چـې د وکـوه دیـدن دی ورتـه ګـوره
څـه خوشـاله نـه دي تـورې سـترګې سـتا
زه بـه نـه کـړم نـورې هېـرې سـترګې ستا
چـې مـې اولیـدې دا تـورې سـترګې سـتا

د خوشال خان خټک په کورنۍ کې (عبدالقادر خان، هجري، شیدا او نور) او هم نور ډېر پښتانه شاعران پیدا شول چې د ده سبک او لاره یې ونیوله او پښتو ژبې ته یې ستر خدمتونه وکړل.
د دکن قلندر، اشرف خان هجري، سکندرخان خټک او نور پـه هنـد کـې د خوشال د سبک پیروان وو.
موږ دوه قلندره لرو چې یـو یـې د سوات اکـوزي یوسـفزی دی چې د شعر دیوان لري او په کابل کې پښتو ټولنې چاپ کړی دی. دوهـم قلنـدر مومنـد دی چې په دکن کې اوسېده چې په قوم مومند دی او دیوان یې تر اوسه نـه دی موندل شوی خو بېلې بېلې غزلې یې شته چې یوه یې د هجري په دیـوان کې خوندي ده او څو بیتو ته یې دا دي:

چـې نیـولی یـې د مینـې پـه تـاوان یـم
ټینـګ تړلـی یـې د زلفـو پـه رېسـمان یـم
نـوی طـرز مـې پـه پښـتو ژبـه کـې وکـړ
د افغـان پـه شـاعرانو کـې سـلطان یـم
پـه پښـتو کـې چـې څـوک دم وهـي د شعر
خوشه چین مې دي د څېرمې زه دهقان یـم

و پښتو ژبې مې اب ورکه په شعر
د فارسي شعر چې نه وایم افغان یم
ما د عجز سبق هسې دی ضبط کړی
چې انځور د مهوشانو د کمان یم
تر خپل خوی پورې ناچار یم قلندر یم
عاشقي توره بلا زه یې خواهان یم۱۱۲

پدې ترتیب دا قلندر مومند شاید لومړی پښتون وي چې د پاړسو او پښتو ژبې سیالۍ ته یې پام شو. د پښتو او پاړسو ژبې موضوع یوه سیاسي مسله ده او د پاړسو ژبې نفوذ چې په اصل کې د پارس نه افغانستان ته راغلې د ایران دفرهنګي نفوذ د پراختیا لپاره چوپړ کوي نو ځکه دی په شعوري توګه وایي:

و پښتو ژبې مې اب ورکړ په شعر
د فارسي شعر چې نه وایم افغان یم

دا قلندر مومند دی چې پښتنو ته څرګند پیغام ورکوي چې پخپله مورنۍ ژبه لیکنې وکړي خپله ژبه بډای کړي او د پردیو د فرهنګي ښکېلاک مخه ډب کړي.
بل شاعر اشرف خلیل دی چې تر اوسه یې دیوان په لاس نه دی راغلی خو د ښه مرغه د ده دیوان منتخبات په «چمن بې نظیر»، «چمن بې عدیل و ګلشن بې تمثیل»، د ملا شایسته خان جونګ او نورو لیکنو کې راغلي دي.
تر هر چا د مخه د ده دوې غزلې پادري هیوز انګرېز په «کلید افغاني» کې چاپ کړې دي. د ده د غزلو او رباعیاتو سربېره یو خوندوره الفنامه هم خوندي ده.
په هندوستان کې د خوشال او د ده د سبک د پیروانو اثار د اولسمې

مخزیږدي پېړۍ د دوهمې نیمایي نه پیل او تر اتلسمې هجري پېړۍ پورې دوام کوي. د دې پړاو په جوړو شوو اثارو کې په ځانګړې توګه د خوشال بابا او هجري په اثارو کې تنقید وجود لري. دوی دواړه پښتو قصیدې جوړوي چې د هېواد مل په وینا دغوري دورې د قصیدو سره پرتله کېدای شي. په دې دور کې د نثر په لور هڅې لیدل کیږي. چې د خوشال دستارنامه یې نمونه ده.

۲-رحمان بابا او پښتو ژبه

د مخه مې یادونه وکړه چې په اولسمه پېړۍ کې پښتو ژبې د خوشال او د هغه د کورنۍ او نورو پیروانو د لیکنو له امله ډېر پرمختګ وکړ. په دغه پېړۍ کې د پښتو ژبې ستر شاعران منځ ته راغلل چې په خپلو اثارو یې پښتو ژبه او ادب د دې جوګه کړل چې د سیمو پرمخ تللو ژبو سره سیالي وکړي. د دغې پېړۍ د نامتو شاعرانو د ډلې نه یو عبدالرحمن مومند دی چې پښتانه ورته رحمان بابا وایي. روهي وایي چې د رحمان بابا د پیغام «اصلي جوهر مینه او محبت دی.»۱۱۳ رحمان بابا دشعر دیوان لري چې ګرد پښتانه یې ډېر درناوی کوي او زیات یې لولي او فالونه ورباندې ګوري خکه د ده دیوان ډېر زیات چاپ شوی دی. د رحمان بابا شعر روان او خلکو ته د پوهاوي وړ دی. د ده شعر ډېر ښکلی او ژور انساني مفاهیم لري او د ښکلا هنري ښېګڼو له مخې ډېر لوړ دی.
د رحمان بابا تصوف د خدای او د خدای د مخلوق سره د ناپایې مینې بیان دی. رحمان بابا په بهرنیو ادبي کړیو کې هم شهرت لري ځکه چې د ده په شعر کې زموږ د خلکو سپېڅلې مینه انځور شوې ده. د رحمان بابا د شعر نمونه:

زړه مې هسې رنګ بیمار دی ستا له درده
چې د مرګ په انتظار دی ستا له درده

بلبلانو د گل حسن بهانه کړ
په چمن کې یې چغار دی ستا له درده
دا سرود چې نرم نرم ویل کاندي
فریادي ځنې هر تار دی ستا له درده
دا مجلس (چې) د سرود په اواز مست شه
اوریدلی یې گفتار دی ستا له درده
زه چې آه کړم شین لوگی مې له خولې خیږي
په گوگل کې مې انگار دی ستا له درده
د رحمان نارې به څوک اوري دلبره
هغه څوک دی چې وزگار دی ستا له درده۱۱۴

د ده د سبک نه وروستیو ډېرو پښتنو شاعرانو پیروي وکړه چې یو یې یونس خیبري دی. د زلمي هېواد مل په وینا «د ده شعر د هنر او ښکلا په ټولو ښېگڼو سنبال دی.»۱۱۵. یونس د پښتو شعر ښکلی دیوان لري چې زیاتې یې غزلې دي.

په پښتو شعر یې هسې نامه یوړه
چې خبر یې په اشعار ایران، توران شه
پر لذته شعر به څوک کاندي یونسه
چې په مرگ باندې خاموش عبدالرحمان شه۱۱۶

بل شاعر چې د رحمان بابا د شعر په پله گام ایښی دی مهین خلیل دی. دی د شعر دیوان لري چې تر اوسه چاپ نه دی. د مهین د دیوان خطي نسخې په هندوستان کې شته. ده یو بل کتاب «تذکرة الابرار» نومېږي چې د ختیځ فرهنگ ځینې کیسې او حکایتونه لکه د رابعې بلخي د مینې

داستان په نظم کړی دی چې تر اوسه چاپ نه دی او خطي نسخې یې په کابل، پېښور او هند کې موندل کېږي. ده دوې الفنامې هم ویلې دي چې یوه یې د قصیدې په بڼه او بله یې د څلوریزې په بڼه ده.

د هېوادمل په وینا «د مهین په اشعارو کې غزل، قصیده، مثنوي، رباعي او نور لیدل کېږي. د ده په اثارو کې په حکایتو برسېره عشقي دیني او اجتماعي مسایل ځان ښکاروي او عرفان هم د ده په شعر خپل وزر غوړولي دي».۱۱۷.

د رحمان بابا بل پیرو شاعر معزالله خان مومند دی چې په پښتو ژبه د اشعارو دیوان لري.

که د شعر کرامت له چانه غواړې
مغزالله د رحمان شعر کرامت دی۱۱۸

په هند کې د رحمن بابا د شعر پیروان عبدالرسول، ملا لتاړ شلماني، تنها، رحمت داوي قاسم علي خان اپریدي، منصور، گلمیر، ظاهرالدین او نور دي.

۳-حمید ماشو خېل او پښتو ژبه

د حمید ماشو خېل او د ده د لارې ملگرو د شعر نمونې راښیي چې په هند کې پښتو شاعرانو د هندي سبک ځانگړتیاوې خپلې کړې. حمید ماشوخېل، کاظم خان شیدا، بیاض گډون، میر عبدالله، امام، نورمحمد افغان او نور د هندي سبک شاعرۍ ته لومړی د عبدالحمید مومند پام شو. حمید د شعر لوړه وړتیا، جوړوونکی فکر او د نوي مضمون د موندلو توان درلود. د ده شعر ډېر ښکلی او په بدیعي ښکلاوو سنبال و چې د موشگاف په نوم یاد شو. ده پښتو ژبه د هنري ښکلا په گاڼه دومره ښکلې کړه چې دا په ځای دعوا یې وکړه:

فارسیوانو د حیرت ګوتې په غاښ کړې
چې حمید سخن سازي کا په پښتو کې

کله چې انګرېزانو د هند په نیمه وچه کې د دې سیمې ژبې، ادبیات، تاریخ او دودونه څېړل نو جورج راورټي د حمید پاسنی بیت د خپل کتاب «د پښتو ګرامر» په لومړی پاڼه چاپ کړ. د دې مانا دا وه چې د پښتو شعر په لوړ مقام او د حمید په نظر یې د تایید ټاپه ولګوله. راورټي د خپل کتاب «د پښتو قاموس» په اوله پاڼه د عبدالقاذرخان خټک لاندې شعر چاپ کړ:

تا خواره کړه تر فارسي عبدالقادره
که هر څو وه ترخه ژبه د پښتو

عبدالحمید د شعر یو رنګین دیوان لري چې زیاته برخه یې غزلې دي. د ده د شعر هنریت او ښکلا ډېر لوړ دي چې لاندې دوه بیتونه یې ښه نمونه کېدای شي

دا زما د غـــمه شین زړه په کې خیال د یار د شونډو
هسې رنګ زیب و زینت کا لکه مې په شنه پیاله کې

یا

هسې سحر و جـــادو کا په نظر د شهلا سترګو
نه یې سیال په هند کې شته دی نه ثاني په بنګاله کې

حمید مومند د مولانا غنیمت کنجاهي نیرنګ عشق په خواږه او روانه پښتو مثنوي ژباړلی چې خورا غښتلی ادبي قوت لري. د ده د ژباړې نمونه:

هـر انـدام د ګـل انـدام پـه ناڅېـده
لکـه مـوم د اور لـه تـاوه ځاڅېـده

کښېناستو یې کښېنول سل افتونه
پاڅېدو یې پاڅول سل قیامتونه[۱۱۹]

حمید مومند د هلالي چغتایي د شاه و ګدا کیسه هم په خواږه او روانه پښتو مثنوي ژباړلې ده چې په پېښور او ډېلي کې چاپ شوې ده.
حمید بابا ډېر پیروان لري چې یو یې کاظم خان شیدا دی چې هندي سبک یې په پښتو کې پخپلو اشعارو سره لوړې څوکې ته ورساوه. د کاظم خان شیدا د شعر نمونه:

په کې نه شته سیاه مست د هغو سترګو
ګرزېدلی په درست هند په بنګاله یم[۱۲۰]

نهم څپرکی

په هند کې د پښتو اثار

په هندوستان کې د دیني ښوونې او روزنې او ځینو نورو دودیزو زده کړو په موخه ځینې اثار جوړ یا وژباړل شول. د دې اثارو نه یو یې د غلام محمد ګیګیاني معراجنامه ده چې د ۱۱۱۵ ه کال کې یې د پارسو نه په پښتو ژباړلې ده او ۷۹۴ بیتونه لري چې زموږ د پیغمبر د معراج پېښه پکې بیان شوې ده. د ده نور اثار «جنګنامه حسنین»، «سیف الملوک بدری جماله»، «تفسیر والضحی» او د عزراییل کیسه ښودل شوي دي. تر ده وروسته میا فقیرالله جلال ابادي خپل اثار، «فواید فقیرالله»، «اسمأ الحسنی» او «کیمیایی سعادت» په پښتو لیکلي دي. د ده اثر په نظم لیکل شوي خو څو منثورې ټوټې هم لري چې هېواد مل یې په هندوستان کې د پښتو نثر پنځم اثر ګڼي.

د دې لړۍ بل سړی عبدالرحمن دی، چې په ابن الفقیه په نوم شهرت لري، د ښوونې او روزنې په موخه یې په پښتو د ترتیل رساله کښلې چې د قران شریف د لوست د ادابو د ښوونې لپاره لیکل شوې ده. همدارنګه د امیرشاه شمایلنامه او د میا عبدالحلیم کاکاخېل خټک د چهل حدیث پښتو منظومه ترجمه دي.

رحمت داوي د احمد شاه بابا په وخت کې کشمیر ته تللی او هلته یې شاعري کړې ده. د ده د شعر نمونه:

چې پر داد د مظلومـــــانو نه رسیږي
د تیمور بادشاه عجبه سلطاني ده۱۲۱

بل ځای وایي:

د احمـد فرزنـدان څـه دي
ډېـر عـالم یـې کـړ طوفـان
رب د عـدل انصـاف ورکـړه
دا دعـا کـړم هـر زمـان
پـه راسـتي سره ګویـا دی
د رحمـت داوي زبـان۱۲۲

په هند کې د پښتنو ریاستونه او پښتو ژبه

د اتلسمې مخزیږدې پېړۍ په دوران کې د هندوستان په بېلو بېلو سیمو کې د ځینو پښتنو له خوا سیمه یز ریاستونه جوړې شوې دي. د دغو ریاستونو له مشرانو نه ځینې یې د قلم خاوندان هم وو چې په خپله مورنۍ ژبه پښتو یې اثار منځ ته راوړي او یا یې د نورو ژبو نه په پښتو ژبه اثار ژباړلي دي. برسېره پر دې دوی د پښتو اثارو د خطي نسخو په ټولولو، زیاتولو او لیکلو کې د ستاینې او مننې وړ کارونه تر سره کړي دي. په دې کسانو کې د روهیلکنډ نواب علي محمد خان شاعر و چې د هېوادمل د څېړنې پر بنسټ په ۱۱۱۹ هجري کال کې زیږېدلی دی، د ده یوه اوږده منظومه د عبدالقادر خان خټک د یوې خطي نسخې په پای کې راغلې ده.

په نوموړې نسخه کې د روهیلکنډ نورو پښتنو شاعرانو: محمودخان دشعر دوه پارکې، د مسکین د شعر یو پارکی شته. د روهیلکنډ د نواب سعدالله خان نواب ستایونکی شاعر سید عبدالصمد پیرزاده دی چې یو مخمس پارکی لاسته راغلی دی.

بل نواب حافظ الملک رحمت خان شاعر دی چې د نواب سعدالله خان د مړینې وروسته د روهیلکنډ نواب شو. د ده نه ځینې پښتو منظومې تر موږ را رسېدلې دي. برسېره پردې د ده یو مخمس او یو بل پارکی د عبدالقادر

خان د دیوان د یوې خطي نسخې په پای کې د نورو پښتنو شاعرانو د شعرونو سره یو ځای خوندي دي.

بل نواب محبت خان د نواب رحمت خان زوی دی چې پښتو ژبې او ادب ته یې خدمتونه کړي دي. د ده ادبي او ژبني اثار دادي:

پښتو دیوان چې د برېتانیا د بودلیان نومي کتابتون کې خوندي دی.

د شعر نمونه یې دا ده:

نه پوهېږم چې له عقله بېرون چا کړم
چې مې هوش له سره یوور مجنون چا کړم
په غمزو په کرشمو په مکیزونو
په خپل ځان باندې شیدا و مفتون چا کړم
هم په دا حیرت مې شپه و ورځ تېرېږي
چې ازاد وم بندیوان په افسون چا کړم
په ازار د محبت (محبت خانه)
خبر نه یم چې خسته او زبون چا کړم۱۲۳

د ده بل اثر «اسرار محبت» نومېږي چې ده د «سیسی او پنون» کیسه نظم کړې ده چې خطي نسخه یې د رامپور په رضا کتابتون کې خوندي ده.

بل اثر یې «ریاض المحبت» نومېږي چې د دې کتاب خطي نسخې په هندوستان، برېتانیا او پتروګراد کې لیدل شوې دي چې په لومړی برخه کې پښتو ګرامر په پاړسو او دوهمه برخه یې پښتو لغتونه په پاړسو مانا شوي دي.

بل سړی نواب الله یارخان هم د نواب حیات خان زوی دی چې د «عجایب اللغات» کتاب یې لیکلی چې په پیلامه کې یې د خپلې کورنۍ احوال راغلی د پښتو لنډ ګرامري اصول، خاص غړونه او نورو باندې خبرې کیږي او بیا قاموس پیل کیږي. د دې کتاب دوې خطي نسخې په برېټش موزیم اویوه

یې د رامپور په رضا کتابتون کې خوندي دي.

د حافظ رحمت خان کورنۍ نه یوازې پخپله په پښتو ژبه اثار لیکلي دي بلکې نور عالمان، شاعران او لیکوال یې نازولي، پاللي او ستایلي دي او د دوی په غوښتنه یې پښتو اثار لیکلي دي. د «تواریخ افاغنه» لنډون مسوده چې د رحمت خان په امر شیخ میرداد خیل سر ته رسولې ده. بله مسوده د رحمت خان په غوښتنه پیر معظم شاه برابره کړې ده. بل اثر مفخر افغان دی چې ګلستان رحمت ژباړلی دی.

بله پښتنه کورنۍ چې په هند کې یې پښتو ژبې ته خدمت کړی د نواب نجیب الدوله عمرخېل کورنۍ ده چې پخپل نوم یې د نجیب اباد ښارګوټی ودان کړ. په دغه ښار کې د احمدشاه دراني په نامه سکه وهل شوې ده. احمدشاه بابا نوموړی دډېلي امیر الامرأ وټاکه او کله چې وفات شو په نجیب اباد کې خاورو ته وسپارل شو. ده د دارانګر مدرسه جوړه کړې او پدې کورنۍ کې پښتو ژبه پالل شوې ده. د ارتضا خان عمرخېل «فرهنګ ارتضایي» اثر دی چې ۱٦٦ فصله، یوه سریزه او یو پایلیک لري د یادولو وړ دی. د دې فرهنګ په لومړیو درویشتو فصلونو کې پښتو لغات د نومونو په ترتیب سره راوړل شوي دي. پدې فرهنګ کې لومړی پښتو لغات راغلي دي بیا یې پاړسو او هندي ماناوې کړې دي. بل د «پدماوت کیسې» ژباړه هم یادوي چې ابراهیم نومي په پښتو ژباړلې ده. افضل خان عمرخېل قران شریف په پښتو ژباړلی دی.

چې تفسیر یې په پښتو کړ له پارسي نه
محبت د افضـــــل خان په قام افغان یم

یا

پښتانه ته چې و سخت پـــــارسي زبان
هم په دا تفسیر پښتو کړ افضل خان۱۲۴

بل کتاب «نسب افاغنه» نومېږي چې د قاضي محمد عبدالسلام عمرخېل

تألیف دی. د ده په عقیده د پښتو ژبې د تشکل دوره له اسلام نه د مخه په غور کې شوې ده.

په رامپور کې «امدنامه افغاني»، چې یوه خطي نسخه یې په لندن کې د انډیا افس کتابتون کې خوندي ده لیکلې ده. د همدې نسخې په پای کې د ګلمیر او منصور پښتو غزلې خوندي دي. دا کتاب د پښتو لغت او ګرامر یو اثر دی چې په هند کې لیکل شوی دی.

په رامپور کې اشرف خټک هم اوسېده چې یو غزل بول شاعر و، د کلام نمونه:

موده وشوه چې سلام د یار رانغی
خبر نه یم چې په څه ربیار رانغی
اې فلکه غم شادي ستا په وار وار ده
چېرې ما باندې د وصل وار رانغی
څو به زه د بېلتانه ستایم ناسازې
په بوستان مې د خاطر بهار رانغی
ما ونه لیده هېڅوک داسې په عشق کې
چې په ده د بېلتانه ګوذار رانغی
په شادي پسې غمونه وي اشرفه
کوم یو ګل دی ورسره چې خار رانغی۱۲۵

په بهو پال کې د اورکزیو پښتنو نوابي وه چې بنسټ یې دوست محمد خان سردار ایښی و. دلته هم د قران پاک یوه پښتو ژباړه شته چې د پښتو ژباړې لاندې د اردو ژباړه کښل شوې ده. د ژباړې برسېره یې فواید په پښتو او حاشیې په پاړسو لیکل شوې دي.

په ټونک کې هم د پښتنو ریاست بنسټ ایښودونکی نواب امیر خان سالارزی دی. د ټونک پښتنو پښتو کتابونه را ټول کړي، ځینې پښتو اثار یې

خطاطي کړي او ساتلي دي. د دوی په راټولو کړو پښتو کتابونو کې ځینې داسې نایابې نسخې شته چې تر اوسه بل ځای نه دي لیدل سوې لکه د حبیب الله دیوان، د صدیق دیوان، د میهن دیوان او ځینې نور

د ټونک د پښتنو د ځینو کسانو نومونه دا دي: مولوي دوست محمد خان د ملا امیر کابلي زوی د «ضابطة افغاني» لیکوال او هم د پښتو د شکلي تعلیمي نثر لیکونکی دی. ده آمدنامه هم د هغو اردو ژبو لپاره لیکلې ده چې پښتو ژبه یي زده کوله. همدارنګه سید اضغر علي آبرو هم یوه رساله لیکلې چې هفت زبان نومېږي چې یو بحث یې لغات زبان پښتو نومېږي. چې پښتو لغات په اردو ژباړل شویدي.

د میسور ریاست د پښتانه حیدر علي او د هغه د نامتو زوی ټیپو سلطان د نومونو سره نه شلېدونکې اړیکه لري. د میسور د شرقي علومو انسټېټوټ کې یو خطي پښتو کتاب شته چې «ثبات العاجزین» نومیږي چې لیکوال یې مالوم نه دی . د دې کتاب بله نسخه بل ځای نده لیدل شوې نو شاید دلته په میسور کې لیکل شوی وي.

د کشمیر سره د پخوا نه د پښتنو اړیکې وې خو هغه مهال چې ستر احمدشاه بابا په واکمنۍ کې کشمیر د افغان امپراتورۍ برخه شوه دغو اړیکو ډېره پراختیا ومونده. همدې سیمې ته د پښتنو تګ زیات او یو شمېر شاعران هلته لاړل او په پښتو یې اثر جوړ کړل. په کشمیر کې «نصاب شش لغات» رساله د یسفي له خوا لیکل شوی چې اوس د علي ګړ ملم پوهنتون د مولانا ابوالکلام په کتابتون کې خوندي ده چې د د شپږو ژبو د یوې مانا لرونکې لغات پکې راټول کړي دي. د دې برسېره د پښتو ډېرې مذهبي او مصورې نسخې په کشمیر کې خطاطي شوې او د تذهیب او طلاکارۍ چارې یې همدې سیمه کې سر ته رسېدلې دي. د نمونې په توګه د مسعود ب عبدالله ادم خان درخانۍ ده چې د عبدالعزیز له خوا د جان محمد یوسفزي لپاره لیکل شوې ده ۱۲٦

لسم څپرکی

هوتکیان او پښتو ژبه

د مخه تر دې چې د هوتکیانو او د هوتکیانو د واکمنۍ پر مهال د پښتو ژبې په هکله وغږېږم اړینه ګڼم چې د ټکي ته د لوستونکو پام واړوم چې د مغل چنګېزخان تاړاکونو زموږ هېواد د ستر ناورین سره مخامخ کړ چې نه یوازې یې د وطن نږدې ټوله مادي او معنوي شتمني د خاورو سره برابره کړه، بلکې د سر سخت زیان یې وروړساوه. پدې ترتیب له دیارلسمې پېړۍ نه تر اتلسمې پېړۍ پورې د افغانستان تاریخ د پردیو تاریخ شو. د دې پنځو پېړیو په وروستیو دوه نیمې پېړۍ کې د هېواد لوېدیځه برخه تر کندهار پورې د صفوي واکمنو، ختیځه برخه له اباسینه تر کابله او کلاته پورې د مغلو واکمنو او شمالي برخه یې د شیباني خانانو تر لاس لاندې وې.

د مغلو او صفویانو د واکمنۍ په مهال په کندهار کې د ابدالیانو ټول خېلونه، د غلزیانو څه خېلونه، د دوی په څنګ کې تاجکان، ملتانیان او نور او د ښار د باندې پارسیان پراته وو.

په عمومي توګه د غلزیو خېلونه له کلاته تر کابله پورې د مغولو د کابل د واکمن او ابدالیان د کندهار د صفوي واکمن تر لاس لاندې وو. «خو دواړه قومونه پخپلو کورنیو چارو کې خپلواک وو او چارې یې خپلو مشرانو ور تنظیمولې. دغه مشران په اصل کې وروسته له هغه د زیات واک څښتنان شول چې ولسونه یې میشته شول او کلي او ښارونه یې ودان کړل.»۱۲۷ د

دغو مشرانو له نومیالیو نه یو د سدو خان، چې د سدوزو قبیله ورته منسوبه ده، لمسی او د حضرخان زوی سلطان خودکي (پوپلزی) او بل سلطان ملخي (توخي) وو او دوی په ۱۶۲۴ کال کې سره جوړه وکړه چې د هغې له مخې ګرم اب د دوی تر منځ ټاک (پوله) وټاکل شو. د دې ټاک لوېدیځه خوا به د ابدالیانو او ختیځه خوا به د غلزیانو وي. پدې ډول د دغو دوو قومونو تر منځ د شخړو مخه ونیول شوه. د سلطان خودکي سروالي د صفوي حکومت اود سلطان توخي سروالي د هند مغولي حکومت منلې وه.

د پوهاند ډاکټر کاکړ په وینا ددواړو قومونو مشران نه یوازې په ولسي چارو کې بلکې په نړیوال سیاست کې او په ځانګړې توګه د کندهار په سر د دواړو امپراتوریو په سیالیو او جنګونو کې د تجربې خاوندان شول.

د ګورګین د راتګ وروسته په کندهار کې سترې پېښې یو پر بل پسې وشوې. دغه مهال د صفوي واکمنو رسمي سیاست دا و چې شیعه ګان وهڅوي او سنیان وځپي. د دغه سیاست پر بنسټ ګورګین د کندهار سنیان تر فشار لاندې ونیول او د یاغیانو په څېر یې چلند ورسره کاوه. دوی غوښتل چې د ابدالیانو او غلزیانو دودیزې خپلواکۍ ته د پای ټکی کېږدي. برسېره پردې یې غوښتل چې د مغولو په وړاندې ټینګ مورچل جوړ کړي چې کندهار د دوی لاس ته ونه لوېږي.

ګورګین د دې پلان د پلي کولو لپاره لومړی د ابدالي مشرانو پر ضد دسیسې وکړې. لومړی یې د دولت خان د سدوزو څواکمن مشر- دمنځه وړلو په پلان کې بریالی نه شو بیا یې د پښتنو د هغه کمزوري ټکي نه ګټه پورته کړه چې هغه د دوی ځان غوښتنه ده. د ګورګین لښکر یوه شپه د عزت خان سدوزي او اتل خان سدوزي په مرسته او لارښوونه په ښار صفا کې ناڅاپه د دولت خان ابدالي په کلا برید وکړ او دولت خان یې د خپل زوی نظرمحمد او فقیر نومي نوکر سره ووژل. د دولت خان د مړینې وروسته د ده زوی رستم خان د قوم مشر شو. بیا یې رستم خان بندي او

وواژه. او د ده د مړینې وروسته یې د ده غښتلې ډله وځپله او بیا یې د هغه مخالفه ډله د عزت خان سدوزي او اتل سدوزي په مشرۍ اړه کړه چې ارغستان پرېږدي او د کندهار په ختیځه خوا کې میشته شي. لږ مهال وروسته یې ناڅاپه پرې ودانګل، ډېر یې ترټنه ووژل، ډېر لویان یې کرمان ته ورڅخه وشړل او پاتې ابدالیان د شوراوک چاپېر دشتو او غرو ته وکوچېدل.
د ابدالیانو د ځپلو وروسته په کندهار کې غلجیان د یوه ستر قوم په توګه پاتې شول چې مشر یې میرویس خان هوتک و. میرویس خان د شالم خان هوتک زوی او د خپلې مور نازو انا له خوا د سلطان ملخي توخي لمسی او د خپلې ماندینې له لوري د سدوزو زوم و. د ده مېرمن خانزاده د جعفرخان سدوزي لور وه چې د سدوزو د کامران خېلو په څانګه یې اړه درلوده. کامران خان د سدو زوی و چې د خپلو ورونو په منځ کې یو پوه او عالم سړی و او د «کلید کامراني» په نوم د اثر لیکوال دی چې په پښتو ژبه یې لیکلی دی.

میرویس نیکه

د ابدالیانو د ځپلو وروسته ګورګین د هوتکو د ځپلو نیت وکړ. پدې منظور ګورګین د هوتکو مشر میرویس خان هوتک ته مراجعه وکړه چې د دوستۍ په پلمه د ده قوم هم وځپي. خو میرویس د تېرو پېښو نه عبرت اخېستی و او دې ته یې پوره پام و چې ګورګین یې تېر نه باسي. ده د خپلواکۍ غورځنګ د همکارۍ په جامه کې په پټه پیل کړ او د کندهار د ښار د کلانترۍ منصب یې ومانه.
خو کله چې ګورګین د میرویس خان د نفوذ د زیاتېدو نه په وېره کې شو نو هغه یې اصفهان ته وشړه. میرویس خان د خپلې پوهې او ځیرکۍ له کبله د دربار ځواکمن کسان د ځان پلویان کړل او د حج د ادا کولو نه وروسته یې چې د عربستان د عالمانو نه یې د خپلې خوښې سره سم اخېستې فتوا

ورسره وه د صدراعظم اعتماد دوله له لارې اجازه تر لاسه کړه چې په کندهار کې د ګورګین د مشاور په توګه کار وکړي. د دوسرسو فرانسوي په وینا میرویس خان د پارس د دربار «د ټولو وزیرانو نه په یوازې توګه ډېر هوښیار و.»[۱۲۸]
میرویس خان د پخوا غونډې د ګورګین سره همکارۍ پیل کړه خو ګورګین پرې ډاډه نه و نو ده د خپل زوی لپاره د میرویس خان لور په نکاح وغوښتله. میرویس خان د دې موضوع لپاره د کوکران جرګه راوغوښته. جرګې پرېکړه وکړه چې د ګورګین د غافلولو لپاره د میرویس خپله وینځه د لور په نامه په نکاح ورکړي او همداسې وشول. لکن د میرویس په وړاندې اصلي مسله د خپلواکۍ وه. خو د کاکړ په وینا د دې موخې د سر ته رسولو لپاره نه تنظیم و، نه وسله او نه پوځ او نه د وسله والې مقابلې توان. خو ګورګین نه یوازې شل زریز پوځ درلود بلکې شا ته یې یوه لویه امپراتوري ولاړه وه.
میرویس خان د خپل پلان د عملي کولو لپاره د مانجې تاریخي جرګه راوغوښته چې قومي مشران او روحانیون پکې شامل وو. د دې جرګې د غړو یادونه د پښتو ژبې په لومړۍ شاهنامه (محمودنامه) کې ریدي خان مومند کړې ده او دغه کسان پکې شامل وو: سیدال خان ناصر، بابوجان بابي، بهادرخان اندړ، ملا پیرمحمد میاجي، عزیزخان نورزی، یوسف خان هوتک، ګل خان بابړ، نورخان برېڅ، نورخان الکوزی، یحی خان هوتک، حاجي نور محمد هوتک، چې په حاجي انګو مشهور دی، یونس کاکړ او نور. ده د دې جرګې له لارې وکړای شول چې د کندهار ولسونه د ګډ عمل لپاره چمتو کړي.
جرګې د میرویس خان پلان تایید کړ او پرېکړه یې وکړه چې د بلوڅو، کاکړو او ترینو خانان به خپل ولسونه و هڅوي چې د مالیې د ورکولو نه سر وغړوي تر څو ګورګین اړ شي چې د خپلو پوځونو یوه برخه هلته واستوي.

گورګین چې خبر شو نو د کاکړ په وینا ده شپږ نیم زره سرتېري د میرزا سندل په قوماندنۍ او پخپله د زرو تنو جنګیالیو سره ور روان شو. ده د میروېس نه هم وغوښتل چې د خپلو ایله جاریو سره د ارغسان په ده شیخ کې ور سره یو ځای شي. پدې توګه د میروېس د پلان لومړۍ برخه پلې شوه هغه دا چې د ګورګین پوځ په څو برخو وویشي. په ده شیخ کې اوه سوه ناصرو او هوتکو د میروېس په قوماندنۍ د ګورګین په زر کسیز پوځ د شپې په تروږمي کې ناڅاپه برید وکړ او له منځه یې یووړ. پدې ګام سره د میروېس د پلان دوهمه برخه پلې شوه هغه دا چې د یوې برخې نه وسله واخلي او د نورو برخو د ځپلو لپاره یې وکاروي. میروېس خان د مخه درې نیم زره قومي ځوانان په وړو ټولیو کې منظم کړي او دنده ورکړ شوې وه چې د ښار اړیکه د بهر سره وځاري تر څو پارسیان د پېښې نه خبر نه شي. پخپله میروېس او د هغه ملګري چې د ګورګین او د هغه د پوځیانو جامې یې اغوستې وې او د هغوی په وسلې یې ځانونه سمبال کړي وو د شپې په تیاره کې ښار ته ننوتل او په بې ساري چټکۍ سره یې پارسیان تباه کړل. وروسته یې د هغو دوه نیم زره پوځیانو نه چې د بلوچستان نه کندهار ته راستانه شول څه یې له منځه یووړل او نور یې په منډه د تباهۍ خبر اصفهان ته ورسوه.

میروېس خان د ایران د دولت د غافلولو لپاره یو لیک د پارس د پاچا په نامه اصفهان ته ولېږه او بل لیک یې د هند مغولي پاچا ته ولېږه. په وروستي لیک کې ویل شوي و چې د کندهار خلکو د صفوي دولت پر ضد بریالی پاڅون کړی او خپلواکي یې ګټلې ده. که چېرې د پارس پاچا د کندهار د خلکو پر ضد پوځ راواستوي او موږ اړ شو چې له تاسو مرسته وغواړو نو تاسو به مرسته وکړی که نه؟ د هند پاچا په ظاهري توګه د کندهار خپلواکي په رسمیت وپېژانده خو په پټه یې صفوي دولت ته پیغام ولېږه چې د دې پېښې مخه زر ونیسي تر څو د دې پاڅون لمبې د هند لمنې ته پراخې نه

شي چې بیا د پښتنو تېر برم یاني د غوریانو، غلجیانو، سوریانو او لودیانو خاطرې را ژوندۍ نه شي.

میروېس خان دا اټکل هم وکړ چې پارسیان به د دې پېښې د غچ اخېستلو لپاره اړین ګامونه پورته کړي نو سمدلاسه یې د کورنیو سمونونو په څنګ کې په دفاعي تدبیرونو لاس پورې کړ. میروېس خان په لنډ وخت کې پوځ منظم او د پارسیانو نه یې په نیولو وسلو سمبال کړ او یو منظم توپچي قوه یې هم جوړه کړه. ده د کورنیو سمونونو په څنګ کې د نوي هېواد بهرني سیاست ته پوره پام وکړ.

صفویانو لومړی محمد جامي نومي سړی د تهدید لپاره راولېږه چې د میروېس په امر بندي شو. بیا یې د هرات حاکم محمدخان چې د حج په سفر کې د میروېس ملګری و، راواستوه چې د میروېس په امر د یوه درانه مېلمه په توګه په کندهار کې وساتل شو. کله چې صفوي واکمنان خبر شول نو په کندهار باندې یې د پوځي یرغل ترتیبات ونیول. صفوي دولت په هرات کې میشته پوځ ته امر وکړ چې په کندهار یرغل وکړي. میروېس هم د پنځه زریز ازادي غوښتونکي پوځ سره برووت او سخته ماته یې ورکړه.

بیا د پارسیانو منظم پوځ د اتلسو میاشتو په جریان کې څلور ځله یرغلونه وکړل او ماتې یې وکړه. د دې وروسته صفوي واکمنو د خسرو خان په قوماندانۍ یودېرش زره پوځ کندهار ته واستوه چې دې پوځ کندهار څو میاشتو محاصره کړ خو وروسته د میروېس خان د زړورو جنګیالیو له خوا محاصره ماته او د خسرو پوځ د خسرو خان په شمول تباه شول. دوه کاله وروسته د رستم خان په مشرۍ پارسیانو پر کندهار یو بل یرغل وکړ چې هغه هم ناکام شو.

میروېس خان چې له دې تهدیدونو نه هېواد وژغوره نو د خپلو نورو پلانونو د پلي کولو ته یې خپل پام واړاوه. خو د بده مرغه هغه څه چې دښمن د جګړې له لارې ونشو کړای چې میروېس خان د خپلې لارې ایسته کړي نو

دا کار یې بیا زموږ افغانانو د هغې کمزورۍ له لارې تر سره کړ چې هغه د پښتنو ځان غوښتنه ده. د دې کار د پلي کولو لپاره یې د میرویس ورور عبدالعزیز ولمساوه چې پخپله پاچا او پاچاهي یې په کورنۍ کې نیکاتي شي. عبدالعزیز خپل مدبر، هوښیار او ځیرک ورور ملي مشر میرویس خان ته د پارس د دربار په لمسون زهر ورکړل او د ۴۱ کالو په منګ د دې نړۍ نه سترګې پټې کړې اروا دې ښاده وي. د عبدالعزیز له خوا میرویس خان ته د زهرو ورکولو پېښه د محمد معصوم هوتک په وینا عبدالغفار هوتک پخپل تاریخ کې چې هوتکنامه نومېږي او لطیف جان بابي په سپارښت او لګښت حبیب الله رفیع چاپ کړی دی بیان شوی دی. د دې پېښې تفصیل د هوتکنامې د ۱۳٦ بیت نه تر ۲۲۸ بیت پورې راغلی دی. عبدالغفار هوتک وایي:

په زهرو یې شهید حاجي میر خان که
حکومت یې برادر بیا عزیز خان که۱۲۹

د ده د مړینې وروسته د میرویس ورور عبدالعزیز د جرګې له خوا د میرویس پرځای وټاکل شو.

عبدالعزیز چې د ولس په مشورې د میرویس نیکه پر ځای وټاکل شو د خپل ورور په شان نه تورزن، نه پوه، نه مدبر او نه د درایت خاوند و. ده په لومړي سر کې د قوم مشران راوبلل او دوی ته یې د پارس د دولت پیاوړتیا او ځواکمنتوب او د ځان د ناتوانۍ په هکله خبرې وکړې خو د ولس د مشرانو د سخت غبرګون سره مخامخ شو او ده ته یې ګواښ وکړ چې دا خبرې باید ګرد سره په خوله رانه وړې که نه بل چا ته به ځای پرېږدي. خو میر عبدالعزیز چې خپل ورور یې د پارسیانو سره د پټ جوړ جاړې په پایله کې په زهرو وژلی و د قوم مشرانو د مشورې پرته خپل وړاندیزونه د پارس حکومت ته وړاندې کړل. دا وړاندیزونه دادي:

«له افغانانو دې باج نه اخېستل کیږي؛
کندهار ته صفوي عسکر نه راځي؛
د افغانانو پاچاهي دې د عبدالعزیز په کورنۍ کې میراثي ومنل سي.»۱۳۰

د عبدالعزیز دغه دریځ ته د ولس مشرانو په کرکه وکتل او د ولس په مشوره عبدالعزیز د میرویس د مشر زوی محمود له خوا ووژل شو او ټول پدې سلا شول او په یوه خوله او یوه اواز یې د شاه محمود هوتکي پاچاهي ومنله

د شاه محمود هوتک واکمني

شاه محمود هوتک په خلکو ګران او یو زړه ور او مېړنی جنرال و خو څنګه چې یو تنکی ځوان و دومره سیاسي پوهه او تجربه یې نه درلوده چې د سیاست په ډګر کې یو بریالی مشر وي. نوموړی د مخه تر دې چې د خپل هېواد یووالی را منځ ته کړي د پارس د نیولو په فکر کې شو. د هغه وخت د تاریخ لیکوالان دا وایي چې د اصفهان نیول یې د پلار وصیت و. دا سمه ده چې پلار یې د ځنکدن په مهال د اصفهان د نیولو خبره کړې ده خو پلار یې ولې د خپلو اتو کالو په واکمنۍ کې دې کار ته اقدام نه کاوه؟ فکر کوم چې دې کار د پلي کېدو لپاره شرایط چمتو نه و. هغه دا چې دې کار لپاره تر ټولو د مخه د پښتنو هېواد د امو نه تر اباسینه پورې باید یو موټی شوی وی او د دې لپاره د ټولو پښتنو قبیلو او په تېره بیا د غلزیانو او ابدالیانو د قبیلو یووالی اړین و.

په هر صورت شاه محمود هوتک د اصفهان د نیولو نه د مخه د کرمان د خلکو په غوښتنه هغې خواته روان شو. د شاه محمود هوتک لښکر ته د سیستان په ریګستان کې د خوارکي موادو، غلې او وښو د نشتوالي له امله د سر او مال زیات زیان ورسېد. خو د دې سره سره هغه کرمان ته ورسېد او د کرمان خلک په خپله خوښه ده ته تسلیم شول. خو په دغه مهال په کندهار

کې بیجن سلطان لکزي د ملک جعفر خان په ملتیا چې بندي و، د کندهار د نورو پارسیانو په مرسته پاڅون وکړ تر څو کندهار بیا د پردیو تر ولکې لاندې راولي. شاه محمود د کندهار د اړدوړ د ځپلو لپاره کندهار ته راستون شو. خو د ده تر رسېدو د مخه اړدوړ کوونکي د ده د کشر ورور میر حسین هوتک له خوا ځپل شوي او زندۍ شوي وو.

خو په هر حال وروسته زلمي مشر د یوه باکفایته جنرال په توګه د ګلناباد د تاریخي جګړې په پایله کې اصفهان ونیو او د پښتنو په وړاندې د ظلمونو غچ یې د پارسیانو نه واخېست. خو د سیاسي مشر په توګه د دې هېواد د ادارې په سمبالولو کې پاتې راغی. د دې دورې څېړونکي نږدې ټول یوه خوله دي چې ځینې پېښې د دې سبب شوې چې د ده دماغي توازن د منځه ولاړ شي او په پایله کې ووژل شو. خو ماته دا فکر هم پیدا شو چې د دې پېښو د منفي اغېز تر څنګ شاید د داسې زهرو په ذریعه دی مسموم شوی وي چې سوکه سوکه اغېز شیندي. دا ګومان ما ته له دې نه پیدا شو چې یو د ده او د ده د صدراعظم امان الله مېرمنې سره خویندې او د شاه حسېن صفوي لوڼه وې او د دوی تر منځ د نفاق تخم هم د دغو خوندیو فعالیت محصول دی او دغې موضوع ته اعظم سیستاني د کرونسکي د لیکنې په حواله داسې اشاره کوي. امان الله د شاه محمود هوتک نه د خفه کېدو نه وروسته په ظاهر کې «د خپلو قواوو سره د اصفهان نه د کندهار په نیت ووتو. امان الله هم د سلطان حسین د یوې لور سره واده کړی و او لدې اړخه هم د شاه محمود د ډېرو نږدې کسانو نه شمېرل کېده. کرونسکي د امان الله دا ګام د شاهزدګۍ، د امان الله د مېرمنې د لمسون پر بنسټ بولي چې د خپل مېړه او شاه محمود تر منځ د مخالفت نه خبره وه.»۱۳۱ برسېره پردې دا چې ده به کله خپل ځان ته خوله اچوله دا هم شاید د زهرو اغېز وي. دا چې پارسیانو د دې توان درلود چې میرویس خان پخپل کور کې د خپل ورور په ذریعه په زهرو د منځه یوسي نو په اصفهان کې به دا کار

دومره ګران نه و چې د شاه حسین لوڼه یې د پلار غچ وانخلي. په هر صورت شامحمود د اشرف له خوا ووژل شو او د ده د مړینې وروسته د میرویس وراره او د عبدالعزیز زوی اشرف د شاه محمود په ځای په اصفهان کې پاچا شو.

د شاه اشرف هوتک واکمني

د معصوم هوتک په وینا شاه اشرف د عبدالعزیز زوی چې د یوې خوا د محمود نه د خپل پلار د وژلو له امله ماښېجن و او د بلې خوا د خپل پلار د ملي ضد دریځ پلوي نه و څه خوابدی و. لدې امله د هوتکو مشران د اشرف په کور کې سره راټول شول چې د شاهي کورنۍ خپل منځي خوابدي لیرې کړي. دواړو خواو جرګې ته واک ورکړ چې دا ستونزه د پښتني دود سره سم هواره کړي. جرګې د دوی تر منځ زړه بدګی پای ته ورساوه او اشرف یې د پوځ د یوې برخې قوماندان وټاکه. اشرف چې د یوې خوا زړه ور قوماندان و او د بلې خوا د خپل تره میرویس بابا پوهه، ځیرکي او دیپلوماسي هم پکې راټوله شوې وه، د کورنیو تربورۍ او ان د پښتنو د قبیلوي تفکر نه یې د فکر کچه ډېره لوړه وه. ده د شاه محمود سره یو ځای د اصفهان په نیولو کې توري ووهلې.

شاه اشرف د شاه محمود د وژلو وروسته د ۱۷۲۷ کال د اپرېل د میاشتې په ۲۶ نېټه د شپږویشتو کالو په منګ د اصفهان پر تخت کښېناست. شاه اشرف تر پاچا کېدو وروسته ډېر زیار وکیښ چې د شاه محمود د وروستیو وختو د کړو وړو نه ځورېدلي خلک دلاسا او پخلا کړي او پدې برخه کې پوره بریالی شو. خو دی د یوې خوا د روسانو او ترکانو د سیخ یرغل او د بلې خوا د پارس د کورنیو مخالفینو لکه شاه زوی طهماسب میرزا او نادر افشار سره مخامخ شو. برسېره پردې د شاه محمود وژل په کندهار کې د شاه حسین هوتک له خوا د عبدالعزیز د غچ اخېستلو په بڼه وګڼل شو او د

کندهار نه هم ورسره مرسته ونه شوه. پدغو شرایطو کې هم ده وکولی شول چې د خپل جنګي مهارت او پخې ډیپلوماسۍ له مخې د پارس د خاورې د ساتنې په منظور روسیه او ترکیه دواړه پخپل ځای کښېنوي. افغانانو ترکانو ته د ماتې ورکولو په پایله کې د ۱۷۲۷ کال په همدان کې د دواړو لورو ترمنځ د سولې تړون لاسلیک شو د دعه تړون له مخې ترکانو اشرف هوتک د پارس قانوني پاچا په توګه وپېژندلو او شاه اشرف په پارس کې د ترکانو سوبې په رسمیت وپېژندلې او عثماني سلطان یې د خلیفه واقعي ځای ناستی او د مسلمانو د مشر په توګه ومانه. همدارنګه شاه اشرف روسانو ته هم ماتې ورکړه چې د هغې په پایله کې روسان اړ شول چې د دواړو لورو تر منځ د سولې تړون لاسلیک کړي. دلته لازمه ګڼم چې د شاه اشرف د پخې ډیپلوماسۍ د روښانولو لپاره د روسیې د حکومت او د پښتون شاه اشرف د نماینده ګانو تر منځ د سولې تړون چې د ګیلان د رشت په ښار کې د ۱۷۲۸ کال د فبروري د میاشتې په دیارلسمه نېټه لاسلیک شو لوستونکو ته وړاندې کړم چې متن یې د لینینګراد د ارشیف د روسي متن نه محمد ولي ځلمي تهیه کړی دی.

«د لوی او بخښونکي خدای په نامه دا لاندې موافقتنامه اعلانیږي:-

د اعلیحضرت دوهم پېتر چې د ټولې روسیې امپراتور او د خزر د سمندر په غاړه ایالاتو مالک دی له خپل مقابل لوري اعلیحضرت شاه اشرف چې د ایران [پارس] پاچا او د ډېرو مځکو خاوند دی د سولې دا تړون کیږي. څنګه چې موږ ګاونډیان یو او غواړو چې د نظامي شخړو د حل د پاره د وسلې پر ځای له خبرو څخه کار واخلو. د خبرو د اعلیحضرت دوهم پېتر د ټولې روسیې له خوا علي جناب ستر جنرال واسیلي لیواچوف د سنټ الګزاندر د نښان درلودونکی او د خزر سمندر ساحلي ولایاتو لکه ګیلان، مازندران او استر اباد د ټولو روسي قواوو قوماندان او د اعلیحضرت شاه اشرف د ایران [پارس] ستر پاچا او د ډېرو مځکو خاوند له خوا د افغاني اردو ستر سپاسالار

او ډېر محترم سیدال خان بیګلر بیګي او ډېر درانه عالی جنابان مستوفي عالي خاصه میرزا محمد، اسمعیل عمر سلطان او حاجي محمد ابراهیم وټاکل سول، چې د دې سترو دولتو او د هغو د اتباعو له خوا یې په اتفاق سره سوله د دواړه خواوو تر منځ ګټوره بللې ده او دایمي او حقیقي یووالی لازم بولي، د دوستۍ دایمي تړون یې منلی دی.

۱-ټولې هغه مځکې او ښارونه له ټولو متعلقاتو سره یې چې په ایران [پارس] کې له طرفینو سره ضمیمه دي ، هغه ځایونه چې پخوا یې سرحد ټاکل شوی، څه هغه ځایونه چې اوس یې سرحد ټاکل شوی، د دریمې مادې سره سم تر ابده پورې له طرفینو سره تړلي دي.

۲-اعلیحضرت د ټولې روسیې امپراتورد خپل دولت له خوا اراده کړې ده چې د استر اباد، ګیلان او مازندران ولایتونه چې ساحلي ولایتونه دي، د هغې زړې دوستۍ له کبله چې امپراتور یې له ایران [پارس] سره لري، ایران [پارس] ته ورپرېږدي پدې شرط چې دا ولایات به په هېڅ ډول بل دولت ته نه پرېښودل کیږي. او که له دې شرط سره بې اعتنایي وشوه نو یاد شوي ولایتونه به سره له ټولو متعلقاتو یې د دوهم ځل له پاره روسیه تصرف کوي، او تر ابده پورې به د روسیې نه بېلېدونکي برخې وګرځي او دا تړون به لغوه کیږي.

۳-د دواړو خواو سرحدونه به پدې ډول وي (چې په تفصیل ذکر سوي او موږځنې تېرېږو.).

۴-له معمول سره سم سفیران او مختار وزیران او هغه کسان چې د طرفینو له خوا لېږل کیږي تر هر څه د مخه به نظامي قوماندانانو ته خبر ورکول کیږي چې له معمولو تشریفاتو سره د دوی درناوی او ساتنه وکړي او د ورسپارل سوو وظیفو تر پایه به یې حفاظت کوي.

۵-په هغو دوستانه لیکنو کې چې طرفین معظمین یې یو بل ته لېږي دغه موجود القاب او عناوین معتبر دي، که دا ملکین معظمین له دواړو خواوو

ځخه په خپلو القابو کې د څه زیاتوالي اراده وکړي، باید باوري اساس ولري هېڅ یو اړخ حق نه لري، هغه مځکې چې وېش یې سوی دی په خپلو القابو کې راولي او یا نوې سکه ووهي.

٦-هغه دعوې او شخړې چې د سرحدي علاقو او د سرحدي اوسېدونکو تر منځ پېښېږي باید سرحدي قوماندانان یې په ښه توګه حل او فصل کړي، زموږ سوی اتحاد له هر ډول اختلافونو ځخه خوندي پاتې سي، پدې کار کې طرفین بشپړ واک لري.

٧-که د طرفینو له سیمو ځخه له یوې خوا ځخه بلې ته وروتښتي تښتېدلی سړی باید د خپلې دارایې سره ببر ته خپلې خوا ته وسپارل سي، هېڅ خوا حق نه لري چې تښتېدلي خلک تر خپلې حمایې لاندې ونیسي.

٨-د دواړو خواوو د سوداګرو د ګټې په غرض هر ډول مالونه په ازاده توګه یو د بل علاقو ته په وچه او څه په سمندر وړل او راوړل کیږي او له پخواني معمول سره سم به محصول ځنې اخېستل کیږي د دواړو هېوادو اتباع حق لري یو د بل وطن کې د خپلو مالونو د خوندي کولو له پاره کاروان سرایونه جوړ کړي، یو د بل ملک کې چې وغواړي ازاد سفر وکړي او هم یو د بل له ملکه په ازاده توګه دریم هېواد ته مالونه تېر کړي، او هم یو د بل رعایه، یو د بل ملکو کې استوګنه غوره کړي.

٩-که چېرې د طرفینو په هېوادو کې د یو بل سوداګر مړ سي، مال او دارایي یې پاته سي باید مال او دارایي یې خوندي وساتل سي، تر څو چې قانوني وارث یې یا دربار ور معرفي کړي یا یو د بل مملکت قانوني سند ورکړي، بیا یې دې قانوني وارث ته بې زیانه وسپاري.

١٠-دا غوره تړون چې خدای تعالی په هغه خوښ دی او ښه اتحاد یې راوستی دی، د دې د پاره چې تر ابده خوندي پاته سي، د دواړو خواوو په مهرونو ښکلی کړای سي او دوې نسخې به په یو ډول کښلې کیږي او یو و بل ته سپارل کیږي، د دې ټاکلو واکمنو استاځو له خوا چې بشپړ اختیارات

لري مهر او لاس لیک تصدیق کیږي او یو بل ته سپارل کیږي.

ګیلان-درشت ښار ۱۸۲۷ د فبروري ۱۳»۱۳۲

محمد ولي ځلمی پخپل کتاب کې چې «د افغانستان او روسیې د سیاسي روابطو تاریخچه نومیږي» دغه تړون د افغانستان او روسیې تر منځ د دیپلوماتیکو اړیکو پیل ګڼي.

شاه اشرف د روسیې او ترکیې سره په جګړو کې زیات افغانان د لاسه ورکړل او په پوځ کې پردي خلک زیات وو نو په پای کې یې ماتې وخوړه او دابراهیم بلوچ له خوا د دېرشو کالو په منګ ووژل شو او په پارس کې د پښتنو واک پای ته ورسېد.

د شاه حسین هوتک واکمني

شاه محمود هوتک کله چې په ۱۱۳۸ کې د پارس د نیولو په موخه د کندهار نه روان شو نو د کندهار تخت یې خپل کشر- ورور شاه حسین هوتک ته وسپاره. دغه مېړني، پوهنپال، او ادبپال پاچا له غزني نه تر سیستان او هراته د ژوب، ګومل او دېره جاتو پورې په عدل او انصاف واک وچلوه. د ده مېړنتوب د نادر د نیواک ګرو پوځونو سره د کندهار په ساتنه کې چې د یوه کال نه یې زیات وخت ونیو په ډاګه شو او تلپاتې نوم یې وګاټه. دی چې د ملا یارمحمد نه زده کړې کړې وې د پوهنې، شعر او ادب سره یې ډېره مینه درلوده. ده د خپلې پاچاهۍ په دوران کې د نارنج په مانۍ کې د پوهانو، شاعرانو او ادیبانو غونډې رابللې او یو کتابتون جوړ کړی و. د کندهار د نسکورېدو سره شاه حسین هوتک چې د یوه کال مقاومت نه وروسته نادر افشار ته تسلیم شو.د نادر افشار له خوا دی او د هوتکیانو نور نامتو کسان پارس ته ولېږل شول او هلته د نادر افشار په امر په زهرو ووژل شو. روح د ښاد وي. پدې توګه د هوتکیانو دېرش کلنه وکمني پای ته ورسېده.

د هوتکیانو په دوره کې پښتو ژبه

اوس به وګورو چې هوتکیانو د خپلې دېرش کلنې واکمنۍ پر مهال پښتو ژبې ته څه کړي دي.
د روښان پیر او خوشال بابا وسله والو او فرهنګي مبارزو د هوتکیانو په وسله والې او فرهنګي مبارزې خپل ژور اغېز اچولی و. د هوتکو په دوران کې د خوشال او د ده د کورنۍ او پیروانو اثار، د پښتونخوا په ګوټ ګوټ کې د رحمان بابا د شاعرۍ انګازې او د حمید بابا او د هغه پیراوانو او په ځانګړې توګه کاظم خان شیدا چې په خپله شاعرۍ کې هندي سبک ته پراختیا ورکوله ارزښتمن اثار موجود وو. هوتکیانو هم فرهنګې چارو او په ځانګړې توګه پښتو ژبې او ادب ته د قدر وړ خدمتونه وکړل.
د مخه مو د هوتک بابا او د هغه زوی ملکیار د شعرونو یادونه وکړه. د هوتکو په ټبر کې د پښتو ژبې نامتو شاعره او پوهه ښځه د میرویس خان مور د سلطان ملخي توخي لور نازو انا وه. میرویس خان د دې پوهې او زړورې ښځې زوی و. د پلار د مړینې وروسته، د دې مېرمنې پر غاړه د خپلې کورنۍ د چارو اداره او خپل ولس مشرتوب ولوېد. نازو انا یو د شعر دیوان درلود چې دوه زره بیتونه لري او لاندې رباعي یې په پټه خزانه کې خوندي ده:

سـحرګه وه، د نـرګس لیمـه لانـده
څـاڅکي څـاڅکي یـې لـه سـترګو څڅېـده
مـا ویـل څـه دي، کښـلی ګلـه ولـې ژاړې
ده ویل ژوند مې دئ یوه خوله خندېده[۱۳۳]

میرویس نیکه، شاه محمود هوتک، شاه حسین هوتک او شاه اشرف هوتک د پښتو ژبې او پښتو ادب ودې ته پام اړولی وو. د دې دورې لوړو شخصیتونو لکه لوی جنرال سیدال ناصر، بابوجان بابي، ملا زغفران، بهادرخان، ملا

پیرمحمد میاجي، داودخان هوتک، مېرمن زینبه او نورو په پښتو ژبه لیکنې او شاعري کوله.
د مخه مو یادونه وکړه چې هوتکیانو د نورو پښتنو سره په ګډه د صفوي یرغلونو په وړاندې د خپل وطن د ساتنې تر څنګه فرهنګي چارو ته پاملرنه وکړه. شاه محمود هوتک د اصفهان د برې وروسته په ۱۷۲۲ کال کې یو فرمان په شپړو مادو کې خپور کړ چې په دریمه ماده کې راغلي دي:«شیعه ګان دې شیعه وي او سنیان دې سنیان وي. موږ نه پوهېږو چې خدای (ج) به د چا راضي وي»[۱۳۴] د فرمان دا ماده ښيي چې ده څومره پراخ نظر درلود. د هوتکیانو په دوره کې په لسګونو پښتانه پوهان، شاعران او مولفین منځ ته راغلل چې اوس به په لنډ ډول د دې دورې لیکوال د پټې خزانې، د عبدالروف بېنوا د کتاب «هوتکیان»، د معصوم هوتک د کتاب «سل پګړۍ او یو پړونۍ» او نورو نه دګتې اخېستنې له مخې دروپېژنم
پوهه پالونکی پاچا شاه حسین هوتک، چې پخپله یو عالم او ادیب شخص و، د کندهار نارنج شاهي ماڼۍ کې په اونۍ کې یو ځل ادبي غونډې رابللې. د ده په لارښونه د پټې خزانې ارزښتناک کتاب او نور اثار ولیکل شول.د ده په امر پېښور ته کاتبان ولېږل شول چې د رحمان بابا له دیوان نه څو نسخې تیارې او کندهار ته یې راوړي. دی پخپله شاعر و او یو مرتب او بشپړ دیوان یې درلود. چې د شعر نمونه یې دا ده:

بېلتانـه دې د غمـو پـه چپـاو چـور کـړم
پـه تیـارو کـې د هجـران یـې لـه تـا دور کـرم
بېلتانـه دې هسـې اوښـکې راخپـرې کـړې
سـتا د فکـر پـه ګـرداب کـې تـل عبـور کـړم
د فـراق پـرې مـې کښـېوت و مـرۍ تـه
پـه جهـان کـې یـې رسـوا لکـه منصـور کـړم

په وصال دې هم ناښاد یمه دلبرې!
د ښلتون فکر په زړه کې ناصبور کړم
د باڼو غشی مې وخوړ په ځګر کې
غمازانو په غمزو غمزو مهجور کړم
خلق یاد زما، د عشق په لېونو کې
زه «حسین» محبت هسې مشهور کړم۱۳۵

محمد هوتک د شاه حسین د دربار ادبي لیکوال و چې د شاه حسین په امر او لارښوونه یې د پټې خزانې نامتو کتاب ولیکه. نوموړي د پټې خزانې برسېره درې کتابونه (خلاصته فصاحت)، (خلاصته الطب) او د شعر دیوان لیکلي دي.د ده د شعر بېلګه دا ده:

ساقي پاڅه د سرو ملو ډک یو جام را
ستا له غمه ناارام یم ارام را
بېله میو د بهار ننداري څه کړم؟
پسرلی سو د خوښی ښه پیغام را
نه نشاط سته، نه مستي سته،نه رندي سته
«محمد» ته د اور ډک یو هسې جام را ۱۳۶

ریدي خان مومند د هوتکو د دورې له لویو ادیبانو او پوهانو نه و. دی د میرویس خان نږدې ملګری و. ده په پښتو ژبه کې لومړی شاهنامه (محمودنامه) ولیکله چې څلور زره بیتونه یې درلودل چې شاه حسین یو زر طلاوې د انعام په توګه ورکړې او بیا ورکه شوه. خو د هغې ځینې برخې په پټه خزانه کې خوندي دي. ریدي خان مومند د محمودنامې برسېره د غزلو، مثنوي او رباعیاتو یو بشپړ دیوان هم درلود. د شعر بېلګه یې دا ده:

چې میرخان تلل اصفهان ته و نه
مخ یې مکې د پاک سبحان ته و نه
پاچا تې عرض کړ ټول اقوال د پښتون
د ګورګین ظلم بد احوال د پښتون۱۳۷

با بو جان بابي نه یوازې د تورې سړی و بلکې د پښتو ژبې شاعر هم و. ده په ۱۱۲۹ کال کې د (شها او ګلان) نامتو کیسه د «قصص العاشقین» په نامه په پښتو نظم کړه د ده د شعر بېلګه:

عشق یو هسې توریالی دی
چې پر هر ځای یې بری دی
د عشق اور هسې سوزان دی
چې سوځلی یې جهان دی
زړه بې عشقه کله زړه دی
چه بې عشقه زړه د مړه دی۱۳۸

پیرمحمد میاجي د هوتکي دورې نامتو پوه او روحاني شخصیت و او د میرویس خان له خوا د لومړی جوړې شوې ملي جرګې غړی هم و او د میرویس خان په ټولو هڅو کې ګډ و. دی په اصفهان کې د شاه محمود هوتک او بیا د شاه اشرف هوتک مرشد او مشاور و. دی شاعر او لیکوال هم و چې د (افضل الطریق) او (الفرایض في رد الروافض) کتابونه په پښتو کښلي او بل کتاب یې نظم دی. د شعر بېلګه یې دا ده:

شیخ متي چې خلیلي و
دی له آره لوی والي و۱۳۹

بي بي زینب د میرویس خان پوهه او ادیبه لور وه. نوموړې له خپل کورني ښوونکي ملا نورمحمد نه زده کړې وکړې او بیا یې پخپله د کورنۍ د خلکو

د ښوونکې دنده په غاړه واخېسته. دې د خپل پلار د مړينې وروسته د هېواد په چارو کې د خپلو وروڼو سره په ګډه لويه ونډه واخېسته. دې به د خپل پوهې خوښوونکي او ادبپال ورور شاه حسين سره تل د هېواد د ستونزو په هوارولو کې خپل رايه ورکوله. د نادر افشار له خوا د کندهار د محاصرې په مهال د خپل ورور سره اوږه پر اوږه د ښار ساتنه کوله. د کندهار د محاصرې د پای ته رسېدو وروسته مېرمن زينب د يو شمېر مشرانو سره يو ځای د د نادرافشار سره د سولې په خبرو اترو کې برخه واخېسته. برسېره پردې د پښتو ژبې شاعره هم وه. د شعر بېلګه يې دا ده:

ږغ سو چې ورور تېر له دنيا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا
زړه مې په وير کې مبتلا سونا
چې شاه محمود له ما جلا سونا
دا روڼ جهان راته تورتم دی نا
زړه د بيلتون په تيغ کړم دی نا
هوتک غمجن په ډېر ماتم دی نا
د پاچاهۍ تاج مو برهم دی نا
چې شاه محمود تېر له دنيا سو نا
کندهار واړه په ژاړه سو نا۱۴۰

ملا زعفران تره کي د هوتکيانو د دورې يو ستر پوه و چې د شاه حسين د دربار سياسي مشاور او هم د شاه حسين د زوی محمد استاد و. نوموړي په طب او حکمت کې يې د (ګلدسته زعفران) په نوم کتاب ليکلی دی. دی د شاه حسين د سفير په توګه نادرافشار ته لېږل شوی و چې د دواړو خواوو بنديان سره تبادله کړي. بدې ترتيب ملا زعفران يو سياسي شخصيت هم و. دی برسېره پردې د پښتو ژبې شاعر هم و چې بېلګه يې دا ده:

د حسين بادشاه د بخت ننداره ګورئ
چې يې فتح په لښکرو ژوب او شال کا
چې دا زيری يې راوړی دی حضور ته
نو زعفران انعام پر سر زعفراني شال کا۱۴۱

د هوتکيانو د دورې نامتو سپاسالار سيدال خان ناصر و چې د هوتکو د دورې د ازادۍ بخوښونکي نهضت د پيل نه د هوتکيانو د شاهنشاهۍ او واکمنۍ تر نسکورېدو پورې يې د تېري کوونکو سره په زړورتيا جګړې کړې دي. ده د کندهار د کلابندی په مهال د شاه حسين د زوی محمد سره يو ځای د کلات د کلا د ساتلو دنده په غاړه درلوده چې په پای کې د نادر افشار له خوا دواړه ونيول شول او سيدال خان ناصر يې د دواړو سترګو د ليدو د خواړو نه بې برخې کړ. په دې ترتيب د سترګو د ړندولو دود د پارس نه موږ ته راغی لکه چې د مخه د مغولو نه راغلی و. دی برسېره پردې د پښتو ژبې شاعر هم و. د شعر بېلګه يې دا ده:

يار ما له هسې ګران سو
را تېر تر ټول جهان سو
نور نه وينم په سترګو
جهان ټول راته جانان سو۱۴۲

محمد صديق پوپلزی د هوتکو د دورې د ځوانو شاعرانو نه و چې د مينې شاعري يې کړې او د شعر بېلګه يې دا ده:

لکه بلبل چې بې له ګله بل ارمان نه لري
هسې بې ياره بله هيله عاشقان نه لري۱۴۳

بهادرخان د شاه حسين هوتک د ځواکونو سالار و چې د شال او ژوب برې د ده د نوم سره تړاو لري او د ميروېس خان له خوا د جوړې شوې ملي جرګې

غړی و. ده د پوهانو او ادیبانو سره مینه درلوده او پخپله شاعر و. د شعر بېلګه يې دا ده:

بيلتون دې زور دی تر ليمو مې سهار نم څاڅي
لکه شبنم څاڅي

دا سره یاقوت مې په لمن کې ستا په غم څاڅي
په غم الم څاڅي

ګوره ليلی باران د اوښو ستا په چم څاڅي
څنګه پر چم څاڅي۱۴۴

داود خان هوتک د محمد هوتک پلار او د ميرويس نيکه د جنګي سالارانو نه و. دی د پښتو ژبې شاعر هم و. د شعر بېلګه يې دا ده:

چې د چا په زړه کې اور د مينې بل سي
په اوربل يې لمبې ګډې حال يې بل سي
اور د مينې که مري د زړه له مينې
د اوربل مينه که تل د زړه په تل سي۱۴۵

الله يار اپريدی د هوتکيانو د دورې يو شاعر دی چې د شعر ديوان يې درلود او د شعر بېلګه يې دا ده:

چې ستا په غم کې بنديوان يم را بهر به نه شم
د بيلتون اوښې تويومه بې پرهر به نه شم۱۴۶

باز توخي د نامتو محمد هوتک ملګری او د دې دورې د پوهانو او شاعرانو نه دی چې د شعر بېلګه يې دا ده:

راسه پر څنګ، راسه ليلی ولې له ما کړې بيلتون
دا ستا له غمه مې زړګی دی په سرو وينو ګلګون۱۴۷

مخمد اياز هم د هوتکيانو د دورې شاعر و چې د شعر ديوان يې درلود او د شعر بېلګه يې دا ده:

زړه هغه دی چې لري د عرفان برخه
دغه ښه ده په دنيا د انسان برخه
هغه زړه چې نه يې مهر، نه عرفان وي
وړي په ژوند کې د ناڅيزه انسان برخه۱۴۸

نصرالله خان اندړ د هوتکو د دورې د شاعرانو نه و. ده د شعر ديوان درلود او د نصر په تخلص يې خپل شعرونه ويل.

د مينانو وصال عين لوی اختر دی نا
يو خو خوار «نصر» له خپل بخته مرور دی نا
د بيلتون اور دی چه په سوی درست ځيګر دی نا
هېڅ نه جوړيږي د بيلتون کاري پرهر دی نا۱۴۹

د پښتو ژبې دوهمه شاهنامه چې «جګړه د محمود افغان، نيول د اصفهان» په نامه ياديږي محمد امين سرپرېکړي چې هغه وخت د شپږ دېرشو کالو و، په پښتو نثر ليکلې چې د پېښې بيان په پښتو وږغونو او نارو بدرګه کيږي. محمد امين په ۱۱۳۵ کال کې د شاه محمود هوتک سره د اصفهان د نيولو په جګړه کې مل و. دی د حبيب الله رفيع د څېړنې له مخې مراڼې او په ناصرو کې ميشت و او د ارسلاخان ناصر تر بيرغ لاندې اصفهان ته تللی و. د ده د کتاب په هکله د ده زوی حافظ نورمحمد ليکلي دي: «ده مبارک چې حال د دې جګړې پخپله ليدلی و، نو وړوکی کتاب په ژبه خواږه د

پښتو کې په حال د دې جګړې لیکلی و او نوم د دې کتاب (جګړه د محمود افغان، نیول د اصفهان) دی. حق دا دی چې ډېر رښتینی بیان دی او دا کتاب په زړیو د پښتنو له جهته د بدلو د قومو قیمتي دی او نر و ښځې او کم او لوی یې خواهشتي دي»۱۵۰. د هېواد مل په وینا د محمدامین سرپرېکړي شعرونه استاد رشاد پیدا کړي دي.

برسېره پردې محمد حافظ واعظ بارکزی د هوتکو د دورې د پوهانو او واعظانو نه و. ده په پښتو ژبه شعر وایه او یو کتاب یې د (تخفه واعظ) په نامه په پښتو ژبه لیکلی دی.

همدارنګه عبداللطیف اڅکزی د شاه حسین د مهال وتلی پوه او شاعر و چې د «سوی او اوښ» کیسه یې په شعر لیکلې او په پټې خزانې کې خوندي ده. نورمحمد توخي د ملا یار محمد خان زوی هم د هوتکیانو د دورې د نامتو پوهانو او ښوونکو نه و. پنځه کاله په هوتکي شاهي کورنۍ کې خصوصي ښوونکی و. د شاهي کورنۍ ښځو، زامنو او نجونو ته سبق وایه. یو کتاب یې د (نافع المسلمین) په نامه لیکلی او د پښتو ژبې شاعر هم و. محمد طاهر جمریانۍ هم د هوتکو د دورې پښتون شاعر و. همدارنګه محمد عادل برېڅ د هوتکو د دورې د پوهانو نه و چې د (محاسن الصلوات) په نوم یې کتاب لیکلی و. دی برسېره پردې شاعر هم و. بل سړی محمد فاضل برېڅ د هوتکیانو د دورې له پوهانو څخه و چې د «روضه رباني» په نامه کتاب لري. محمد نور برېڅ هم د هوتکو د دورې له پوهانو څخه و او محمد هوتک وایي چې د پښتو ژبې شاعر هم و. همدارنګه محمدیونس توخي د کندهار د جامع جومات ملا امام او د (جامع الفرایض) په نامه کتاب لري چې په پښتو ژبه یې لیکلی دی. یارمحمد هوتک د هوتکیانو د دورې له پوهانو او ښوونکو نه و. د شاه حسین هوتک استاد و شاه حسین هوتک به ده ته خپل شعرونه ورکول چې نیمګړتیاوې یې په ګوته او سمې کړي.بل کتاب چې د هوتکیانو په دوران پورې اړه لري د حافظ نورمحمد

عشقي کیسه ده چې (قصه د برېښنا یا خدۍ) نومیږي، چې د خپل پلار په پله رهي شوی، په ۱۲۰۴ ه ق کې لیکلې ده.چې خطي نسخه یې حبیب الله رفیع سره خوندي ده. پدې توګه د هوتکو واکمنو په پښتو ویناوې او لیکنې کولې او د هوتکو دولت د پښتو ودې او پراختیا ته د قدر وړ چوپړ کړی دی. پښتو د هوتکو په دوره کې د رسمي او دفتري ژبې حثیت درلود او د دربار ژبه وه.

یوولسم څپرکی

سدوزیان او پښتو ژبه

احمدشاه بابا

درانیانو هغه مهال، چې په کندهار کې د میرویس خان هوتک په مشرۍ د لومړي افغان دولت بنسټ کېښودل شو، په هرات کې ابدالي دولت جوړ کړو چې وروسته دواړه دولتونه د نادر افشار له خوا ړنګ شول او ټول افغانستان یې تر خپلې واکمنۍ لاندې راوست. خو کله چې نادر افشار د پارس په خبوشان کې ووژل شو نو احمد خان، چې د نادر افشار د ګارد افسر او د هغه د کورنۍ د ساتنې دنده ور په غاړه وه او د نادر افشار د باور وړ او د افغانانو د پوځي ټولګي د قوماندان مرستیال و د نادر افشار د کورنۍ عزت یې د پارسیانو د تېري نه وژغوره. د نادر افشار مېرمنې د احمد خان د دې کارنامې د قدردانۍ په خاطر د «کوه نور» په نامه د نړۍ تر ټولو نامتو الماس ده ته ورکړ. محمد اعظم سیستاني د انجنر کهکدای د لیکنې پر بنسټ وایي چې دغه د کوه نور الماس مغولي بابر د ابراهیم لودي د مېرمنې او مور نه په زور اخېستی و.۱۵۱ او بیا نادر افشار د مغول واکمن محمدشاه ګورګاني نه واخېست. او لکه چې د مخه مې یادونه وکړه د نادر افشار مېرمنې احمد خان ابدالي ته وبخښه چې وروسته د شاه شجاع نه رنجیت سنګ او د رنجیت سنګ نه انګرېزانو لاسته راوړ چې اوس د انګلستان ملکې تاج پرې ښکلی شوی دی.
د نادرشاه افشار د وژلو وروسته احمدخان بېرته د خپلو ملګرو سره کندهار

ته راوګرزېد. دلته پښتنو مشرانو چې د نادر افشار په واکمنۍ کې یې پوره سیاسي تجربه تر لاسه کړې وه پرېکړه وکړه چې خپل هېواد خپلواک کړي. دوی په ۱۷۴۷ کال کې د کندهار په شیر سرخ کې سره جرګه شول او د نهو ورځو نه وروسته د صابر شا پیر په وړاندیز احمد خان د افغانستان د پاچا په توګه وټاکل شو. پدې ترتیب د نوي افغانستان بنسټ کېښودل شو.
د احمد شاه لومړی موخه دا وه چې د امو نه تر اباسینه خپلواک افغانستان جوړ کړي. د دې موخې د لاسته راوړلو لپاره غښتلي پوځ جوړولو ته اړتیا وه چې زیات لګښت پرته یې د جوړېدو شونتیا نه وه. هغه مهال د بې وزلې پښتنو نه دومره پیسې نه وې چې دا د اړتیا وړ مالیه ور څخه راټوله کړي. خو د ښه مرغه هغه خزانه چې د هند نه پارس ته روانه وه احمدشاه خپله کړه او ده ته یې د دې توان ورکړ چې یو غښتلی پوځ تنظیم کړي. احمد شاه د دغه پوځ په مرسته په لنډه موده کې وکړای شول چې د امو او اباسین تر منځ د هېواد خاوره د پارس د صفویانو، د هند د مغلو او ازبکانو له منګلو خلاصه او خپلواک افغانستان جوړ کړي. بیا یې د خپلو نورو لښکرکشیو په پایله کې په کشمیر، پنجاب، سند، بلوچستان او پارسي خراسان یا پخوانۍ پارتیه کې د واک په خپرولو سره امپراتوري تاسیس کړه.
احمد شاه دراني د ننه په هېواد کې خپلواک دولت تنظیم چې په سر کې یې دی پخپله د پاچا په توګه ودرېد. ایالتي اداره یې ولسي خانانو او مشرانو ته پرېښوده او دوی په کورنیو چارو کې ازاد وو. ځکه د ده د واکمنۍ په مهال د افغانستان په هېڅ سیمه کې د ده په وړاندې خلک پورته نه شول خو بیا هم ځینو جنرالانو غوښتل چې د ده په نشتوالي کې ګډوډۍ رامنځ ته کړي چې ځینې یې وځپل شول او ځینې پخلا کړای شول. د نور محمد خان علیزي، کدوخان او محبت خان پوپلزي دسیسه، د عبدالغني خان چې د احمدشاه بابا ماما و او د هغه د ملګرو دسیسه، په کندهار کې د سلطنت نایب لقمان خان د احمدشاه بابا وراره دسیسه، د هرات د والي درویش خان

هزاره دسیسه او د نصیر خان بلوچ سرغړونه یې نمونې دي.
پدې ترتیب دی د پورته یادو شوو سترو کارونو په پایله کې د خپلو خلکو له خوا د بابا په نوم یادیږي او تلپاتې درناوی یې وګاټه.

خو لکه څنګه چې هره پدیده مثبت او منفي اړخونه لري نو د ده د سترو میراثونو په څنګ کې چې موږ ته یې پرې ایښي دي ځینې تېروتنې هم وکړې چې د ده له خوا جوړې شوې امپراتورۍ او هم پخپله افغانستان ته یې ناوړه پایلې هم درلودې.

زما په فکر لومړۍ تېروتنه دا وه چې ده د پارس نه سیاسي ازادي وګټله خو کلتوري ازادي یې ونه ګټله. ده پاړسي دفتري ژبه کړه او پاړسیوان یې دفتري مامورین کړل. کله چې په ۱۱۶۷ کې احمدشاه بابا مشهد ته ننووت د محمد تقی شیرازي نه غوښتي و چې د میرزا مهدي استرابادي غوندې یو تکړه تاریخ لیکونکی او د غونډې ګذارش لیکونکی ورته ومومي. نوموړي احمدشاه بابا ته محمود حسیني جامي ور وپېژاند. محمود حسیني جامي چې د لوېدیځ خراسان د جام نه دی د نادر افشار په دودمان کې د منشی توب دنده درلوده او د شاه رخ میرزا نږدې کسانو نه و. همدارنګه میرزا هادي خان قزلباش یې د دارالانشا مشر میرزا علي خان رضاخان قزلباش د اعلی دیوان مستوفي او د ټولې خزانې مشر یې هندو التفات خان وټاکل. پدې توګه پاړسو په افغانستان کې د دربار او هم د اقتصاد د ژبې په توګه پاتې شوه .

بله تېروتنه یې دا وه چې ده منظم پوځ د غیرپښتنو او په ځانګړې توګه د پارس د قزلباشانو نه جوړ کړ چې زما په اند د پارس پلوه شاه زوی تیمور په واک راوستلو کې یې شاید ټاکونکی رول لوبولی وي. قزلباش د ایران د فرهنګي ښکېلاک یوه اغېزمنه وسیله شوه چې تر ننه دوام لري.

احمدشاه بابا لکه چې د مخه مې یادونه وکړه خپل ساتونکی ګارډ چې غلام خانه نومېده د نادر افشار په دود چې خپل ساتونکی ګارډ یې د غیرپارسي

قبیلو لکه افغانانو، بلوچو، ترکمنو او ازبکانو نه جوړ و، د غیر پښتنو او په ځانګړې توګه د ایران د قزلباشانو چې د افغانستان په مهمو ښارو کې د نادر افشار له خوا ځای په ځای شوي وو، جوړ کړ. د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په وینا احمدشاه بابا «د حکومت چارې غیر دراني قومونو ته وسپارلې. منظم پوځ یې له غیر دراني قومونو یاني قزلباشانو نه جوړ و، دري یې د دفتر ژبه کړه او دري ویونکي افغانان یې دفتري ماموران شول.»[152] همدارنګه محمداعظم سیستاني لیکي چې «همچنانکه پادشاه افشار برای دسته جات ګارد محافظ خود از قبایل غیر ایراني مثل افغان، بلوچ، و ازبک استفاده مېکرد. احمدشاه بابا نیز دسته غلامخانه را از عنصر غیر پشتون تشکیل داد و سپاهیان تعلیم یافته و جنګ دیده قزلباش را که نادر افشار در کابل و پنجاب ګذاشته بود، در ان داخل نمود.» [153] که نادر افشار خپل ساتونکی ګارډ د غیر پارسي قبایلو نه جوړ و نو لامل یې دا و چې نادر افشار ترکمن و او ترکمنو په پارس کې د خلکو لږه کې جوړولو او د پارسیانو د وېرې نه یې دا کار کړی و. خو احمد شاه بابا پښتون او پښتانه په افغانستان کې د خلکو ډېره کې جوړولو او خپل ساتونکی ګارډ یې باید په زیاته اندازه د پښتنو او نورو افغانانو نه جوړ کړی وای.

احمدشاه بابا او پښتو ژبه

احمد شاه بابا داسې مهال واک ته ورسېد چې عمر یې پنځه ویشت کاله و. ده په پنځویشت کلنه واکمني کې لکه چې د مخه مې یادونه وکړه داسې ستر کارونه وکړل چې نه یوازې افغانان بلکې نړیوال هم ورته ګوته په غاښ دي. دغو سترو کارونو وخت غوښته. احمد شاه بابا د هېواد ابادۍ او د کلتوري پخو بنسټونو جوړولو ته پوره وخت ونه موند پدې ترتیب احمدشاه بابا که څه هم پاړسو رسمي ژبه کړه خو بیا هم خپلې مورنۍ ژبې پښتو ته بې توپیره نه و.

نوموړي شاعر و او د خپل نیکه کامران خان غونډي چې کلید کامراني کتاب یې په پښتو لیکلی و خپل شعر په پښتو ژبه ووایه او نن یې خپلو پښتنو ته د شعر دیوان په نیکات پرې ایښې دی. د شعر نمونه یې دا ده:

د پېزوان له پته تابه یم بې هوش
د سرو شونډو له شرابه یم بې هوش
چې په خوب کې د خپل یار صورت ووینم
چې راویښ شم بیا له خوابه یم بې هوش
چې دې بوی د کاکل راغی تر دماغه
ځکه هسې مست خرابه یم بې هوش
ستا د حسن په گلزار کې مخمور ناست یم
زه بلبل د دې گلابه یم بې هوش
چې نسیم په سهار بوی د زلفو راوړي
عندلیب غوندې بې تابه یم بې هوش
د بورا په څېر پر بوی د گلو راغلم
د خزان له پېچ و تابه یم بې هوش
«احمدشاه» چې مې ځان ولیده حیران سوم
په خپل ځان کې له دې بابه یم بې هوش۱۵۴

بل د شیر سرخ د جرگې د پرېکړې له مخې چې د قضایي چارو د تنظیم په منظور دې شرعي قانون جوړ شي د کتاب په بڼه چې «فتوای احمدشاهي» نومېږي په پښتو ژبه ولیکل شو او اوس هم شته. همدارنگه قاضي محمدغوث، چې د خان علوم لقب ورکړل شوی و، په پښتو ژبه پر تصوف رسالې وکښلې.

برسېره پردې احمد شاه بابا د پښتو ژبې شاعران په ځان راټول او د شعر ویلو مجلسونه به جوړېدل او په دربار کې پښتو ژبه ویل کېده. ده هند ته د

خپلو لښکر کشیو په مهال د پښتو ژبې شاعر حافظ گل محمد مرغزي ته دنده سپارلې وه چې د پښتو ژبې دریمه شاهنامه یاني احمد شاهي شاهنامه ولیکي.

چې فرمان د شهریار وه
چې زېبا شکلی گفتار وه
چې حافظ د شاهنامه کړه
په جهان دې دا نامه کړه
د بادشاه مې حال بیان که
دا چې سیر یې د جهان که
بهادر دی شیر افگن
تیغ یې تېر شه تر دکن۱۵۵

حافظ گل محمد مرغزی چې د احمدشاه بابا په لښکرو کې شامل و، احمدشاهي شاهنامه ولیکله چې یو ځل په جنگ کې د منځه لاړه او بیا یې د سره ولیکله چې یوازینۍ مالومه خطي نسخه یې اوس په برېټش موزیم کې خوندي ده.

په زبان دراني
شه بیان دی افغاني
د احمدشاه در دران
یکې حال مې کړه بیان
چې کتاب مې شه تیار
په تحریر زما نگار
په لښکر کې د سردار
په تاراج شه د کفار
په څو ورځو وم خاموش
بیا مې شعر راغی په جوش

مثنـــې مـــې شـــاهنامه شـــوه
بيا تازه مـې دا خامـه شـوه۱۵٦

بـل سـړی چـې پـه دې مهـال يـې اثـار ايجـاد کـړي دي ميـا شرف الکـوزی ننگرهاري دی. ميا شرف د پـاني پـټ پـه جگـړه کـې حـاضر و. د ده ديـوان ورک دی يوازې يې يوه قصيده او څو غزلې لاسته راغلې دي. برسېره پـردې د ده يو بل منظوم اثر د «برده قصيدې» پښتو منظومـه ژبـاړه شـته. دی يـو بـل منثـور کتـاب لـري چـې «پښـتو عـروض» نـوميږي او خطـي نسخه يـې ارواښاد مولانا ابوالوفا صاحب افغاني له حيدر اباد دکن نه پښتو ټولنې تـه را استولې دی. د کلام نمونه يې دا ده:

سور گل چې سحر وخت په جمال ستا کړ نسيم خور
ښايست د دې گل بل کړ د بلبل په لـــــــــمن اور۱۵۷

بل سړی علي اکبر اورکزی دی چې د ديـوان يـوازينۍ خطـي نسـخه يـې د ارمنستان د پلازمينې ايريوان پـه ماتينـا داران کـې خونـدي ده چـې معتمـد شينواري او عبدالله بختاني هلته موندلې ده.
احمد شاه بابا ملا پيرمحمد کاکړ پخپله د پاچاهي کـورنۍ د غـړو د ښـوونې او روزنې په دنده گمارلی و. ملا پيرمحمـد کـاکړ د پښـتو ژبـې د زده کـړې (درسي) لـومړنی کتـاب چـې «معرفتـه الافغـاني» نـوميږي ليکلـی دی. مـلا پيرمحمـد کـاکړ دا کتـاب خپـل شـاگرد شـهزاده سلېمان تـه د لنـډې دوه مياشتنۍ واکمنۍ (۱۱۸٦) په دوره کې وړاندې کړی و.
د اکاډميسين کانديد محمد صديق روهي په وينـا «د دې لپـاره دا کتـاب د پاچا حضور ته وړاندې شوی دی، چې د يوه داسې کتاب په توگه يې پر هغـو حاکمانو، مامورانو او درباريانو ولولي چې پښتو يې مـورنۍ ژبـه نـه ده ، .. او مجبور دي چې د ورځينيو اړتياوو درفع کولو لپـاره پښـتو زده کـړي.» ۱۵۸

ښاغلی حبيب الله رفيع هم وايي چې «دا اثر د دې لپاره ليکـل شـوی و، چـې درباريان، منشيان او ميرزايان د پښتو جملو جوړول او ليکل زده کـړي او بيـا د همدې اثر په مرسته د دفتر او دربـار ټـولې چـارې پـه پښـتو راواړوي څـو پښتو د دفتر او ديوان ژبه شي او لکه د نورو ژبو غونډې د دربار په ملاتـړ او حمايت پراختيا او پرمختگ وکړي.»۱۵۹
پوهاند عبدالحی حبيبي وايي چې پدې عصر کې دا فکر پيدا شو چې د بېلـو بېلو علومو نه دې کتابونه په پښتو وژباړل شي.۱٦۰

تیمور شاه او پښتو ژبه

تيمور په ۱۷۴۷ کال د جنوري په مياشت کې د خراسان د مازنـداران ولايـت کـې زيږېـدلی دی. تيمـور د سـتر احمدشـاه دوهـم زوی دی او مـور يـې د سامانيانو نه ده. الفنستون وايي چې «دوی [سامانيان].لـږ تـر لـږه لـه هغـه وخـت نـه وروسـته هلتـه [پـه افغانسـتان کـې] اسـتوگن شـوي وي، چـې د سـامانيانو يـوې عـربي کـورنۍ پـه بخـارا بانـدې حکمـراني کولـه.»۱٦۱ د الفېنستون په وينا «د سامانيانو شمېر پـه افغانسـتان کـې کېـدای شي دوه زره کورنۍ‌وي چې ځينو يې د کابل د بالاحصار د چاونۍ يوه برخه تشکيلوله او پـاتې يـې د کابـل او پېښـور تـر منـځ پـه جـلال ابـاد کـې اوسـېدل. دغـه وروستۍ يـې ځانلـه د يـوه بيـل مشر۔ تـر اداري لانـدې ده او دوی دومـره د عزت خاوند دي، چې د ده تېـرو پلرونـو لـور د احمدشـاه ښـځه د تيمورشـاه مور ده.»۱٦۲
د الفنسـتون پـورتنۍ تېروتنـه چـې سـامانيان يـې عـرب بللـي پوهانـد ډاکټـر محمد حسن کاکړ سمه کړې او سامانيان عرب نه بلکې اريايان دي.
احمدشـاه بابـا اتـه زامـن درلـودل چـې د بيلـو بيلـو مينـدو نـه وو. مشر۔ يـې سليمان او دوهم زوی يې تيمور نومېده او نـور يـې سـکندر، پروېـز، شـهاب، سنجر او داراب.تاريخ.ثبت کړي دي. تيمور چې مور يې د سامانيانو د يوې

بانفوذه کورنۍ نه وه خپل زوی یې د احمدشاه بابا د پاچاهۍ ځای ناستی ګاڼه او دې مېرمنې په خپل مېړه باندې هم زیات نفوذ درلود او هغه هم دې ټکي ته تیار و چې د دې زوی د خپل ځای ناستي په توګه ومني. د دې تر شا شاید نورو غښتلو لاسونو هم کار کاوه. داسې ښکاري چې د تیمور مور یوه غښتلې مېرمن وه چې دعزیزالدین وکیلي پوپلزي په وینا «والده تیمورشاه شهر هرات را مجدداً مرکز بزرگ نظامي و سیاسي افغانستان قرار داد و پسر یکنیم ساله خود تیمورشاه را بادشاه ان مملکت موروث اعلان نمود. و خود زمام امور سلطنت و حکومت را در دست گرفت... مسکوکات نقره یي علیشاه افشار را از نو گداخته بنام پسر- خود تیمورشاه مسکوک نمود.»[۱۶۳]

په هر صورت تاریخ پوهان پدې باور دي چې احمد شاه بابا تیمور خپل ځای ناستي په توګه ټاکلی و. خو په دربار کې د احمد شاه بابا د مشر- زوی سلیمان په پلوی ډېر کسان د صدراعظم شاه ولي خان په مشرۍ، چې د سلیمان خسر هم و، ولاړ وو. شاه ولي خان د ستراحمدشاه ښی لاس و چې په ۱۷۴۹ کې د ده په قوماندنۍ دشمال ټول ولایتونه بې له جګړې احمدشاهي مرکز ته تابع شول او خرقه شریفه یې هم د ځان سره راوړه.

د ابراهیم عطایي په وینا تیمور عیاش، سرزوری او بې پروا سړی و خو په زیاترو چارو کې تدبر او زړورتیا ښودله. که څه هم د استحقاق له مخې دا مقام د سلیمان حق و خو احمدشاه بابا د تیمور لیاقت ته ترجیح ورکړه او په ۱۷۷۳ م کې یې د دولت د لویو مشرانو په غونډه کې خپل ځای ناستی وټاکه.

په ۱۷۷۲ کال کې تیمور وروستی ځل د احمدشاه سره وکتل او بیا هرات ته ستون شو. عزیز الدین وکیلي وایي چې په دغه مهال احمدشاه وصیت لیک وکیښ او په هغه کې یې د تیمور د وراثت حق ښکاره کړ. خو وکیلي دغه سند چې په وینا یې د برخوردارخان اڅکزي د اولادې سره شته پخپله لیکنه

کې نه دی وړاندې کړی.

داسې ښکاري چې احمدشاه بابا د خپلو نورو زامنو د پوهنې او روزنې چارې په شعوري توګه پیرمحمد کاکړ ته سپارلې وې. سلیمان د خپل استاد له خوا دې ته چمتو شوی و چې ملي ژبه پښتو په درباریانو زده او بیا د هېواد رسمي ژبه شي. لکه چې د مخه مې یادونه وکړه په دربار کې پټه جګړه د واکنۍ پر سر روانه وه. پدې مبارزه کې یوه لوري ته د احمدشاه بابا صدراعظم شاه ولي خان چې په اخېري وخت کې احمدشاه بابا هم ورسره سر وخوځاوه او د هغه ملګري ولاړ و او د بلې خوا د هغه مخالفین لکه عبدالله خان پوپلزی (دیوان بیګي) او د پارس دولت د فرهنګي ښکېلاک پلویان چې د تیمورشاه د باچا کېدو په وجود کې یې د پارس اوږدمهاله ګټې ساتلې شوې، ولاړ وو. چې د بده مرغه د شاه ولي خان پلویانو ماته وکړه او تیمورشاه واک ته ورسېد او د پارس فرهنګي ښکېلاک یقیني شو چې تر ننه دوام لري او د پښتنو سیاسي خپلواکي یې هم ټکنۍ کړېده. نو د افضل خان لالا دا خبره، چې ما پخپله څو ځله ور څخه اورېدلې ده، سمه ده چې وایي چې پښتنو د پاړسیانو نه د افغانستان سیاسي خپلواکي وګټله خو کلتوري او فرهنګي ازادي یې تر لاسه نه کړه او یو وړوکی لږه کی د ډېره کی په نامه په پښتنو واک چلوي.

داسې ښکاري چې په پای کې احمد شاه بابا د خپل مدبر وزیر شاه ولي خان دا خبره ومنله چې د تیمور د باچا کولو سره مخالفت وکړي. دا مخالفت هغه مهال ښکاره شو چې تیمور د هرات نه د خپل رنځور پلار لیدو ته را روان و او احمدشاه بابا لیک ورواستاوه چې بېرته هرات ته وګرځي. محمد اعظم سیستاني لیکي چې تیمور«هنوز والي هرات بود که بیماري احمد شاه شدت گرفت و به کوه هاي توبه که هواي سردتر داشت،رفت. تیمورشاه باری به عزم دیدار پدر تا حوالي هلمند رسید، مگر بفرمان احمدشاه دوباره مجبور شد بدون عیادت و دیدار پدر به هرات

برگردد.»۱٦۴

سید جمالدین افغان د تیمور خپلې خبرې داسې بیانوي: «پلار زه پخپل ژوند کې د ځان ولیعهد ټاکلی وم مگر وزیر یې د ځنکدن پر وخت دی واړاوه سلیمان یې زما پر ځای په ده ولیعهد وټاکه، لکه چې اوس د پاچهۍ ډول په کندهار کې د ده په نامه وهل کیږي ځان یې مروج کړی دی په تاسو کې څوک سته چې زما سره مرسته وکي څو له هغه معتصبه څخه خپل حق واخلم.»۱٦۵

د احمدشاه بابا د مړینې وروسته لوی وزیر شاولیخان د احمد شاه بابا د وروستۍ هوکړې سره سم سلیمان پاچا اعلان کړ. په دې کار د دربار مشران دوې ډلې شول. په دغه جریان کې عبدالله خان دیوان بیگي د تیمور په پلوي ودرېد. د ابراهیم عطایي په وینا عبدالله خان دیوان بیگي شاولي خان او د هغه زامن ونیول او لاس تړلي یې تیمور ته واستول او د فراه په یوه سیمه کې یې ووژل.۱٦٦ داسې ښکاري چې عبدالله خان دیوان بیگي د احمدشاه بابا د گارډ په مرسته چې د پارس د قزلباشانو نه جوړ و کودتا وکړه. دا هغه توره ورځ ده چې د احمد شاه بابا د امپراتورۍ، د اصلي افغانستان او په ځانگړې توگه د پښتنو د زوال د پیل ټکی شو چې تر ننه دوام لري.

د تیمور د برې یو لامل دا دی چې احمد شاه بابا د خپلې واکمنۍ د ساتلو تکیه په قزلباشانو کړې وه. دوهم داچې احمد شاه بابا هم د امیر شیرعلي خان غوندې دومره د تیمورشاه د مور تر اغېز لاندې و چې تر زیاته وخته یې تیمور ته برتري ورکوله دریم د تیمور تر شا شاید نورو غښتلو لاسو کار کاوه.

تیمورشاه د دراني مشرانو د وېرې د کندهار نه مرکز کابل تـه انتقال کړ او لوړ دولتي پوستونه یې غیر دراني کسانو ته ورکړل او په ښاري لړه کیو یې ډېړه ولگوله.

پدې توگه تیمورشاه د درانیو مشران چې زیاته سیاسي تجربه ترلاسه کړې

وه د منځه یوړل او ان د احمدشاه بابا د جنگ وزیر جهان خان چې یو لوی شخصیت و هم د نظره وچاوه. د پښتنو بانفوذه کسان یې د واک نه لیرې وساتل او تیمورشاه شیخ عبدالطیف جامي هروي خپل وزیر وټاکه. د خزانو چارې یې الطاف خان هندي ته وسپارلې او په دربار کې یې هم د پښتو پرځای فارسي رواج کړه. پدې ترتیب د پارس فرهنگي ښکېلاک یقیني شو او تر ننه دوام لري. لکه چې مې د مخه هم یادونه وکړه لرغونو رومیانو به ویل، چې په یوه هېواد کې هغه څوک حاکم دی، چې ژبه یې حاکمه وي پدې توگه په عمل کې پارسیان چې ژبه یې واکمنه پاتې شوه واکمن پاتې شول.

تیمورشاه دولس زره عسکر (غلام خانه) د محمد خان بیات تر قوماندنۍ لاندې ورکړل چې د ده امنیت وساتي. ده قاضي فیض الله خان دولت شاهي خپل مشاور وټاکه ولې پوره باور یې پرې نه کاوه.

د تیمورشاه دغه گامونه د دې لامل شو چې درانیو او نورو پښتنو د ده پر ضد پاڅونونه وکړل چې مهم یې دا دي:

د عبدالخالق خان پاڅون

د تیمور شاه پرضد د احمد شاه د تره عبدالخالق خان پاڅون د درانیو او نورو پښتنو لومړی غبرگون دی. د عبدالخالق خان د سنگر ملگرو سردار پاینده خان او سردار دلاور خان اسحق زي د جگړې د پیل نه د مخه د ده نه جلا او د تیمور په پلوي ودرېدل دغو سردرانو شاید د تیمورشاه له خوا نه د زیاتو امتیازاتو په منلو سره خپل دریځ بدل کړی وي سردار پاینده خان یوه مېرمن قزالباشه او د امیر دوست محمد خان مور وه. د دې شونتیا شته چې تیمور شاه پاینده خان د خپل اخشي جوانشیر په مرسته تطمیع کړی وي لکه چې وروسته سردار پاینده خان د شاه زمان پر ضد کودتا کې د خپل اخشي جوانشیر سره یو ځای گډون درلود. خو څنگه چې سردار پاینده خان

د تیمور شاه په بریالیتوب کې ټاکونکی رول ولوباوه نو «تیمور شاه سردار پاینده خان د «سرفراز خان» او سردار دلاور خان یې د «مدد خان» په لقبونو ونازول.»۱۶۷

د پېښور پاڅون

فیض الله خان په ۱۷۷۶ کال په ژمي کې چې تیمورشاه په پېښور کې و د ده د رانسکورېدو او پر ځای یې د احمد شاه بابا زوی سکندر، چې د پېښور والي و، واک ته رسولو په موخه د صاحب زاده ځمکني په سلا او ارسلا خان مومند په همکاری یو پلان جوړ کړ. پدې وخت کې سیکانو سرغړونه پیل کړې وه. فیض الله خان د پاچا نه د سیکانو دټکولو لپاره د لښکر د جوړولو اجازه واخېسته. هغه مهال چې لښکر جوړ شو فیض الله پدې پلمه لښکر د پېښور د ارگ په لور روان کړو چې تیمور شاه یې وگوري. فیض الله د ارگ ساتونکی گارډ د منځه یووړ او په ارگ یې برید وکړ او نږدې و چې د تیمور کار پای ته ورسوي پدغه وخت کې تیمور په بېړه د ماڼۍ لوړ پوړ ته ځان ورساوه او خپلو ساتونکو ته یې د مقاومت امر وکړ. د تیمور ساتونکو چې د قزالباشانو د منظم پوځ نه جوړ و، په جگړې لاس پورې کړ او د فیض الله نامنظم لښکر ته یې زیات د سر زیان واړولو او ماتې وکړه. فیض الله خان او زوی یې ووژل او وروسته یې ارسلا خان مومند هم زندی کړ.

تیمورشاه په پای کې دا پاڅونونه د بهرنیو تیریو په شمول وځپل. خو د افغانستان امپراتوري چې د زوال تیره یې پخپل لاس ایښې وه د ده د زامنو په وخت کې تجزیه او د نولسمې پېړۍ په پیل کې واکمني محمد زو کورنۍ ته واوښته.

دا باید ووایم چې «تیمورشاه په فارسي کې د شعر یو کتاب خپور کړی دی، ستاینه یې ډېره کیږي، خو ویل کیږي چې د هغه د دربار یو نامتو شاعر فروغي هغه سم او اصلاح کړی دی».۱۶۸ د ده دوې شعري ټوټې، چې په

پښتو یې ویلې دي، غوث خیبري په لاندې ډول ثبت کړې دي:

نن مې بیا له تورو سترگو سره جنگ دی
پر لبانو مې د زړه د وینو رنگ دی
عشق دې مشک پټول نه شي تیمور شاهه
چې پخپله ځان رسوا کا هغه رنگ دی

یا:

هی هی د یار صورت لکه گلونه
چې وهلي یې پر مخ دي شنه خالونه
توکل دې پر خپل خدای کړه تیمورشاهه
چې په کار دي د فاني دنیا کارونه۱۶۹

د مخه تر دې چې د محمدزیو په واکمني کې پښتنو اوپښتو ژبې ته کتنه وکړم اړینه ده هغو بهرنیانو ته چې د خپلو موخو ته د رسېدو لپاره یې پښتو ژبه زده کړې او د پښتنو د ژبې، تاریخ، کلتور او نورو برخو کې کار کړی دی او موږ د دوی علمي څېړنو ته په درنه سترگه گورو او قدر یې کوو چې په لنډ ډول به یې لوستونکو ته ور وپېژنم.

دولسم څپرکی

بهرنی څېړونکي او پښتو ژبه

برېتانیې او تزاري روسیې د اتلسمې پېړۍ په ورستیو کې دواړو خپله پاملرنه پښتو ژبې ته اړولې وه. دوی د خپلو نیواک ګرو ګټو د ساتلو په موخه په سیالۍ بوخت وو او د منځنۍ ختیځ، هند او منځنۍ اسیا د هېوادو د نیولو لپاره یې د دې هېوادو د ژبو د زده کړې او د هغوی د دودونو او کلتور څېړنې ته اړتیا درلوده. بیلو وایي چې «په افغاني سیمو کې د برتانوي واکمنۍ ټینګتیا او اغېزناکۍ لپاره د پښتو زده کړه حتمي ده.» ۱۷۰

زموږ د هېواد حساس جیو ستراتیژیک موقعیت د سترې برېتانیې او تزاري روسیې تر منځ نږدې دوه پېړۍ د مخه د سترې لوبې ډګر وګرځېد چې دا لوبه د لوبغاړو په بدلون سره تر اوسه په بله بڼه دوام لري. د لوبې لومړي لوبغاړي د سترې برېتانیې او تزاري روسیې دواړو د خپلې سیالۍ له امله د پښتو ژبې ځانګړي اهمیت ته پام وکړ. د اروپا پوهانو نه یوازې پښتو ژبې ته بلکې د پښتنو ادب، کلتور، دودونو، تاریخ او نورو څېړنو ته یې هم پام وکړ.

په ۱۷۹۱ کال کې په پېترز بورګ کې د ګیولډن شتیت الماني یو کوچنی پښتو-الماني سیند خپور شو. دا سیند دوهم ځل د پوهاند عبدالشکور رشاد په زیار په ۱۳۵٦ کال د کابل پوهنتون له خوا چاپ شو. بیا کلا پروت په الماني ژبه (د افغان یا افغانانو ژبه) په نوم کتاب ولیکه چې په ۱۸۱۰ کال په پېترزبورګ کې خپور شو او بیا په ۱۸۲۱ کال د ایورسمین سفرنامه (له

اورنبورګ نه تر بخارې پورې) تر سرلیک لاندې خپره شوه چې په هغې کې هم د پښتو ژبې په هکله خبرې او هم د دې ژبې د لغاتو یو لست راغلی دی.

تر دې وروسته پوهاند برنارډ ډورن چې د خارکوف پوهنتون د ختیځو ژبو د څانګې رییس و د پښتو ژبې ګرامر، لغات، ادبیاتو او د پښتنو د تاریخ په هکله په الماني او انګرېزي ژبو مهم کارونه وکړل چې ښه نوم یې وګاټه. ده په ۱۸۴۲ کې (د پښتو ګرامر د یاداښتونو متمم) خپور کړ. په ۱۸۴۷ کې یې پښتو منتخبات چاپ کړل. ډورن د ورستیو هغو روسي څېړونکو لپاره د پښتو د زده کړې بنسټ کېښود چې د پښتو ژبې زده کړې لپاره یې ملا تړلې وه.

په نولسمې پېړۍ کې مرکزي اسیا ته د روسانو د نیواک پراختیا سره جوخت په تاشکند کې د ختیځ پېژندنې پلټنې پیل شوې چې پښتو هم پکې ځای درلود. یفیموف د پښتو ترجمان ترتیب چې پښتو لغاتونه او محاورې لري او په ۱۹۰۷ کال په تاشکند کې خپور شو. دغه راز ترمانوویچ همدغه مهال د پښتو لنډ ګرامر په روسي ژبه لیکلی چې د لغاتو یوه برخه هم لري او په ۱۹۰۸ کې په تاشکند کې چاپ شوی دی.

د شوروي واکمنۍ په دوران کې په ټولو شوروي جمهوریتونو کې ختیځ پوهنې ته پاملرنه زیاته شوه. په مسکو، لنینګراد، تاشکند او نورو کې د پښتو ژبې، ادبیاتو، تاریخ او نورې څېړنې پراخې شوې او تر ننه پورې کله ګړندی او کله سوکه جریان لري.

د ۱۹۳۹ نه وروسته د مسکو د ختیځ پېژندنې په انستیتوت او یو شمېر نورو لوړو زده کړو په پوهنځیو کې د پښتو تدریس په منظم ډول پیل شو. استاد اسلانوف (د پښتو لغات لیکنه)، (د پښتو فلکلور او په شوروي کې د هغه زده کړه)، (پښتو د افغانستان ملي ژبه)، (پښتو روسي قاموس) چې نږدې پنځوس زره لغات لري او نور چاپ کړل. استاد داسې شاګردان وروزل چې

وروسته د شوروي په لوړو علمي موسېسو کې نامتو استادان شول. د دې جملې نه پوهاند لیبېدیف، پوهاند دوریانکوف، کالېنینه، ګیراسیموړه او نور یادولی شو.

پوهاند لیبیدیف په ۱۹۴۵ کې د پښتو بشپړ ګرامر خپور کړ. نوموړي وروسته د پښتو بل ګرامري کتاب خپور کړ. بیا یې پښتو-روسي قاموس چې نږدې دوه دېرش زره لغات یې درلودل خپور کړ. لیبیدیف د نورمحمد تره کي (د بنګ مسافرۍ) په روسي ژباړلی او په ۱۹۶۹ کې یې د دې کتاب په سپړنې باندې یوه رساله لیکلې چې په ۱۳۵۵ کال په لومړیو کې ما لیکوال په پښتو وژباړله او ژباړه مې نور محمد تره کي ته وسپارله. نوموړي د افغانستان د بېلو بېلو موضوعاتو په هکله زیاتې رسالې هم کښلې دي.

دوریانکوف د پښتو ژبې فعلي سیستم ډېر ښه څېړلی دی او د (پښتو ژبه) نومي اثر کې خپلو شوروي وطنوالو ته پښتو ښه پېژندلې او په پښتو کې نورې ګټورې څېړنې هم کړې دي. برسېره پردې ده د مسکو د لوړو زده کړو په موسېسو کې د پښتو تدریس کې لویه ونډه اخېستې او د یو شمېر کسانو د ډاکټرۍ تېزسونو د لیکلو لارښود و. ډاکټر ګل محمد نورزي د خوشال خان، ډاکټر صادق فطرت ناشناس د رحمان بابا، ډاکټر زیورالدین زېور د حمید مومند، ډاکټر صولت شاه تاجک د پښتو متلونو، د ډاکټرې زرغونې د پښتو ګرامر او نورو د ډوکټورې تیزسونه د ده په لارښونه ولیکل.

ګیرس د افغانستان او د پښتونستان د ادبیاتو په څېړلو او شوروي لوستونکو ته دهغو په پېژندلو کې د قدر وړ کار تر سره کړی دی. د ده یو کتاب چې د «نه تسلیمېدونکو خلکو ادبیات» نومېږي او د کوزې پښتونخوا ادبیات یې څېړلي او نړیوالو ته ورپېژندلي دي. د ده دا کتاب ښاغلي معتمد شینواري «د مېړني ولس ادبیات» پنامه ژباړلی دی.

برسېره پردې ګیراسموه، لاریسه رېسنر،، ګانکوفسکي او نورو د پښتنو د دودونو تاریخ او نورو برخو کې څېړنې کړې دي. لاریسه رېسنر چې د ۱۹۲۳

کال د ازادۍ په جشن کې یې د پښتنو قبایلو ملي اتڼ لیدلی او هغه یې ډېر ښکلی انځور کړی دی:

«د همدې کال ۱۹۲۳ په منې کې قبایلي خلکو په کابل کې یوه هنري ننداره ترتیب کړې وه دوی به وبلل شول، چې پخپله د امیر د تریبیون (لوژ) په مخکې خپله ننداره او ملي اتڼ اجرا کړي. دوی نږدې سل تنه وو او تر ټولو قوي او ښایسته ځوانان وو د دغو ټولو په منځ کې یواځې یو تن د جسم له حیثه ضعیف معلومېده دی ډولچي و. هو! څرنګه ډولچي ته به وایې د ده د خوار مګر قوی الاعصاب وجود په هر رګ او سلول کې د موزیک رب النوع پټه پرته ده خبره د ده په ډول کې نه ده، چې اتڼ چیان په جوش او وجد راولي، خبره په دې کې ده، چې په څه عجیب کیف سره په نیم پټو سترګو د اتڼ چیانو قطارونه د بنو لاندې ځاري، کله د نڅا ګرو یوه قطار ته ګوري او کله بل ته او د ډول په تال سره یې کنټرولوي.

نڅا د قوم روح دی نڅا په ډډو قدمونو سره کیږي لکه ښکاري، چې د ښکار په وحت کې ډډ، ډډ قدمونه اخلي. نڅاګر په یوه څنګ او بل څنګ اوړي او راوړي او تورې اوږدې ځنې اچوي جادو کوي او مستیږي او داسې تاویږي لکه په ټېر یې، چې ګولی خوړلې وي او داسې څانګونه اچوي لکه شاهین په لوړو غرونو ګرځي راګرځي.»۱۷۱

د شوروي یرغل نه وروسته هم تر ننه شوروي څېړونکو د پښتنو د ژوند په ټولو اړخونو څېړنې کړې دي او اوس هم ډېر روسي ځوانان د پښتو ژبې او ادبیاتو، د پښتنو دودونو، تاریخ او د ټولنیز ژوند په نورو اړخونو څېړنې کوي. د شوروي یرغل نه وروسته د افغانستان په بیلو بیلو اړخونو او په ځانګړې توګه د جګړې په هکله پراخې څېړنې وکړې او ډېر کتابونه ولیکل شول چې یو شمېر یې په پښتو او پارسو ژباړل شوي دي. خو افغانان باید دا لیکنې راټولې او په ژوره توګه یې وسپړي.

د اتلسمې پېړۍ په پای کې انګرېزي نیواک هم پښتو ته پوره پام وکړ. که

څه هم روسانو لومړی د پښتو ژبې لغاتو، گرامر او تاریخ ته خپل پام واړاوه خو انگرېزانو پښتو ته خپل کار د زړو دیني کتابونو لکه تورات او انجیل په ژباړې سره پیل کړ. د نمونې په توگه ویلیم کیري او د هغه ملگرو په ۱۸۷۰ کال کې په کلکته کې تورات، او وروسته جان لیدن انجیل په پښتو وژباړه. همدارنگه «سیر سالکین» کتاب چې د یوه عیسوي د خوب کیسه بیانوي په پښتو وژباړل شو.

بیا انگرېزانو د پښتو گرامر او لغاتو ته پام واړاوه. چې مېجر لیچ، کپتان واگن، راورټي، بیلیو، ډ.ل. لاریمر او نورو پښتو گرامر کتابونه ولیکل. ورپسې مېجر هنري راورټي د پښتو ادب، تاریخ، لغات، گرامر، جغرافیې او نورو برخو کې د قدر وړ کارونه تر سره کړل. تر ده وروسته د لوېدیځې اروپا ختیځ پوهانو د پښتو خوا ته پام وکړ او په لسگونو ختیځ پېژندونکو په الماني، انگرېزي، فرانسوي، ایټالوي او نورو ژبو د پښتو ژبې، ادب، تاریخ، او کلتور په هکله لیکنې کړې دي. خو د شوروي اتحاد د یرغل نه وروسته د پښتو ژبې ادب، لغاتو، فرهنگ، تاریخ او نورو برخو ته بې ساري توجه شوې ده. د نړۍ په ډله ایزې میډیا کې په پښتو ژبه راډیویي او ټلویزیوني خپرونې پراخې شوې او د ۲۰۰۱ کال ورسته د پښتو ژبې ته د نړیوالو دومره پام شوی چې پخوا ورته هېڅ کله نه و شوی. د شوروي یرغل په پایله کې د افغانانو په تېره بیا د پښتنو مهاجرت بې جوړې وو. دغه مهاجرت پښتانه د پېړیو پېړیو گوښه والي نه راویستل او د نړۍ گوټ گوټ د خلکو د دودونو، علمي، کلتوري، ټولنیزو، سیاسي، اقتصادي او تکنالوژیکي پرمختگونو سره اشنا او بلد شول او پرمختللې ژبې یې زده کړې. د دغو ژبو په مرسته یې د ټولنیز ژوند په بېلو بېلو برخو کې په مورنۍ ژبه پښتو علمي ادبي اثار ولیکل یا یې د نورو ژبو نه وژباړل او د خپلې ژبې په شتمنولو کې یې د قدر وړ کارونه تر سره کړل.

اوس به په لنډ ډول لوستونکو ته د ختیځ پېژندونکو ځینې ستوري د حبیب

الله تري او هېواد مل د لیکنو نه په گټه اخېستلو پر بنسټ لوستونکو ته وړاندې کړم.

جان لیډن

جان لیډن د میا روښان په هکله یو دروند مضمون په ۱۸۱۲ کال په لندن کې خپور کړ. دی وایي «چې د روښان پیر د پلویانو په زیاتېدو سره د مذهبي اړخ تر څنگ سیاسي اړخ هم غښتلی کېده. دی زیاتوي چې روښاني نهضت چې د خپل بنسټ ایښودونکي د ستر نبوغ او استعدد نه برخورداره په دوو اساسي ستنو یاني ملي او دیني اصولو ولاړ و نړدې یوه پېړۍ د مغلو د امپراتورۍ تر ټولو نه شېرازه او اباده دوره کې د نفوذ نیلی وزغلاوه او سره لدې چې د اکبر مغل د واکمنۍ د پیل نه د شاه جهان تر وخته پورې یې د ځپلو لپاره هر ډول کوښښونه وکړل روښاني عقیدې خپلې ودې او پرمختگ ته دوام ورکړ.»۱۷۲

الفنسټون

الفنسټون سکاټلنډی دی چې د کابل سلطنت بیان په نامه یې داسې کتاب ولیکه چې د حبیب الله تري په وینا په دا تېرو دوو پېړیو کې یې نه په لوېدیځ او نه په ختیځ کې ساری لیکل شوی دی چې زموږ د هېواد او خلکو په هکله یې د انگرېزانو د ټول ورپسې سیاست بنسټ وگرځېد. دالفنسټون دغه کتاب پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په پښتو ژباړلی او د خپلې ژبې د شتمنولو برسېره یې د پښتنو د تاریخ د پوهاوي د پاره لوی چوپړ تر سره کړ. دا هم باید ووایم چې د دې کتاب سریزه د نصرالله سوبمن له خوا ژباړل شوې ده.

دا مهال داسې پېښې وشوې چې انگرېزان په اندېښنه کې شول چې ښایي

ناپلیون د روسانو په همکاري د ایران او افغانستان له لارې په هند یرغل وکړي. دې اندېښنې د انګرېزانو لپاره د افغانستان اهمیت نور هم جګ کړ او د افغانانو سره د یوه داسې تړون لاسلیک ته اړتیا ولیدله چې د هغه پر بنسټ افغانان هېڅ بهرنۍ ځواک پرې نه ږدي چې د افغانستان له لارې په هند برید وکړي. چې الفنسټون د شاه شجاع سره داسې تړون په پېښور کې لاسلیک کړ.

الفنسټون لومړی سړی دی چې هغه زوړ دودیز روایت یې رد کړ چې پښتانه بني اسراییل بولي.

الفنسټون دا هم وایي چې د بارکزو مشر پاینده محمدخان چې هم د قبیله یي سیاست په چل ډېر ښه پوهېده غوښتل چې اوبه خړې کړي او ماهیان ونیسي. ده پدې لړ کې تر هر څه نه د مخه دې ته چل ول جوړ کړ چې د سدوزي شاه زمان پر ځای د هغه ورور شاه محمود واک ته ورسوي. خو محمود هرات ته وتښتېد او پاینده خان ووژل شو. وروسته د پاینده خان مشر زوی فتح خان د محمود ملا وتړله. محمود بریالی شو او شاه زمان یې په سترګو ړوند کړ او خپله واکمن شو خو په ساعت تېرۍ او عیاشۍ کې ډوب شو. قومي مشران یې پر ضد شول او شاه شجاع کابل ته ننوت او واکمن شو.

الکزاندر برنز

بل انګرېز چې د پښتنو په هکله یې لیکنې کړې دي الکزاندر برنز دی. د ده لومړی کتاب «د بخارا سفر» دی چې دوهم چاپ یې په ۱۸۳۹ کې په درې ټوکو کې خپور شو. برنز خپلې څېړنې په پایله کې پدې پوه شوی و چې تزاري روسیه د ایران د حکومت له لارې د افغانانو پر ضد کار کوي او د ده دا فکر هغه مهال په واقعیت بدل شو چې د روس استاذی ویکتورووېچ کابل ته راورسېد. پدې وخت کې امیر دوست محمد خان دې فکر ته رسېدلی و

چې انګرېزانو ته ور نږدې کېدل، مالي او پوځي مرسته ترې اخېستل د افغانستان په ګټه دي. دا ځکه چې امیر پوهېده چې له یوې خوا روسان افغانستان ته سترګې نیولې دي او د بلې خوا ایرانیانو د افغانستان د ځینو سیمو د لاندې کولو ته ملا تړله لکه چې محمد شاه په هرات باندې برید ته ځان چمتو کړی و. برسېره پردې امیر دوست محمد خان غوښتل چې د افغانستان هغه برخې چې د اباسین را دې غاړې ځمکې چې رنجیت سنګ نیولې وې بېرته تر لاسه کړي. برنز د امیر دوست محمد خان د دې غوښتنو کلک پلوي و. خو لارډ اکلنډ دا غوښتنې ونه منلې او د امیر دوست محمد خان چې د برنز په وینا یو ډېر تکړه او مدبر شخصیت او د افغانستان د پاچایي وړ یې باله پر ځای د افغانستان مخلوع پاچا شاه شجاع دپوځ په زور واک ته ورسوي. خو کله چې انګرېزانو دا تېروتنه وکړه نو هغه د لوی پوځ په تباهی ورته تمامه شوه او خپل نړیوال اعتبار یې بایلود. برنز هم په دغه تباهی کې هم خپل سر د لاسه ورکړ.

د امیر دوست محمد خان دغه وخت پدې فکر و چې هرات چې فارسیانو یرغل پرې کړی و او پېښور چې سیکانو لاندې کړی و د خپل هېواد برخه وګرزوي.. برنز نه یوازې د دغو دواړه وړاندیزونو پلوي و بلکې د هغو یې کلک ملاتړ کاوه.

هنري جورج راورټي

ده په هند کې د خپل پوځي خدمت په څنګ کې هندي، فارسي، ګجراتي او مرهټي ژبې زده کړې. وروسته کله چې په ۱۸۴۹ کې کوزې پښتونخوا ته تبدیل شو خپله ټوله پاملرنه یې د پښتو ژبې، ادبیاتو او قوم پېژندنې ته واړوله. لومړی یې د پېښور د ښار او ولایت په هکله یوه اوږده لیکنه وکړه چې د بمبیي د جغرافیایي څېړونه کې په ۱۸۵۱ کې چاپ شوه. بل ډېر ستر کار یې د پښتو ژبې د یوه لوی ګرامر لیکل و.چې په ۱۸۵۵ کې چاپ او

دویم ځل په ۱۸٦۸ کې خپور شو. راورټي ورپسې دوه نور اثار چې یو یې پښتو انګرېزي سیند او بل یې د «ګلشن روه» په نوم د پښتو نثر او نظم ټولګه وه په ۱۸٦۰ کال کې خپاره کړل. د دې تالیف موخه د پښتو ژبې تدریس او د پښتو ژبې د اثارو خوندي کول و. په ۱۸۷۱ کې یې د ایسپ کیسې په پښتو وژباړلې او نشر یې کړې. په ۱۸۸۸ کې یې د پښتو درسي کتاب د پښتو متون په نوم چاپ کړ. ده نورې لیکنې هم وکړې چې په بېلو بېلو خپرونو کې چاپ شوې دي.

د راورټي عمده ادبي اثار «ګلشن روه» او بل یې «د افغانانو د شعرونو منتخبات» دي. راورټي وایي چې د پښتو ژبې د شعرونو ښکلا ډېر زیات اغېز راباندې وکړ او دې ته یې راوستم چې یو زیات شمېر یې په انګرېزي وژباړم او د اروپا لوستونکو ته یې ورواندې کړم. دی دا هم وایي چې پښتنو شاعرانو خپل شعرونه د نام ایستلو لپاره نه وو لیکلي او «دا خیال یې هم نه کاوه چې د دوی د مړینې وروسته به یې شعرونه نه یوازې د خپلو وطنوالو بلکې په اروپایانو کې هم لاس په لاس ګرځي او یوه پېرنګي به ژباړلي وي.
راورټي دا هم وایي چې د دغو پښتنو شاعرانو اشعارو کې چې ویونکي یې د یوه ښکلي هېواد د پرتمینو غرو په تکو شنو درو کې لوی شوي دي د وطن پالنې قوي احساس، د ازادۍ رښتینې روحیه او د هېواد مینه څپې وهي.»۱۷۳

راورټي دا هم وایي چې «پښتانه هغه خلک دي چې هند یې څو وارې نیولی او په هند باندې د نورو یرغلګرو په پوځ کې هم بهترین عسکر هم دوی وو. نو کله که دوی د لوېدیځو سرتېرو غونډې یې روزنه او تنظیم وشي او د اروپا غونډې انډول افسران یې لارښوونه وکړي هلته بیا د هېڅ اسیایي ولس سرتېري هم نه شي ورپسې رسېدلی.نو ځکه موږ باید موقع د لاسه ورنه کړو او پښتانه پخپل پوځ کې شامل کړو.»۱۷۴

دی د پښتنو سره د پوهاوي تر ټولو ښه لار پښتو بولي نو ځکه وایي چې د

هر انګرېز افسر لپاره چې د اباسین نه پورې د لوېدیځ خوا ته مقررېږي د پښتو ژبې زده کړه یو حتمي او واجبي امر دی.
پدې موخه یې د پښتو لوی ګرامر، د پښتو انګرېزي سیند او د پښتو درسي کتاب ولیکلو. د مخه مو یادونه وکړه چې لیکوال د سیند په هغه مخ چې د کتاب بشپړ سرلیک پرې لیکل شوی د عبدالقادر خان دا بیت کښلی دی.

تا خواږه کړه تر فارسي عبدالقادره
که هر څـــــــو وه ترخه ژبه د پښتو

راورټي د پښتو ګرامر په همدې مخ کې بیا د حمید ماشوخېل دا بیت ثبت کړی دی:

فارسیوانو د حیرت ګوتې په غاښ کړې
چې حمید سخن سازي کړه په پښتو کې

حبیب الله تږی وایي چې د دغو بیتو انتخاب نه یوازې په پښتو شعر او ادب کې د راورټي د پخې مطالعې او ښه ذوق نماینده ګي کوي، بلکې د پښتو ژبې په باره کې د ده د احساس ښکارندوی هم دی.
راورټي د پښتنو سره د ناستې ولاړې په وخت کې د هغوی خویونو، ژبې او ادبیاتو ډېر زیات جذب کړی و. دی زیاتوي چې یو شمېر غمجنې پېښې موږ ته را زده کوي چې په راتلونکي کې د پښتنو په غرنیو قبایلو باور وکړو او ډېر زیات یې پخپل پوځ کې داخل کړو. ځکه دی وایي نه یوازې دا چې پښتانه، د اعتماد وړ دي، بلکه ډېر وتلي جنګیالي دي. دی زیاتوي چې له پښتنو سره د ګوزارې ښه لار دا ده چې سړی په نرمۍ ورسره وچلېږي. او له نږدې نه ور سره محشور شي. ده د وخت په تېرېدو سره د پښتو ژبې او ادب سره پوره مینه پیدا شوې او په ډېره درنه سترګه یې ورته کتلې دي. دی پښتو د ادبیاتو په لحاظ یوه غني ژبه بولي. او د لومړي ځل لپاره د

پښتو د لیکلي او شفاهي ادب یو زیات شمېر پارچې په انګرېزي ژباړلې او لوېدیځې نړۍ ته یې ور پېژندلې دي.

هنري ولټر بیلیو

د ډاکټر بیلیو دوه کتابونه ډېر مشهور دي چې یو یې ګرامر او بل سیند (ډکشنري) ده. بیلیو خپل ګرامر د هغو انګرېزي افسرانو لپاره چې په پښتونخوا کې یې دندې درلودې د پښتو ژبې د زده کولو په موخه لیکلی و. په ۱۸٦۳ کې حکومت ومنله چې هر افسر چې د شفاهي پښتو په امتحان کې بریالی شي نو پنځه زره کلداري ورکول کېږي.
د بیلیو لومړی کتاب په ۱۸۵۷ کال کې د یوه سیاسي ماموریت دور، بل کتاب یې د یوسفزو په هکله عمومي رپوټ نومېږي چې په ۱۸٦۴ کې په لندن کې چاپ شوی دی. دریم او څلورم یې د پښتو ګرامر او انګرېزي پښتو سیند دی. بل اثر یې «زموږ د پنجاب سرحد» نومېږي. شپږم اثر یې «د اباسین نه تر دجلې پورې» نومېږي.چې په ۱۸۷۴ کې خپورشوی دی. اووم کتاب یې «افغانستان او افغانان» نومېږي، اتم کتاب یې «دافغانستان قومونه» نومېږي چې په ۱۸۸۷ کې په کلکته کې خپور شوی دی. وروستی کتاب یې د افغانستان د قوم پېژندنې څېړنه نومېږي چې په ۱۸۹۱ کې په لندن کې خپور شوی دی. بیلیو د وزیرو په باره کې وایي چې دا یوه ستره قبیله ده چې شل زره ملاتړي جنګي مېړونه لري. دی د پښتنو په هکله وایي چې دوی له یوې خوا تکړه زړه ور او مغرور خلک دي او د بلې خوا غدار دي. دی دا هم وایي چې پښتانه له یوې خوا ډېر کلک وطن پالونکي او پخپل قوم غره خلک دي مګر د بلې خوا د پیسو د پاره خپل تر ټولو سپېڅلي ارزښتونه او تر ټولو نه نږدې ټولنیزې اړیکې په لغته وهي. دی پښتانه او د هغوی غرونه او درې د هند د امنیت د پاره حیاتي اهمیت درلودونکې بولي. د دغې سیمې پښتانه چې په یوه شپږ سوه میله اوږده ساحه کې پراته

دي لږ تر لږه درې اتیا زره مېړونه لري چې په ټوله اسیا کې ساری نه لري او بهترین ګوریلایي سرتېري دي. بیلیو دا وایي چې افغانان تر روسانو د انګرېزانو سره نږدې اړیکې غوره بولي.
ځینې انګرېزان پدې نظر وو چې پښتونخوا د روسانو په مخ کې یو پولادي دېوال دی او انګرېزان کولی شي د پښتنو په ملګرتیا د روسانو د هر ډول تېري مخه ونیسي. نورو یې د روسانو د مخنیوي لپاره په پښتونخوا کې د نېغې لاس وهنې پلویان وو.
بیلیو د خپلو جغرافیایي څېړنو له مخې وایي چې د افغانستان ختیځه پوله اباسین دی چې د ګلګت نه د عربو تر سمندرګي پورې امتداد لري، د سوویل پوله یې د عربو سمندرګی دی، د لوېدیځ پوله یې د فارس د خراسانه او کرمانه پورې امتداد لري او د شمال پوله یې تر خواجه صالح پورې د امو سیند جوړوي.
بیلیو وایي چې امیر دوست محمد خان د خپل وخت یو بریالی او محبوب پاچا و. خلکو یې د زړورتیا، مېړانې او بریالیو جګړو له امله ستاینه کوله. پداسې حال کې چې امیر دوست محمد خان د خپل ساده ژوند، د مېلمه پالنې، عدالت او پخپل دربار کې د هر ډول خلکو د منلو له امله په ټول ولس کې محبوب و، د خپلې اوږدې واکدارۍ په موده کې یې د خلکو ژوندانه د بهترولو لپاره هېڅ ونه کړل. بیلیو وایي چې امیر شېرعلي خان وروسته له یو لړ کورنیو جګړو په کابل کې خپلې پښې ټینګې کړې نو پدې هڅه کې شو چې د انګرېزانو سره اړیکې ښې کړي. همدا و چې په ۱۸٦۹ کال کې په امبله کې د انګرېزانو د ویسرا لارډ میو سره لیدنه وکړه. د دوستی د تړون له سرته رسېدو وروسته خوشاله افغانستان ته راوګرځېد او انګرېزانو زیاتې پیسې او وسلې د سوغات په توګه ورکړې. برسېره پردې امیر شیرعلي ډېرې زیاتې د سمونو طرحې هم له ځان سره وطن ته یووړې. خو بیلیو دا هم وایي چې د انګرېزانو نه د امیر شیرعلي خان د بېزارۍ ستر

لامل سیستان په برخه کې د ایران او افغانستان د پولې ټاکل و. دې مسلې د انګرېزانو او کابل اړیکې دومره خرابې کړې چې بیا هېڅ کله ښې نه شوې. انګرېزانو وروسته لدې چې امیر ته د هر شي خواست وکړ هغه رد کړ.

تور برن

توربرن په لوېدیځو پوهانو کې لومړی سړی دی چې تر ټولو د مخه یې پښتو شفاهي ادب او فولکلور ته پاملرنه وکړه. ده یو شمېر پښتو متلونه، کیسې، کیسې او ان د ولسي شاعرانو د اشعارو یو څو نمونې یې راټولې کړې او بیا یې پخپل اثر چې بنو نومیږي خپارې کړې دي.

نوموړی د بنو ښکلا داسې بیانوي «په پسرلي کې داسې ښکاري لکه تک شین بخمل پکې غوړېدلی وي او په ځمکې کې یې رنګین فصلونه داسې ښکاري لکه د ښکلا الهه چې پکې رالوېدلې وي او د ښکلا هارونه یې هره خوا خواره واره غورځولي وي، د شیشم ډول ډول ونې چې څانګې یې د مجنون بېد په شان رازنګیږي، دلته او یوازې دلته پیدا کیږي. د ویالو او لښتیو په غاړه یې د توت ونې چې ګورې څانګې یې یو خوا بل خوا خپرې شوې وي، داسې مزه دار شین سیوری لري چې شیخان تسبیح په لاس ترې لاندې ویده وي. د وادي په پورته برخه کې سره ګلاب هم چې په غیاب کې یې د انګرېزانو په نظر هېڅ ښکلا نه تکمیلیږي، په پسرلي کې موج وهي، د کابل د اکثره مېوو ونې، دلته خدایي شنې کیږي او که پېوند شي نو بیا یې د مېوو په خوند څوک نه مړیږي. لیمو، توت او خټکي یې هم سخت مزه دار او خواږه دي، لنډه دا چې بنو ته خدای داسې ښکلا او هستي ور په برخه کړې چې سړي ته جنت ښکاري.»۱۷۵

ده د خپل کتاب دوهمه برخه پښتو متلونو ته وقف کړې ده.

ډارمستېټر

ډارمستېټر فرانسوي ختیځ پوه په لوېدیځو پوهانو کې هغه سړی دی چې د پښتو د شفاهي ادب په برخه کې تر ټولو ختیځ پوهانو زیات کار کړی دی. ده لومړنی اثر چې یوه وړه رساله ده «په افغاني سندرو کې افغاني مینه» نومیږي په انګلیسي ژبه لیکلی دی او پخپله دی یې د خپلو لیکنو یوه غوره نمونه ګڼي. پدې اثر کې یو شمېر لږ موندونکې او ان نه موندونکې تر شلو ولسي سندرې او یو شمېر لنډۍ په انګرېزي ژباړه کښل شوې دي. د ترې په وینا ده دا ژباړه په داسې ځواک سره کړې ده چې د شعري ښکلا له نظره تر اصل نه وروسته نه پاتې کیږي. ده نه یوازې پښتو ژبه خپله کړې بلکې راټولې کړې سندرې یې د پښتنو د ثقافت او کلتور ډېره ښه هینداره بللې ده.

بل مهم اثر یې «د افغانانو ولسي سندرې» نومیږي چې نږدې یو سل شل سندرې پکې ځای شوې دي چې په کوزه پښتونخوا کې راټولې کړې وې. ده دغه سندرې «د پښتونخوا د هار و بهار» تر سرلیک لاندې په پښتو رسم الخط له فرانسوي ژباړې سره کښلې دي. یوه نمونه یې چې ده پخپله شهکار بللې ده دا ده:

بېګا مې دی ســـیل کړی په بازار د تورو زلفو
اوس ګډ لکه بورا شوم په ګلزار د تورو زلفو۱۷۶

ده دا هم ویلي چې پښتو د هندو-اریایي ژبو د کورنۍ په لوېدیزه یاني اریایي څانګه پورې اړه لري او یوه بېخي لرغونې ژبه ده.

دی چې پخپله یهود و د یوه لوی پلټونکي په توګه دې پایلې ته ورسېد چې پښتانه بني اسرائل نه دي، بلکې د هغو لرغونو اریایانو اولاده ده چې تر ټولو لرغونو زمانو نه رادې خوا نه په ننني پښتونخوا کې میشته دي.

دی د پښتو سندرې د پښتنو د رښتینو احساساتو ښکارندوی او له ژونده ډکې

بولي. دا سندرې کله کله له ښکلا او قوت نه بېخي ډکې دي او دا پدې دليل چې قومي جذبات او احساسات په ساده او رښتينې بڼه بيانوي.

جان گورډون لاريمر

جان گورډون لاريمر د وزيرو ژبه او عادات څېړلي دي. ده «د وزيري پښتو [لهجې] گرامر او لغات» پنامه کتاب وليکلو. بل کتاب يې د پېښور په سيمه کې تعاملي قوانين نوميږي.

ډ. ل. لاريمر

د ده کتاب چې د عاميانه پښتو نحوه نوميږي چې د حبيب الله تږي په وينا دا «داسې يو معتبر د پښتو گرامر دی چې ساري يې تر اوسه نه دی ليکل شوی.»۱۷۷دی زياتوي چې «ما ته د ۱۹۵۰ د لسيزې په لومړيو کلونو کې دا خبره ډېره په اطمينان شوې وه چې دغه کتاب په کابل کې د مطبوعاتو د وزارت په هدايت ترجمه او پښتو ټولنې ته د استفادې او د چاپ د پاره ور وسپارل شو. خو متاسفانه، چې چاپ نه شوه، بلکې په نهايت کې بېخي ورکه شوه او پدې ترتيب د پښتو د فرهنگ سره د خواخوږۍ په جامه کې يوه بله جفا هم وشوه.»۱۷۸

روس کېپل

روس کېپل په برتانوي هند کې د ډېر لوړ دولتي مقام د لرلو په مهال د پښتو ژبې سره کلکه مينه ښودلې، پښتو يې ډېره ښه زده کړې، له پښتنو سره ژر بلد شوی او ډېره ښه گوزاره يې ورسره کړې ده. ده يو ډېر معتبر پښتو درسي کتاب ليکلی دی. دی د سرحد صوبې د ابادۍ په فکر کې و او د دې سيمې پوهنه ته يې ډېر پام و. روس کېپل د پېښور تر ټولو نه ستره

تعليمي موسسه ياني اسلاميه کالج د همدې هڅو په لړ کې جوړه کړه چې وروسته يې د پېښور د پوهتون زړی جوړاوه.

هاول

بل سړی هاول انگرېز دی چې د شمال-غربي سرحد د پولې ولسي- سندرې پنامه يې ليکنه کړې ده چې پنځه اوږدې ولسي- سندرې او لس لنډۍ په لاتين رسم الخط کښلې دي. د ولسي اوږدو سندرو نه يې دوه په واڼه کې له انگرېزانو سره د پښتنو د جگړو په باره کې دي

همدارنگه د ختيځې اروپا لکه، چک، پولنډ او ختيځ المان کې ختيځ پوهنې په علمي او د څېړنو مرکزونو کې هم پښتو ځای پيدا کړ او څو تنه پښتانه پېژندونکي پيدا شول:

په چکوسلواکيا کې باچکا، په جرمني کې گيگر، په ناروي کې مارگن سټرن، په امريکا کې پېنزل او نور يادولی شو چې د پښتو ژبې په هکله څېړنې کړې دي. ډاکټر پېنزل په امريکا کې په ۱۹۵۵ کال کې (د پښتو گرامر د کندهاري لهجې تشريحي څېړنه) نومي کتاب خپور او بيا يې په ۱۹۶۵-۱۹۶۲ کې د مشيگن د پوهنتون په مطبعه د پښتو سيند او پښتو لوست چاپ کړل.

دا کار تر اوسه دوام لري او د ۲۰۰۱ کال د سپتمبر د پېښو نه وروسته پښتو ژبې ته زياته پاملرنه شوې او د پښتنو ادب، کلتور، دودونو، تاريخ او نورو څېړنو ته هم پام زيات شوی دی.

دیارلسم څپرکی

محمدزي او پښتو ژبه

امیر دوست محمد خان

امیر دوست محمد خان په ۱۸۱۸ کې د سدوزو د واکمنۍ د پرزېدو وروسته د یوې اوږدې مودې د کورنۍ جګړې په یون کې د محمدزو د واکمنۍ بنسټ کېښود. امیر دوست محمد خان د خپل سکه ورور امیر مجمد پرته د سردار پاینده خان د یوویشتو زامنو نه کشر او مشر یې وزیر فتح خان وو. وزیر فتح خان یو زړور او مدبر سړی و او د وزیر په توګه یې خپل ټول ورونه په لوړو ځوکیو وګمارل. کله چې په وحشیانه توګه ووژل شو نو د هغه د مړینې وروسته د پاینده خان زامنو لومړی د واکمن کېدو لپاره مبارزه پیل کړه تر څو په پای کې پدې بریالي شول چې واک د سدوزو نه محمدزو ته ولېږدوي. خو د واک د لېږد وروسته د دوی تر منځ د کورنۍ جګړې اور بل شو. امیر دوست محمد خان چې د خپلو ورونو په منځ کې ځیرک او هوښیار و په ۱۸۲۶ کې د قزلباشانو په مرسته د کابل د والي په توګه واک راټول کړو او په پای کې واکمن شو. د افغان-انګلیس د لومړۍ جګړې په بهیر کې انګرېزانو ته تسلیم شو او دوی هندوستان ته پرار کړو. خو بیا کله چې په دغه جنګ کې د انګرېزانو ۱٦۵۰۰ پوځ، چې د هغه نه د شپږو نه تر شپږ نیم زره انګریزي منظم پوځ و، نور یې هندي مستخدمان یا عمله او فعله وه، تباه شو نو دوی په ۱۸۴۳ کې امیر دوست محمد خان بېرته

راستون کړ او یو خپلواک امیر شو او د ۱۸٦۳ کال پورې یې ټوټې شوی افغانستان د پېښور پرته یو موټی کړ او په هرات کې مړ شو. د محمدزایانو واکمني چې د امیر دوست محمد خان یې بنسټ کېښود د داود د رژیم په نسکورېدو سره پای ته ورسېده چې په لنډ ډول به وڅېړل شي او هم به دا جوته کړم چې د محمدزو په واکمني کې د پښتو ژبې حالت څنګه و.

امیر شیرعلي خان

امیر دوست محمد خان د شپاړسو ښځو نه اوه ویشت زامن او پنځه ویشت لوڼه درلودې چې د ده د مړینې وروسته یې د واک پر سر لوی غوبل او شخړې جوړې کړې چې د هېواد راتلونکې یې کلکه زیانمنه کړه. محمود طرزی لیکي: «امیر د مړینې په ورځ (۱۸٦۳) چې سردران او لویان هم ورسره وو، په شیرعلي خان باندې غږ وکړ چې خواته یې ورشي. په لړزېدونکو لاسونو یې خپله توره د شیرعلي خان تر ملا وتړله او په خپل نري اواز یې پاچا اعلام کړ، ښه یې ونازاوه او د بریالیتوب لپاره یې ورته دعا وکړې، خو همدا چې د جنازې او فاتحې مراسم پای ته ورسېدل، هر زوی یې له خپل پوځ سره د خپل ولایت په لور روان شو او د حیرانۍ ځای دی، چې هر یوه یې ځان امیر باله.» ۱۷۹

د امیر شیرعلي خان د واکمنۍ لومړۍ دوره د خپلو وروڼو او ترونو سره په شخړو کې تېره شوه او د لنډې مودې لپاره د واک نه ولوېد. دغه جګړې چې څلور کاله اوږدې شوې په پای کې امیر شیرعلي خان بریالی شو او دوهم ځل واکمن شو.

په دغه وخت کې چې د امیر دوست محمد خان زامن او لمسیان په خپل منځي شخړو بوخت وو روسیې په منځنۍ اسیا کې ډېر پرمختګ وکړ او د ترکمنو د ځینو سیمو پرته د افغانستان پولې ته راورسېدل. امیر شیرعلي خان ته دا پرځای وېره پیدا شوه چې د روسیې د بل برید موخه به د ده

هېواد وي. نوموړي امير د دغه خطر د مخنيوي لپاره وپتېيله چې له يوې خوا د کور د ننه خپل دولت ټينګ او غښتلی کړي او د بلې خوا د هند د برتانوي حکومت ملاتړ تر لاسه کړي. لدې امله په ۱۸٦۹ کال په لومړيو کې امير شيرعلي خان په رسمي توګه برتانوي هند ته سفر وکړ او په امبله کې يې د ويسرا لارډ مايو سره وکتل چې تود هرکلی يې وشو خو لارډ مايو د روسيې له لوري د امير پر ځای وېره سمه ونه بلله. لارډ مايو امير ته ډاډ ورکړ چې افغانستان ته د روسيې له لوري خطر نه شته. هغه امير ته وسلې ورکړې او د پوځ د روزنې لپاره يې يو شمېر ماهرين هم ورکړل.

امير چې بېرته وطن ته راستون شو د لارډ مايو د دغه ډاډ له امله په پراخو سمونونو لاس پورې کړ چې د مشورتي شورا جوړول، د غښتلي پوځ تنظيمول، د رسمي ادارې پراخول، د ښوونځيو پرانېستل، د شمس النهار د جريدې خپرول او نور يادولی شو. د کاکړ په وينا دغو سمونونو په څنګ کې ډېر مهم يې دا و چې پښتو يې د لومړي ځل لپاره د هېواد ملي او رسمي ژبه اعلان کړه چې وروسته به پرې وغږېږم.

امير شيرعلي خان نيت درلود چې سيستان چې پارسيانو نيولی و بيا د افغانستان سره يوځای کړي او هغه هېواد ته يې د جګړې ګواښ وکړ. خو انګرېزانو د جګړې د مخنيوي لپاره د سيستان د موضوع د حل په موخه د دواړو هېوادو تر منځ د منځګړيتوب وړانديز وکړ چې د دواړو لورو له خوا ومنل شو. د انګليستان هيئت د بريد جنرال ګولډ سميت په مشرۍ سيستان ته راغی. د ايران له لوري ميرزا معصوم خان او د افغانستان له خوا سيد نور محمد شاه نماينده ګان ټاکل شوي وو. که څه هم سيستان له جغرافيوي او تاريخی نظره د افغانستان خاوره وه او ساکا هم د لرغوني افغانستان خلک وو، خو د سيستان په خاوره د پارسيانو ادعا د ژبې له نظره وه او د هغه تاريخي وياړونه يې د ځان بلل. انګرېزانو د افغاني سيستان يوه برخه د ګولډ سميت د غيرعادلانه منځګړيتوب په اساس ايران ته ورکړه.

امير شيرعلي خان پدې پرېکړه له انګرېزانو نه بېزاره شو او د انګرېزانو سره يې اړيکې ډېرې خرابه شوې چې بيا هېڅکله ښې نه شوې. د بيليو په وينا انګرېزانو وروسته له دې امير شيرعلي خان ته د هرشي خواست وکړ هغه رد کړ په پای کې خبره دې ځای ته ورسېده چې په ۱۸۷۸ کال کې د افغانستان او انګليس دوهمه جګړه پيل شوه.

لارډ ليټن چې د «پرمختګ د پاليسی» (Forword policy) يو کلک پلوي و د ۱۸۷۸ کال د نومبر په يووشتمه نېټه پدې پلمه چې امير شيرعلي خان د دوی هيئت نه دی منلی انګرېزي پوځونو ته امر وکړ چې په افغانستان باندې د خيبر، کورمې او بولان له لارې يرغل وکړي. انګرېزي پوځ همدغسې وکړل او د کندهار، جلال اباد او کابل ښارونه يې ونيول. امير شيرعلي د جګړې نه ډډه وکړه، خپل زوی يعقوب خان يې د زندان نه ايله کړ او خپل ځای ناستی يې وټاکه، پخپله د روسيې نه د پوځي مرستې په هيله مزار ته لاړ او هلته د ورپېښو ناروغيو نه مړ شو. امير يعقوب خان د خپل پلار د مړينې وروسته د انګرېزانو سره د ګندمک تړون لاسليک کړ او کيوناري په عمل کې د کابل واکمن شو خو افغان پوځ د خلکو په ملاتړ د خپل پاڅون په پايله کې د کابل په بالاحصار کې د انګلستان سياسي استازی کيوناري د ورسره ملګرو سره يو ځای د منځه يووړل. انګرېزانو د يرغل په دوهمه مرحله کې امير محمد يعقوب خان استعفا کولو ته اړ کړ او برتانوي هند ته يې پرار کړ. بل ګام يې د غچ اخېستلو په موخه بالاحصار وسوزاوه او د پاڅون ګډون کوونکو زندۍ کولو ته يې ملا وتړله.

انګرېزانو د هغو افغانانو نه چې سفارت په سوځولو کې يې ونډه اخېستې وه د غچ په موخه هر هغه چا ته د پنځوسو نه تر پنځوسو زره جايزه ومنله چې هغوی ورته وښيي.«د ښار په قزلباشو کې ډېرو دغسې جايزې تر لاسه کړې.» ۱۸۰ محمود طرزي پخپلو خاطراتو کې ليکي چې د جنرال رابرټس لومړی کار په کابل کې دا شو:«چې د کوګناري د سو څېدلي کور په

کنډوالو باندې دارونه وځړوي، چې په دغې پېښې کې ګډون کوونکي غرغره کړي. په اصل کې خلک هلته د ننداره کولو او چور کولو لپاره غونډ شوي وو. بې وجدانو مخالفانو چې زړونه یې له کرکې نه ډک وو او د چندول شیعه ګانو چې هغوی د جاسوسی په بدل کې انعام غوښته، له دغې موقع نه ګټه وکړه او بې ګناه خلک یې په ګیر کې ورکړل. نورو هم حتی د یو څه ګټې لپاره همدغسې وکړل.» ۱۸۱.محمود طرزی زیاتوي چې «د نورو په کورونو کې مېلماستیاوې وې، دا هغه خلک وو چې د پېرنګیانو راتګ ته یې هرکلی ویلی و او د هغو په خپلو خبرو « د دوی غمه خوړله شوې وه» دوی زیاتره شیعه او قزلباش وو، چې د ښار په منځ کې په چندولو کې اوسېدل، چې شاوخوا یې ټینګ دیوال او خندق وو. دوی په خپل فرقه یې تعصب سره نامسلمانان د مسلمانانو نه غوره ګڼل.» ۱۸۲

همدارنګه جنرال پریمروز چې د کندهار «ښار تر پوره کنټرول لاندې ونیو او د هغه ۱۸۰۰۰ پښتانه اوسېدونکي یې له سوداګرو او پارسیوانانو پرته ټول له ښاره وایستل.» ۱۸۳

په پای کې د افغانستان بهرنی سیاست د انګرېزانو لاسته ورغی او همدارنګه تر ډېرې اندازې افغانان د عصري مدنیت، عصري ساینس، عصري پوهنې او عصري تخنیک نه لیرې پاتې شول.

امیر شیرعلي خان او پښتو ژبه

د امیر شیرعلي خان په دوهمه پاچایي کې لکه چې د مخه مې یادونه وکړه پښتو د لومړي ځل لپاره د هېواد ملي او رسمي ژبه اعلان شوه او په دغه حیث حکومت ته ننوتله. د پښتو ژبې لپاره دا یو انقلابي حرکت و. پوهاند ډاکټر محمدحسن کاکړ د دې بدلون اصلي لامل دا بولي چې «په لومړي سر کې هغه محمدزایي سرداران یا په جنګونو کې ووژل شول، یا پرار کړای شول او یا له حکومتي چارو څخه وایستل شول چې د امیر شیرعلي خان د

رقیبانو سره یې مرسته کړې وه.»۱۸۴ امیر شیرعلي خان د دود پرخلاف لوړ منصبونه غیر خانداني کسانو ته ورکړل. امیر شیرعلي خان سید نور محمد شاه کندهارۍ (سید نور محمد شاه د فوشنج و او فوشنج هغه وخت د کندهار سیمه وه) د لوی مختار یاني صدراعظم، حبیب الله وردګ د مالیې وزیر ، عصمت الله جبارخېل د کورنیو چارو وزیر، ارسلاخان جبارخېل د بهرنیو چارو وزیر، په توګه وټاکل او نورمحمد فوشنجي، ملا شاه محمد کتب خېل، او قاضي عبدالقادر یوسفزی یې هم د کابینې غړي وو.

برسېره پردې امیر شېرعلي خان یو منظم او دایمي اردو جوړ کړ چې شمېر یې شپږ پنځوس زرو ته رسېده چې د محمدزایي سردارانو ځای پښتو ویوونکو غیر محمدزایي پښتنو ونیو. پدې توګه د ملکي او نظامي چارو د اغېزمن چلند لپاره پښتو ته اړتیا پیدا شوه. پوهاند کاکړ ګرد سره سم وایي چې امیر شیرعلي خان د نورو سمونونو په څنګ کې د پښتو د رسمي کولو لپاره کوښښ دا څرګندوي چې د ده ملي شعور ډېر غښتلی او قوي و. پښتو ته د دغې اړتیا او پخپله د امیر د نوي ملي شعور د دې لامل و چې غوښتل یې پښتو د یوې رښتینې ملي ژبې په توګه وده او پرمختګ وکړي او د فارسي ځای ونیسي. د دغه مقصد لپاره د پښتو کتابونو لیکل او ژباړل پیل شول، د پښتو سیند (قاموس) د لارښود په توګه حتمي شو، عسکري تعلیم نامې په پښتو ژبه برابرې شوې، واړه او لوی ماموران په القابو وویاړل شول او په پای کې د پښتو بولۍ (قوماندې) د افغان جنګیالیو د ګڼو صنفونو لپاره جوړې شوې. لیتوګرافي مطبعه په کابل کې په کار ولوېده او د شمس النهار اخبار په همدغې مطبعې کې چاپ شو. د قاضي عبدالقادر له خوا «قواعد پلټن پیاده» په پښتو وژباړل شو چې تشریحات یې په پارسو و. علم قواعد لشکر د دریا خان نیازي له خوا، قواعد عسکري د محمد ابراهیم له خوا ولیکل شول. «دغه مشکور واکمن ځان ژر پداسې حال کې وموند چې ادعا وکړي چې پښتو د هغه د هېواد والو ملي ژبه شوې وه. د دغه امیر په نظر

فارسي امانتي بڼکې وې.» ۱۸۵ د غوث خیبري په اند د امیر شیرعلي خان له خوا د پښتو ژبې د رسمي کولو اصلي موخه د ایران د فرهنګي ښکېلاک د ماتولو په لور یو اغېزمن ګام و. ۱۸۶

د کاکړ په وینا هغه سړی چې د امیر شیرعلي خان سره یې د سمونونو په تېره د پښتو د رسمي کولو په هکله اساسي مرسته وکړه هغه قاضي عبدالقادر یوسفزی و چې یو عالم، شاعر، لیکوال او ژباړونکی و. کهګدای لیکي چې قاضي عبدالقادر داسې کتابونه تألیف کړل چې د درې ګونو پوځي ټولګیو یاني سپرو، پیاده او توپچي لپاره بولی ګانې وضع شوې او پوځي قوماندې د انګرېزي نه په پښتو وژباړل شوې او په پاړسو کې تشریح شوې وې. د ده یوه ژباړه قواعد عسکري لسان افغاني نومیږي او ۳۸۲ مخه لري.۱۸۷ د کاکړ په وینا دا چې ځینې کسان وایي چې امیر شیرعلي خان سمونونه د هغه پلان له مخې عملي کړل چې سید جمال الدین افغان ورته تهیه کړی و، رښتیا نه دي. رښتیا دا دي چې امیر شیرعلي خان د مخه تر دې چې د سمونونو په پلي کېدو پیل وکړي سید جمال الدین د ۱۸۶۸ کال د سپتمبر په دولسمه نېټه د کندهار د چمن له لارې هندوستان ته شړلی و. شیرعلي خان لا هغه وخت د خپل پلار سره ملګری و چې پلار یې په برتانوي هند کې پراري و او هغه وخت یې د انګرېزانو پرمختګ پخپلو سترګو لیدلی و او هلته د خپل هېواد د پر مختګ او عصري کولو فکر ورسره پیدا شوی و. امیر شیرعلي خان امبالې ته د لارډ مایو د کتنې نه د راستنېدو پر مهال نه یوازې د برتانوي هند نه د سمونو زیاتې طرحې وطن ته راوړې. بلکې د ځان سره یو شمېر کارپوهان هم راوستل. بیلیو چې پدې کتنه کې ژباړونکی و، وایي چې «امیر شیرعلي ډېرې زیاتې د سمونو طرحې هم له ځان سره وطن ته یووړې.»۱۸۸

امیر عبدالرحمن او پښتو ژبه

لکه چې مې د مخه یادونه وکړه امیر شیرعلي خان د افغان-انګلیس د دوهمې جګړې په پیل سره د هېواد شمال ته پدې نیت چې روسیه به ورسره مرسته وکړي لاړ شو او روسان د دې پرځای چې مرسته ورسره وکړي دی یې وهڅاوه چې د انګرېزانو سره جوړه وکړي. امیر د هغې ناروغۍ له امله چې ورته پیدا شوې وه په مزار کې مړ او هلته خاورو ته وسپارل شو. په کابل کې امیر محمد یعقوب خان واکمن شو او په ګندمک کې یې د انګرېزانو سره تړون لاسلیک او د هېواد یو شمېر سیمې یې انګرېزانو ته ورکړې.

په کابل کې د انګرېزانو پر ضد افغان پوځ د خلکو په ملاتړ پاڅون وکړ او د کابل په بالاحصار کې یې د انګلیسانو سیاسي استازی کیوناري، د هغه درې انګلیسي ملګري او ۷۵ تنه هندي ساتونکي ووژل. د دې پېښې وروسته لارډ لیټن انګرېزانو د غچ اخېستلو په موخه ځینې ګامونه پورته کړل او برسېره پردې ده د افغانستان د ټوټې کولو پلان تر لاس لاندې ونیو چې د برېتانیې، روسیې او ایران تر منځ ووېشل شي او دغه پلان یې د نوي نظم په نوم یاد کړ.

د ښه مرغه د اپریل په میاشت کې په انګلیستان کې د لیبرال ګوند د ویلیم ګلاډستون په مشرۍ ټاکنې وګټلې لارډ لیټن د برتانوي هند د واکمنۍ نه لیرې شو او پرځای یې لارډ ریپن وټاکل شو. دوی خپل سیاست ته بدلون ورکړ او لارډ ریپن کابل ته یو تجربه کار ډیپلومات لېپل ګریفن ولېږلو هغه د شمالي افغانستان لپاره د یوه واکمن په لټه کې شو. امیر عبدالرحمن چې بخارا ته تبنتېدلی و او دوولس کاله یې هلته تېر کړي و او د روسانو په مواجبو یې ژوند کړی و د هېواد شمال ته راغی او هلته یې فعالیت پیل کړ او د واک خاوند شو. لېپل ګریفن د خپلو موخو لپاره د عبدالرحمن سره اړیکې ټینګې او لیکونه یو او بل لوري ته ولېږل شول. په پای کې امیر

عبدالرحمن د انګرېزانو سره دا ومنله چې د شمالي افغانستان واکمن شي.

دغه مهال د مېوند په جګړه کې افغانانو د سردار محمد ایوب خان په مشرۍ انګرېزي پوځ ته کلکه ماتې ورکړه انګرېزان د نوي نظم د پالیسۍ نه تېر شول او امیر عبدالرحمن یې وهڅاوه چې کندهار پخپل زور د ایوب خان نه ونیسي او پخپله واکمني کې یې شامل کړي.

د امیر عبدالرحمن سره د موافقې وروسته دغه جګړه پای ته رانږدې شوه او د میوند جګړې د لیټن د تجزیې پلان ناکامه کړو او امیر عبدالرحمن د انګرېزانو په مرسته محمد ایوب خان مات او افغانستان د عبدالرحمن تر واکمنۍ لاندې یو موټی شو خو دا د افغانستان د خاورې د یوې برخې په بایلودلو او د هېواد د بهرني سیاست د لاسه ورکولو په بیه تمام شو.

د افغان-انګلیس د دوهمې جګړې وروسته د انګرېزانو د رسمي چارواکو په سیاست کې دوې نظریې په ښکاره توګه څرګندې شوې چې یوه یې د «بیلتون سیمه» او بله یې د «علمي کرښې» په نومو یادې شوې چې د دواړو موخه د روسیې د تیرې په وړاندې د برتانوي هند ساتنه وه. خو کله چې په ۱۸۸۰ کال کې روسانو په پامیر کې د افغانستان ځینې مځکې ونیولې نو انګرېزانو د روسانو سره د افغانستان د ټولې شمالې پولې د په نښه کولو موافقې ته ورسېدل او بیا دا کار ترسره شو.

د علمي پولې د په نښه کولو لپاره په امیر باندې د ډېورنډ توافق لیک وتپل شو چې افغانانو هغه رد کړ. د ډېورنډ کرښې دولت کمزوری کړ، افغانستان هغه پراخې سیمې د لاسه ورکړې چې داسې پښتانه پکې اوسېدل چې د هېواد په جوړېدو او ساتلو کې یې مهم رول درلود.

لدې وروسته امیر د هېواد کورنیو چارو ته پاملرنه وکړه. ده پدې ډېر زور واچاوه چې یو غښتلی مرکزي دولت جوړ کړي. پدې موخه نوموړي امیر د غښتلي پوځ، پراخې اداري او د جاسوسۍ پراخه شبکې، د مالیې د راټولولو سیستم جوړولو او د بهرني سوداګرۍ د انحصارولو ته مخه کړه.

د دغه امیر د واکمنۍ په جریان کې د یوه سیاسي، اقتصادي، حقوقي او پولي سیستم په غښتلي کولو سره د واحدې ټولنې د منځ ته راتللو لپاره شرایط برابر شول چې په هغې کې یو مرکزي واکمن ملي دولت جوړ شو. امیر روحانیون، د مځکې غټ مالکان او د قبیلو د مشرانو په ځپلو سره نه یوازې د غښتلي سیکولر حکومت لپاره بلکې په راتلونکو لسیزو کې یې د هېواد د عصري کولو او صنعتي کولو لپاره لار هواره کړه. خو امیر د ټولنیز او زده کړې د سیستم د جوړولو هڅې ونکړې. ده د اساسي قانون د جوړولو نوښت ونکړ چې د خلکو مسؤلیتونه او حقوق پکې ټاکل شوي وای. دی یو مستبد واکمن شو او د ټولنې افراد اړ شول چې نوښتګر، خوځوونکي او جوړونکي او په ځانګړې توګه متفکر و نه اوسي.

که د امیر شیرعلي خان سیاسي مرکزیت چې د دودیزې فردي ازادۍ سره ملګری و د خپلې واکمنۍ په پای کې هېواد په داسې لارې روان کړی و چې افغانستان په ملي دولت بدل شي خو امیر عبدالرحمن د دودیزې فردي ازادي پرته سیاسي مرکزیت منځ ته راووړ. ده د امیر شیرعلي خان پرعکس هغه محمدزیان په سر کې ودرول. چې د انګلیس د تیري په وخت کې د انګرېزانو پلویان وو.

په افغانستان باندې د انګرېزانو په دوهم پوځي یرغل سره نوي دولت د امیر شیرعلي خان د پښتو سمون ترک کړ. د پښتو ملکي القاب ترک شول، فارسي د دفتر یوازینۍ ژبه شوه، خو د امیر شیرعلي خان د وخت پوځي القاب تر زیاتې اندازې پر ځای پاتې شول. برسېره پردې چې پدې وخت کې یو شمېر تألیفات په پښتو وشول، د ختیځو پښتنو سره د امیر مراودې او هغو ته د ده فرمانونه اولیکنې په پښتو وې. د دربار په دارالانشأ کې د پښتو ځانګړې څانګه پرانېستل شوه چې مشر یې ملا محمدخان افغاني نویس د عبدالله خان افغان نویس پلار و.

پوهاند کاکړ وایي چې: «د ملي مصلحت تقاضا دا وه چې د امیر شیرعلي

خان اخلافو په تېره امیر عبدالرحمن د هغه اصلاحات او په خاص ډول د پښتو حرکت د سره نیولی، اصلاح کړی او لا هم عمومي کړای وای، خو نه امیر عبدالرحمن او نه د هغه پاچا زوی حبیب الله خان دغسې وکړل. دوی شاید لدې کبله داسې نه وي کړي چې د امیر شیرعلي خان د تربورې کورنۍ غړي وو، یا یې نه غوښتل، د هغه نوښتي او اصلاحي پروګرامونه د سره ونیسي.... په پښتنو په تېره د سر په پښتنو کې څه وخت چې کومه کشاله مخصوصا هغه چې د واک پر سر را منځ ته شوې، هغه د تربورۍ په چوکاټ کې اچول شوې او بیا تربوري په دښمنۍ بدله شوې ده.» [۱۸۹]

د ارانتیا ځای دی چې امیر عبدالرحمن د یوې خوا د امیر شیرعلي خان په پر تله ځان څکه د واکمنۍ مستحق ګڼې چې د امیر شیرعلي خان مور پښتانه وه او د ده نیا ایرانۍ او د شاه طهماسب د تومنې نه وه او د بلې خوا خپل ځان په دې هم مستحق ګڼې چې د امیر شیرعلي خان پلار امیر دوست محمد خان مور قزلباشه وه. دی لیکي: «مادر پدرم یکي از خواتین شاهی و از نژاد طهماسب بوده و مادر شیرعلي خان یکی از طایفه سلیم زایي که شعبه ای از پوپل زای است بوده، هیچ یک از اجداد او سلطنت نه کرده اند. از طرف دیگر مادر امیر دوست محمد خان غزلباش بود و این طایفه ای است که هیچ ربطې به افغانستان ندارد، ولې با این همه امارت به او رسید.»[۱۹۰]

که د ده په وینا قزالباشان په افغانستان پورې اړه نه لري نو شاه طهماسب بیا په افغانستان پورې څه اړه لري چې پرې وویاړي.

امیر حبیب الله خان او پښتو ژبه

د امیر عبدالرحمن د مړینې وروسته د امیر مشر- زوی حبیب الله خان د پلار د وصیت سره سم د واک په ګدی کېناست. امیر عبدالرحمن د خپلې یوویشت کلنې استبدادي واکمنۍ په یون کې د سر سرې وژلي او یا یې د

هېواد نه شړلي و تر څو د ده ځای ناستي ته ستونزې جوړې نه کړي.

امیر حبیب الله خان د خپل پلار غوندې سخت زړی نه بلکې د نرم دریځ خاوند و. امیر حبیب الله خان د یوې خوا د لوېدیځې پوهې په لرلو سره د مدنیت، پوهنې او پرمختګ پلوي و او د بلې خوا د ښځو د حقوقو د ورکولو کلک مخالف و.

د امیر حبیب الله خان په وخت کې د حبیبیې او حربیې ښوونځي جوړ شول او د سراج الاخبار جریده چې لومړی ځل یې یوازې یوه ګڼه د چاپه راووته د مولوي عبدالروف کندهاري له خوا د ۱۹۰۶ کال د جنوري په یوولسمه نېټه خپره شوه او بیا په ۱۹۱۱ کې د سراج الاخبار افغانیه په نامه د محمود طرزي په مشرۍ په خپرونو پیل وکړ. پدې کار کې هغو پراریانو چې د امیر عبدالرحمن د واکمنۍ په مهال د هېواد نه شړل شوي وو، ستره ونډه واخېسته چې په بهر کې یې نوې پوهنه تر لاسه کړې وه چې ډېر مهم یې محمود طرزی، غلام محی الدین افغان او نور دي. په بهرني سیاست کې د پلار په ګام روان و او د انګرېزانو سره یې د پلار له خوا تړون د سره لاسلیک کړ

د امیر حبیب الله خان په وخت کې هم پاړسو د هېواد یوازنۍ رسمي ژبه وه او پښتو ژبه یوازې په ښوونځیو او مدرسو کې د پوهنې په نصاب کې شامله شوه خو د غبار په وینا د حبیبیې په لیسه کې انګلیسي ژبه یې د پښتو په وړاندې کېښوده چې زده کوونکي د دواړو ژبو نه په خپله خوښه یوه ټاکلی شي. نور ټول مضامین په پاړسو ژبه وو. که څه هم په دولتي کچه پښتو ژبې ته پاملرنه نه ده شوې خو په ولسي کچه بیا هم لږ لږ کار کېده.

روښانفکرانو د پاچا د واک د محدودولو، د افغانستان د خپلواکۍ د ګټلو او د اساسي قانون د جوړولو لپاره مبارزې پیل کړې د سراج الاخبار جریدې خپرولو د پښتو ژبې ودې ته ورو ورو لاره پرانېسته او د پښتو شعرونو او مقالو خپرولو ته پام وشو. لومړی پښتو شعر چې پدې جریده کې خپور شو

د مولوي صالح محمد کندهاري شعر دی:

دا څــــه عجیـــــب دوران دی
چــې راغلــی پــر افغــان دی
رنګـــا رنګـــه ترقـــي ده
څـه عجـب محبـوب عنـوان دی
دا لـه کومـه سـو پـه مـوږ کـې
چـــې ظـــاهر او نمایـــان دی
دا خـــو عصرــــ د سراج دی
چـــې ظـــاهر او نمایـــان دی
تـــه سراج الاخبـــار تـــه ګـــوره
چې د ملک پـه تـن کـې ځـان دی
اوس بیـا نـور علـی نـور سـو
پـه پښـتو چـې دی ګویـان دی[۱۹۱]

په دغه مهال کې د پښتو ژبې او د هغې ادب سرلاري: مولوي صالح محمد کندهاری، غلام محی الدین افغان، مولوي عبداواسع کندهاری، عبدالعلي مستغني او عبدالهادي داوي وو. د دې اخبار نور همکاران چې په پښتو یې شعرونه ویلي دا دي: سید محسن کندهاری، عبدالسلام کامه یي، ملا عبدالباقي کندهاری، میرزا عبدالرحیم رحیمي او ملا محمد خان عرض بیګي (افغان نویس).

صالح محمد هوتک د حبیبیې ښوونځي نه فارغ شوی او بیا په هماغه ښوونځي کې د پښتو ژبې د ښوونکي په توګه وټاکل شو او د پښتو د درسي کتابو په لیکلو یې پیل وکړ. ده «خود اموز پښتو» چې په ۱۳۱۳ کل کې د کندهار په مطبعه کې چاپ شو، «لومړی کتاب د پښتو»، په ۱۳۳۵ کال کې د لاهور د دین محمدي په مطبعه کې خپور شوی دی، «پښتو ژبه

لومړی ټوک»، چې په ۱۳۱٦ کال کې پښتو ټولنې چاپ کړو، «پښتو ژبه دوهم ټوک»، په ۱۳۱۷ کال کې پښتو ټولنې چاپ کړو، د پښتو لپاره تدریسي کتاب، «پښتو صرف او نحوه» چې د اردو نه ژباړل شوی دی، د عزیزي تفسیر د پښتو ژباړه، «اطاعت اولوالامر» په پښتو ژبه، «پښتو مثنوي»، په ۱۳۵۰ کال کې د پښتو د انکشاف او تقویې ریاست له خوا چاپ شول، «تذکراته الشعرأ» د مولوي صالح محمد او سراج الدین ګډ تألیف دی.
پدې توګه صالح محمد کندهاري د پښتو ژبې لپاره نه سترې کېدونکي خدمتونه کړي دي.
غلام محی الدین افغان چې د پرارۍ په وخت کې یې په هند کې نوې پوهنه زده کړې وه د امیر حبیب الله خان په وخت کې د دارالمعلمین مدیر ټاکل شوی و د پښتو ژبې د سوچه کولو سره مینه درلوده او د ده د شعر څو بیتونه دا دي:

زړه زمـــا ډک دی لـــه مینـــې د وطـــن
خپـل وطـن مـا تـه عزیـز دی تـر خپـل تـن
هر یو ګـل مـې د وطـن پـر مـا ډېـر ګـران دی
تـــر کشـــمیره، تـــر پـــاریس و تـــر لنـــدن
شـیرین ځـان مـې پـه شـیرین وطـن فـدا دی
زه خـــو دا رنګـــه فرهـــاد یمـــه کـــوهکن
چـا پـه زړه کـې چـې جنـون د وطـن نـه وي
د هغـه زړه خـدای همـېش لـري غمجـن
کـه څـه ډېـر دي پـه جهـان کـې خدمتونـه
ډېـر عـزت دی پـه خـدمت کـې د وطـن[۱۹۲]

عبدالعلي مستغني هم د دې ډلې نامتو شاعر دی. ده ډېر شعرونه په پارسو ویلي خو ځینې شعرونه یې په پښتو هم ویلي دي ده د خپلې مورنۍ ژبې

پښتو سره مینه درلوده او د پښتنو پام یې دې ټکي ته اړولو چې کـه د نـورو ژبو زده کړه ډېر ښه کار دی خو باید دومره ناپوهـه نـه شـو چـې خپلـه ژبـه پرېږدو. ځکه دی پښتنو ته په زغرده وايي چې:

ښه ده ښه ده که په سل ژبو دانا یې
مگر ما کېږه نادان د خــــپلې ژبې

د ده دشعر یو څو بیتونه:

بـې لـه علمـه بـه څـه غـواړي پـه دنیا څـوک
که عاقل وي که هوښیار وي کـه دانا څـوک
تـر دې ښـه متـاع پـه دې دوکـان کـې نشـته
سـود بـه وکـا کـه کـوي دغـه سـودا څـوک
درسـت جهـان قربـان د علـم تـر گـوهر شـه
دغـه وایـم کـه مـې وپوښـتي رښـتیا څـوک
چـې د علــم د طبیــب دارو ونــه خــوري
لــه مـرض د جهـل نـه مـومي شـفا څـوک
د هغــه ملــت بــه ځرنگــه ښــادي وي
چـې پـه ده کـې بـه عـالم نـه وي اصلا څـوک
پـه جهـان کـې غالـب پـه هـر دښـمن شي
کـه د علـم تـوره وتـړي تـر مـلا څـوک
پـه حکمـت سره د خپـل ملت غمخـور شـه
بـاري نــه لـري د بـل ملـت پـروا څـوک
لـه پښـتو بـه پښـتون څـه چشـم پـوشي کـا
دا بـه نـه کـا کـه لـري شرم و حیـا څـوک[۱۹۳]

عبدالهادي داوي د دې مهال یو نامتو سیاسي شخصیت و. ده پـه پښـتو او پاړسو یو شمېر علمي او ادبي لیکنې کړې دي. ده یوه رساله چې «زمـا پـاک رسول» نومیږي په پښتو ژباړلې او په لاهور کـې د (افغانسـتان) د جریـدې د ادارې له خوا خپاره شوې ده. بل د «غیاصه» په نامه د پښتو منظوم کتـاب دی چې د روهي په وینا د پښتو ځینې نـادر لغتونـه یـې پـه کـې شرح کـړي دي.

د ده د شعر بېلگه:

چارگل

نـاوې! څـه بړدې پـه اوربـل بانـدې قطار گـل
انسان کلـه سي کېـدای پـه ډېـر سینگار گـل
(خـاموشي) او (اطاعـت) د خپـل مېـړه کـړه
(تربیــت د اولاد) ښــه دی تــر خــروار گــل
(سرشــته د کــور) هــر گــوره لــوی هــنر دی
اکتفـا کـړه ښایســتې پــه دغـه چارگــل[۱۹۴]

مولوي عبداواسع کندهاری

مولـوي عبداواسع کـاکړ د مولـوي عبـدالروف خـان چـې د سراج الاخبـار د جریدې د لومړۍ گڼې خپرونکی و زوی دی. نوموړی د پښتو مرکې رییس، د قضایي قوانینو او دولتي نظامنامو او رسالو لیکونکی او شاعر هـم و د ده د شعر بېلگه:

اوس معلوم سو (با) وجــدانه قانـــون دان دی
بې قانون چې هر سړی دی بې وجدان دی[۱۹۵]

ملا عبدالباقي کاکړ په کندهار کې زیږېدلی دی. نوموړي یو کتاب په پښتو ژبه لیکلی چې ۶۰۰۰ بیته لري چې د امیر عبدالرحمن په وخت کې پیل کړی او د امیر حبیب الله خان په وخت کې پای ته رسولی دی. دی وايي:

د ضیأ په نور روښان سوم مقتبس سوم له سراجه
را اخیستی مې قلم دی بیلوم دین لــه رواجه۱۹۶

امیر امان الله خان او پښتو ژبه

امان الله خان د خپل پلار امیر حبیب الله خان د وژل کېدو وروسته واکمن شو. دغه ځوان او ترقي غوښتونکي پاچا تر هر څه د مخه د افغانستان د خپلواکۍ ګټلو لپاره ملا وتړله او د افغان-انګلیس د دریمې جګړې په پایله کې افغانستان د اسیا په زړه کې د یوه خپلواک هېواد په توګه سر راپورته کړ چې ځوان پاچا یې د هېواد د چټک او ګړندي پرمختګ لپاره ټینګ هوډ درلود.

امیر امان الله خان د خپلواکۍ د ګټلو وروسته د افغاني ټولنې مدني کولو او نوي کولو لپاره د بنسټیزو او پراخو سمونونو په پلي کولو پیل وکړ. امان الله خان د خپلو استازو او بیا پخپله د اروپا، اسیا او افریقا ځینو هېوادو ته د اوږده سفر په ترڅ کې افغانستان نړیوالو ته وروپېژانده او د ډېرو هېوادو سره یې ډیپلوماتیکې اړیکې ټینګې او یو شمېر تړونونه لاسلیک کړل. اساسي قانون جوړ شو چې د هغه له مخې د هېواد ټولو وګړو ته د جنس، قوم او مذهب د توپیرونو پرته یو هومره حقونه ورکړل او غلامي یې لغوه کړه. ملت ته یې د لویو جرګو د رابللو له لارې د دولت په چارو کې ونډه ورکړه، په وړیا توګه یې د پوهنې عصري کولو او پراخولو ته رټ پام وکړ او د قانون له مخې یې په هېواد کې لومړنۍ زده کړې هرو مرو (حتمي) کړې. د هېواد د صنعتي کولو، د سوداګرۍ او د ډله ایزو خپرونو د پراختیا لپاره ګامونه پورته شول.

امان الله خان د ملایانو، پیرانو، سیدانو، ملکانو مواجب چې د مغلو لــه وختــه دود وو او هم د محمدزیو مواجب چې امیر عبدالرحمن نر او ښځو ته منلي وو «د دغه اصل له مخې چې عایدونه باید وګټل شي ودرول یا لږ کړل» ۱۹۷ چې په پایله کې د دې ټولنیزو قشرونو د خوابدۍ سبب شول. پدې ترتیب ساتنپالو د عبدالقدوس خان په مشرۍ، متنفذو روحانیونو چې په سر کې یې د مجددي کورنۍ ولاړه وه او د جمهوریت غوښتونکو کړۍ چې د محمد والي خان دروازي په سروالۍ یې چې پخوا د دربار د غلام بچه ګانو مشر و، د امان الله خان پر ضد د دسیسو په جوړولو لګیا وو چې د امان الله خان د واکمنۍ په راپرزولو کې ټاکونکی رول ولوباوه.

د کاکړ په وینا د امیر امان الله خان په وخت کې دپښتو د رسمي کېدو دوهم حرکت د لومړي حرکت نه چې امیر شیرعلي خان پخپله دوهمه واکمني کې پیل کړی و نږدې نیمه پېړۍ وروسته په کندهار کې پیل شو ده په کندهار کې د هغه ځای اړوندو چارواکو ته لارښوونه وکړه چې «د کندهار زده کوونکو ته دې په پښتو کې د زده کړې کتابونه برابر او د زده کوونکو شمېر د زیات شي.» ۱۹۸

امان الله خان په اساسي قانون کې د پښتو ژبې د رسمي کېدو او تعمیم ته ځای ور نه کړ که څه هم د جرګې زیات غړي پښتانه وو خو دوی د امیر په شمول د امیر شیرعلي خان غوندې قوي ملي شعور نه درلود چې د خپلې ژبې د رسمي کېدو او تعمیم په اهمیت وپوهیږي. خو امان الله د پښتو ژبې د ودې په موخه د «مرکه پښتو» اداره جوړه کړه.

د غفار خان په وینا په لومړي سر کې امان الله خان په پښتو خبرې نه شوې کولی. غفار خان امان الله ته په کابل کې د خپلې لیدنې پر مهال وویل چې: «تا له ترکي درځي، فارسي درځي او نورې ژبې هم درځي، خو خپله ژبه نه درځي. زما خبرې په هغه باندې ډېر اثر وکړو او وعده یې راسره وکړه چې زده کوم به یې.»۱۹۹ غفار خان زیاتوي چې: «کله چې [امان الله خان] د

افغانستان نه وایستل شو، زه بمبيي ته د ده لیدو ته ورغلم نو هلته يې زما سره په پښتو کې خبرې وکړې.» ۲۰۰ پدې ترتیب امان الله خان پښتو ژبه زده کړه او د محمد اعظم سیستاني په وینا هغه «د ۱۹۲۵ کال د فبروري په میاشت کې د افریدو او مومندو په جرگه کې، چې په جلال اباد کې جوړه شوې وه، په پښتو ژبه وینا وکړه.»۲۰۱ نوموړی زیاتوي چې «سره له دې چې د پخوانیو واکمنو او د حکومت اوسنیو شخصیتونو زیاته برخه په ملي افغاني ژبه (پښتو) نه پوهېدل، امیر په خپلې ژبې باندې خبرې کولو ته ترجیح ورکوي، بلکې په هغې خبرې کوي، هغه کسان چې د ملي ژبې نه اهمال کوي خطا کار يې بولي.»۲۰۲

د غفار خان له خوا د «پښتون» مجلې خپرولو په افغانستان زیات اغېز وشینده. عبدالهادي داوي په کابل کې په پښتو ژبه د «پښتون» مجله راوایسته او په امیر امان الله خان يې دومره اغېز واچاوه چې اعلان يې وکړ چې خلک باید پښتو ژبه زده کړي، درې کاله وروسته به پدې هېواد کې پښتو تعلیمي او رسمي ژبه وي. خو د بده مرغه د افغانانو کورنیو او بهرنیو دښمنانو ځوان، په وطن مین او مترقي پاچا د خپل پلرني ټاټوبي نه وایستلو او دا پلان يې د نورو مترقي پلانونو په شان پاتې شو.

د نادرشاه او ظاهرشاه په دوره کې پښتو ژبه

نادر خان د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر د میاشتې په لسمه نېټه وروسته له دې، چې د سقاو زوی يې رانسکور کړ، واک ته ورسېد. نادر شاه د پاچا امان الله خان د مهال د تجربې پر بنسټ د هغه سمونونه د سره او گام په گام پیل کړل. لومړی يې د امنیت ټینگولو ته پام وکړ، اساسي قانون يې جوړ کړ چې د امان الله خان د اساسي قانون سره يې لږ توپیر درلود او تر ۱۳۴۳ کال پورې نافذ و. نادر خان د هېواد اقتصادي ودې، د پوهنې پراختیا او فرهنگي چارو ته پاملرنه وکړه. د شلمې پېړۍ په دیرشمو کلونو کې پنځلس لوی

شرکتونه جوړ شول، په ۱۹۳۲ کال کې (بانک ملي افغان) په کار پیل وکړ، یو شمېر د نفوذ خاوندان، روحاني شخصیتونه، لوی مځکه وال او د سوداگرو نمایندگان يې د ملي شورا او اعیانو مجلس ته جذب کړل. اعتدال خوښونکي روښنفکران يې په فرهنگي موسسو کې وټاکل. په کابل، کندهار او هرات کې ادبي انجمنونه جوړ شول.

د پښتو د علمي کېدو او غني کېدو لپاره لومړنی اساسي گام د پاچا محمد نادر خان په وخت کې د «ادبي انجمن» په تاسیس سره واخېستل شو په کندهار کې د ادبي انجمن بنسټ په ۱۹۳۲ کال کې د محمد نادر خان په اجازه د کندهار تنظیمه رییس محمد گل خان مومند کېښود او د هغه ولایت دفترونه يې په پښتو واړول. دغه انجمن وروسته په کابل کې له ادبي انجمن سره یوځای شو او بیا په ۱۹۳۷ کې پښتو ټولنه شوه. د «کابل» په نامه د انجمن مجله لومړی په پارسو او پښتو او وروسته یوازې په پښتو خپرېده. پدې ډول د پښتو دغه حرکت د باچا نادرخان او ورپسې د پاچا محمد ظاهر شاه د واکمنۍ په لومړیو وختو کې په قوت روان شو او د هغه لپاره په رسمي او علمي برخو کې کار کېده.

پښتو ټولنې او وروسته د ادبیاتو پوهنځي تر لسو نه په ډېرو ځانگو په تېره د پښتو ادبیاتو، تاریخ او گرامر په باب کتابونه خپاره کړل او د کلاسیکو شاعرانو کلیات او دیوانونه يې په کراتو چاپ کړل. دوی همدارنگه د ښوونځیو لپاره کتابونه هم برابر کړل. دغې ټولنې او تاریخ ټولنې دا کارونه د عبدالحی حبیبي، عبدالرؤف بېنوا، صدیق الله رښتین او گل پاچا الفت په مشرۍ او همدا راز د قیام الدین خادم، ډاکټر محمد حسن کاکړ او نورو لیکوالو او پوهانو په مرسته تر سره کړل. دغو پوهانو، شاعرانو، مورخانو او لیکوالو په عین حال کې د اخبارونو او مجلو او کلتوري او تاریخي ټولنو په چلولو سره د پښتو حرکت پیاوړی کړ. پښتو يې غني کړه او د هغې په باب يې سیاسي اجتماعي شعور ویښ کړ. د دغه حرکت په رامنځ ته کولو کې

محمد ګل خان مومند مهم رول لوبولی دی. ده برسېره پردې چې په کندهار کې یې د پښتو انجمن تاسیس کړ په پښتو کې یو شمېر اثار هم کښلي چې په هغو کې یې په دوه ټوکه کې د پښتو سیند په نوم په ۷۶۵ مخونو کې د پښتو ډکشنري ده.

په ۱۹۳۷ کال کې د سردار محمد هاشم خان د صدارت په وخت کې کله چې محمد نعیم د پوهنې وزیر و د اصلاح په ورځپاڼه کې یو پاچایي فرمان خپور شو چې ویل یې چې پښتو دې د فارسي په څنګ کې په دولتي دفترونو کې جاري شي او د هغه لپاره د درې کلونو په موده کې پښتو دومره زده کړې چې پرې خبرې او هم لیک ولوست وکړای شي او د ولس او حکومت تر منځ مفاهمه حقیقي شي او ملي پېوستون ټینګ شي. د دغه مقصد لپاره د تدریساتو د لوی مدیریت له خوا مامورینو د دوی پخپلو دفترونو کې د پښتو د زده کړې کورسونه پرانېستل شول. په اول سر کې حکومتي مامورینو د پښتو زده کړه جدي ونیوله، خو کورسونه که څه هم چلان وو، ورو ورو بې اغېزې شول. د دغو کورسونو د ناکامی یو لامل دا دی چې د پښتو د تدریس لپاره له دارالمعلمینو او ادبیاتو د پوهنځي نه فارغ شوي مسلکي ښوونکي نه استخدامېدل، بلکې فقط باسواده ، نیمه باسواده، نیمچه ملایان او په هر حال غیرمسلکي کسان استخدامېدل. د پښتو د تدریساتو د مدیریت مشران همدغسې مسلکي او د صلاحیت خاوندان نه وو چې دغسې مهم مسلکي ماموریت سر ته ورسولی شي. د ناکامی بنسټیز علت دا و چې فارسي په دولتي مامورینو او تردې لا مهم په حکمرانې کورنۍ او نورو متنفذو کورنیو کې په قوت سره ننوتلې وه، داسې چې د واکمنې کورنۍ د نوي نسل نږدې ټولو غړو پښتو نه شوه ویلای او فارسي ژبي شوي وو او پښتو ورته د بېګانۍ ژبې حیثیت غوره کړی و. «دوی ټولو د پښتو سره داسې سلوک کاوه لکه مېرې زوی چې اوسي ځینو به ملنډې ورپورې وهلې. د همدغو سلوکونو پر سبب هغه حرکت چې څه

باندې شل کاله وروسته د قانوني پاچایي په لسیزه کې د ډاکټر عبدالظاهر د صدارت په دوره کې په ولسي جرګه کې د ملت د زیاترو استاذو له خوا د مامورینو د استخدام د لایحې د قانوني کولو په وخت کې پیل شو، هم ناکام شو»[۲۰۳] چې وروسته به ورته راوګرځم. دا هم باید وویل شي چې دهغو کړیو له خوا لکه قزلباش، پاړسیان او ځینې ستمي ډوله افغانانو د ورانکارو کړو وړو چې محمد صدیق فرهنګ یې منفي مقاومت بولي هم اغېز درلود.

فارسي د پښتنو او نورو لږکیو په بانفوذه کورنیو کې لدې امله ننوتلې وه چې هغې په دولتي ماموریت کې د یوه هوسا، سوکاله او خوشاله ژوند لپاره شوونتیاوې برابرولې او یا په نورو ټکو په دولتي ماموریت کې عزت، شتمني، نوم، تنخواه، بډې او رشوت موجود وو. دا خبره ناڅاپي نه ده چې وایي: «مړه ګېډه پاړسو وایي».

د دولت په څنګ کې د ولس په کچه هم د پښتو ژبې لپاره کار کېده. د پښتو ژبې نږدې ټول نامتو لیکوال او شاعران د هغه مهال د ویښو ځلمیانو د سیاسي نهضت غړي وو، چې د اقتصادي، ټولنیزو، سیاسي سمونونو، د ښځو دموکراتیکو حقونو او د پښتنو او بلوڅو د ملي ازادي غوښتونکي نهضت لپاره یې مبارزه کوله، د ویښو ځلمیانو په مرامنامه کې د پښتو ژبې ته ترقي ورکولو ماده هم شامله وه. دغو نامتو لیکوالو د هېواد د تاریخ، هنري ادبیاتو، پښتو ژبپوهنې او پښتو شعر د پرمختګ لپاره د قدر وړ کارونه ترسره کړل. محمد ګل خان مومند، عبدالحی حبیبي، صدیق الله رښتین، ګل پاچا الفت، عبدالروف بېنوا، نورمحمد تره کی، قیام الدین خادم، عبدالشکور رشاد، محمد حسن کاکړ، سلیمان لایق، حبیب الله تږی، محمد صدیق روهي، بختیانی خدمتګار او نورو د پښتو ژبې لپاره د قدر وړ چوپړ وکړ. د دوی احساسات د قیام الدین خادم د شعر په لاندې بیت کې ښه بیان شوي دي.

خدمت د خپلې ژبې، قام، وطن زما مسلک دی
په دې مینه به پایم که وم وم که نه وم نه وم

خو دولتي واکمنو د اعتدال خوښونکو روښنفکرانو د شته نظام په چوکاټ کې د سمونو فعالیت نه شو زغملی. په دې ترتیب د دولتي واکمنو دریځ یو شمېر روښنفکران په دې فکر کړل چې د بې وزلۍ، بېسوادۍ او ټولنیز فساد د مخنیوي او د اقتصادي، ټولنیز او سیاسي پرمختګ لپاره اساسي بدلون ته اړتیا ده.
دا یادونه هم اړینه بولم هغه وخت چې ډاکټر صمد حامد د کابل پوهنتون رییس و د هغه په نوښت د کابل پوهنتون د پښتو ژبي زده کړیالو لپاره درسي کتابونه د دري نه په پښتو وژباړل شول تر څو پښتانه زده کړیالان لږ تر لږه خپل درسي کتابونه په خپله مورنۍ ژبه په لاس کې ولري.
د مخه مو یادونه وکړه هغه حرکت چې د قانوني پاچایي په لسیزه کې د ډاکټر عبدالظاهر د صدارت په دوره کې د ولسي جرګې د زیاتره استازو له خوا د مامورینو د استخدام د لایحې د قانوني کولو په وخت کې پیل شو، هم ناکام شو. دا موضوع عبدالغفار فراهي، چې دا وخت د ولسي جرګې غړی و، پخپل کتاب کې چې «د دیموکراسۍ او جمهوریت په کلونو کې» نومیږي ښه روښانه کړې ده. په ۱۹۷۱ کال کې د دولت د ملکي مامورینو قانون د ولسي جرګې د تفتیش کمیسیون کې تصویب شو او د ولسي جرګې عمومي غونډې ته وړاندې شو. د ولسي جرګې په عمومي غونډه کې ځینو وکیلانو د استخدام پر شرایطو دا شرط ور زیات کړ چې په دولت کې باید هغه څوک استخدام شي چې په پښتو او پاړسو ژبو وپوهیږي. عبد الغفار فراهي چې دا وخت پخپله د ولسي جرګې یو فعال غړی و وایي چې دا وړاندیز د وازي خوا وکیل بیان الحق له خوا د حکومت د یوه مهم غړي په لاربښوونه وړاندې شو. د حکومت دغه غړي دوه هدفونه درلودل یو دا چې

پدې خبره به پښتانه وکیلان خوشاله کړي او د بلې خوا دی پوهېده چې پاړسیوان وکیلان به یې مخالفت وکړي. په پای کې به د محمدظاهر حکومت کمزوری او نسکور شي او دی به زر صدراعظم شي.
دغه وړاندیز د ملي شورى د ډېرکي له خوا ومنل شو او سمدلاسه تر څېړنې لاندې ونیول شو. پښتنو وکیلانو ویل چې دا وړاندیز عادلانه دی ځکه چې د یوې خوا پښتانه مکلف کیږي چې دري زده کړي او د بلې خوا دري ژبې باید هم پښتو زده کړي چې د خلکو ستونزې حل شي. ولې دري ژبو وکیلانو به ویل چې دري ژبه د ډېر پخوا د افغانستان د دولت مروجه ژبه ده او ډېرې پښتنو همدغه ژبه زده کړې ده، ولې پښتو ژبه په هېواد کې نه ده تعمیم شوې او اوس په افغانستان کې ډېرې خلکو پښتو نده زده. د دې وړاندیز په سملاسي عملي کولو سره د افغانستان ډېر خلک د دولت له ماموریت نه بې برخې کیږي چې دا یو تبعیضي کار دی او باید د دغه وړاندیز د سملاسي پلي کولو مخه ونیول شي. پښتنو وکیلانو پاړسو ژبو وکیلانو ته وړاندیز وکړ چې دا فقره د لس کاله وروسته د پلي کولو وړ شي. پدې لسو کالو کې به دولت د اساسي قانون د ۳۵ مادې د حکم پر بنسټ د پښتو ژبې د ودې او غښتلتیا لپاره اړین ګامونه پورته کړي او پدې موده کې به پښتو ژبه تعمیم شوې وي. خو دا وړاندیز د پاړسي ژبو وکیلانو له خوا ونه منل شو. بیا د پښتنو وکیلانو نماینده ګانو عبدالرؤف بېنوا، عزیزالله واصفي، محمداسحق عثمان، عبدالحمید زهري، یارمحمد دلیلي، عبدالکریم عمرخېل، عبدالغفار فراهي او نورو پرېکړه وکړه چې ټول پښتانه وکیلان د ولسي جرګې غونډې ته حاضر او په یو اړخېز ډول دې دا موضوع تصویب کړي.
فراهي وایي چې موږ هڅه کوله چې ۱۴۴ وکیلان حاضر کړو خو دولت او حکومت پښتانه وکیلان دې ته نه پرېښودل چې خپل نصاب پوره کړي. په ولسي جرګه کې هغه وکیلان چې د دولت مشاورین وو دوی به همیشه په

تالار کې د وکیلانو شمېر ته پام وو. دوی د نصاب پوره کېدو د مخنیوي لپاره راز راز تاکتیکو نه کار اخېسته. دوی به پدې حساس وخت کې ځینې وکیلان پدې پلمه د تالار نه د باندې ایستل چې تیلیفون ته دې غواړي، د باندې د یوه سړي په کار یې او نورو چلونو څخه کار اخېسته.

د شورى وکیلانو یو لس کسیز هیئت د مارشال شاه ولي خان کور ته هم د دې لپاره لېږلی و چې د ده نه د دې ستونزې په حل کې مرسته وغواړي. خو ده او د ده زوی سردار عبدالوالي هېڅ ونکړل.

حکومت د پښتنو وکیلانو لیکنه چې د وکیلانو د قانوني دریځ تر نامه په افغان جریده کې خپره شوه هم په مطبعه کې د اساسي قانون د ۳۱ مادې د حکم پر خلاف بنده کړه او پردې کار وکیلان خوابدي شول او ټول صدارت ته ورغلل. په سر کې صدراعظم عبدالظاهر د ځینو وکیلانو سره چې په تېره دوره کې ده پېژندل ټوکې پیل کړې چې د دوی حساسیت لږ کړي خو ښېنوا ووېل:« هلته د پښتو جنازه اخېسته کېږي او تاسو دلته خاندی»۲۰۴ چې د ښېنوا د دغه اعتراض وروسته وکیلان ډېر جدي شول او ۹۲ وکیلانو صدراعظم ته ووېل چې دوی پرېکړه کړې چې د تاسو د حکومت نه خپله د باور رایه بېرته واخلي. همغه دم د ولسي جرګې ټولو وکیلانو د بې باورى لاسونه پورته کړل او بېرته ولسي- جرګې تالار ته لاړل. وروسته د ظاهر حکومت استعفا وکړه او موسى شفیق صدراعظم شو.

موسى شفیق اراده کړېوه چې د هلمند اوبو معاهده د ایران سره لاسلیک کړي. دولت او حکومت هڅه کوله چې د هلمند د اوبو مسله په اجنډا کې شامله او د ژبو مسله د اجنډا نه وایستل شي خو پښتنو وکیلانو نه ومنله. پښتنو وکیلانو هوډ درلود چې د پاچا فشار ته سر ټیټ نه کړي. بیا پاچا او صدراعظم د دواړو ژبو د وړاندیز مخالفو وکیلانو ته سپارښتنه وکړه چې د ولسي جرګې عمومي غونډې ته حاضر شي. دوی تر شپږو میاشتو اعتصاب وروسته عمومي غونډې ته حاضر شول او د غونډې منشي- سید مبین شاه

امیري د ژبې وړاندیز د دوهم وار لپاره ولوست او دغه وړاندیز په یوه خوله (د رایو په اتفاق) ومنل شو.. فراهي وایي چې داسې ښکاري چې د ژبو د وړاندیز مخالفو وکیلانو رهبري د افغانستان د دولت په لاس کې وه. پدې ترتیب د ملکي مامورینو قانون ولسي- جرګې او مشرانو جرګې تصویب او پاچا توشیح کړ. خو موږ وینو چې دا قانون د همغه دولت له خوا د کاغذ پرمخ پاتې شو او بیده پښتانه نن هم ورنه نه خبر او نه د هغه په پلي کولو پسې وګرځېدل.

پوهاند ډاکټر کاکړ په بشپړه توګه سم وایي چې: «حکمرانې کورنۍ د پښتو په هکله د امیر شیرعلي خان په اندازه ملي شعور او اراده نه لرله، که څه هم پښتو د دري په څېر رسمي ژبه او په عین حال کې په اساسي قانون کې پښتو د ملي ژبې په حیث منل شوې وه. دا ځکه چې پښتو د افغانانو د ډېره کي ژبه وه... پښتانه د نسب له مخې د ٪۶۳ نه زیات او د ګړېدو له مخې ٪۵۵ دي. ... د شلمې پېړۍ دا حرکتونه د حکمرانې کورنۍ د نه پاملرنې په سبب ناکام شول.»۲۰۵

د محمد داود د ۱۳۵۲ کال چنګاښ د ۲۶ مې نېټې د کودتا وروسته یوه استبدادي واکمني ټینګه شوه چې د واکمنۍ په پای کې یې اساسي قانون تصویب کړ او د ظاهرشاه د وخت د اساسي قانون پرخلاف چې په هغه کې پښتو ژبه د افغانستان ملي ژبه اعلان شوې وه هم د اساسي قانون نه لیرې شوه.

د پولیتخنیک د انستیتوت د روسي ژبې د څانګې مشر چې د شوروي اتحاد اوسېدونکی و ما ته دنده وسپارله چې د پښتنو زده کړیالو د ستونزو د لیرې کولو په موخه هغه روسي سیند په پښتو وژباړم چې د پولیتخنیک د انستیتوت د روسي ژبې د تدریس د درسي اړتیا په موخه جوړ شوې او په پاړسو ژباړل شوې و. ده ووېل چې دا سیند باید په پاړسو او پښتو ګډ چاپ شي او هم به دا کار د تاسو د نوبتي علمي رتبې لپاره هم اړین دی. دا هغه

وخت و چې داودخان ولسمشر او فقیرمحمد یعقوبي د پولیتخنیک رییس و. ما دا روسي سیند په پښتو وژباړه او اړینې ځانګې ته مې وسپاره. دا ژباړه نه یوازې چاپ نه شوه بلکې له منځه هم لاړه. ما هغه وخت د ایراني ژبنې فاشیزم درونډ بار پخپلو اوږو احساس کړ چې د افغان واکمنو له خوا یې پلې کاوه.. بیا زه دې پایلې ته ورسېدم چې د امیر شیرعلي خان پرته د تیمورشاه نه نیولې تر داود خانه پورې زیاتره افغان واکمن د ایران د فرهنګي ښکېلاک اصلي عاملین دي او لومړی باید د دوی چاره وشي تر څو د پښتو ژبې د ودې په وړاندې دا اساسي خنډ لیرې شي. د داود خان د رژیم په رانسکوربدو سره د محمدزایانو واکمنۍ پای ته ورسېده.

څورلسم څپرکی

د خلقیانو واکمني او پښتو ژبه

د خلک ډموکراتیک ګوند د خپل تاسیس له وخته د هېواد د ژبو د موضوع حل ته په خپل مرام کې ځای ورکړی و. د افغانستان دخلک ډموکراتیک ګوند مرام، چې د «خلق» د جریدې په لومړۍ او دوهمه ګڼه کې خپور شو، د پښتو ژبې توان او د افادې غښتلتیا یې د نویو افکارو په بیان کې څرګند کړل. د خلک ډموکراتیک ګوند هغه نشریات چې په پښتو ژبه د هېواد په جرایدو او ځینې په پټه کېدل د پښتو ژبې په وده او پرمخ تګ کې مهم رول درلود. همدارنګه د نویو نظریاتو د بیلو بیلو څانګو په هکله ځینې کتابونه په پښتو وژباړل شول او ځینې ولیکل شول چې د پښتو ژبې د علمي پانګې او بډایتوب لپاره اغېزمن رول ولوباوه.

د افغانستان د خلک ډموکراتیک ګوند د ثور د پاڅون نه د مخه او بیا د ثور د پاڅون وروسته چې د محمد داود له خوا د افغانستان د خلک په ډموکراتیک ګوند وتپل شو د ژبې موضوع د بلې زاویې نه وکتل شوه. هغه ژبنی سیاست چې یوه ژبه دې د دولت په ملاتړ وده وکړي او نورې ژبې دې له منځه یووړل شي د بېخه بدل شو. د خلقیانو د واکمنۍ په مهال نه یوازې د هېواد د دوو سترو ژبو تر منځ انډول وساتل شو بلکې د هېواد د نورو ژبو د ودې لپاره په راډیو، ټلویزیون، اخبارونو او جریدو کې خپرونې پیل شوې او د ستر احمدشاه بابا د مړینې وروسته دا لومړی ځل و چې

پښتو ژبې دربار ته لاره ومونده‌له او د دولت مشر نورمحمد تره کي لومړی دولتي واکمن و چې خپلې وینا وې یې د هېواد په رسمي او ملي ژبه پښتو کولې. پدې وخت کې د کتابتو نه نیولې تر جریدو، ورځپاڼو، راډیو، ټلویزیون او نورو نشریاتي وسیلو له لارې پښتو ژبې ته د قدر وړ کارونه تر سره شول او پښتو دفتر ته ننوته. دا چې خلقیانو د خپلې واکمنۍ د دوهم کال په دوهمه نیمایي کې د اساسي قانون مسوده ترتیب کړې او د تصویب په منظور یې لویه جرگه رابلله خو د شوروي اتحاد له خوا په افغانستان یرغل وشو او اساسي قانون تصویب پاتې شو. پدې خاطر د خلقیانو د ژبې سیاست قانوني بڼه ونه مونده. خو دا چې خلقیانو د هېواد ټولو ژبو او په ځانگړې توگه پښتو ته څومره کار کړی دی هغه قضاوت به د افغانستان خلکو ته پرېږدم.

د پرچمیانو واکمني او پښتو ژبه

د شوروي یرغل وروسته کارملیانو د پښتنو او پښتو ژبې د ځپلو لپاره ټینگه ملا وتړله. د شوروي اتحاد د یرغل اصلي موخه دا وه چې خپل اېجنټ ببرک کارمل واک ته ورسوي او بیا د کارملیانو په وجود کې خپله موخه، چې افغانستان د شوروي اتحاد په شپاړلسم جمهوریت بدل کړي، پلې کړي. کارمل د دې وضعې نه د پښتنو د ټکولو لپاره زیاته گټه پورته کړه.
شوروي اتحاد، د دوی لاسپوڅې ببرک کارمل او د هغه ستمي ډوله ملگري د ملي یووالي د کمزورتیا په هیله د پښتنو ژبې او کلتور ته کلک گوذار ورکړ. په راډیو او ټلویزیون کې د پښتو ژبې خپرونې په نشت حساب وې. د پښتو ژبې پر ضد تعصب لوړې کچې ته ورسېد او پښتو ژبه او پښتانه په جوته سپکېدل. پښتنو به زیات وخت زړه نه کاوه چې پخپله مورنۍ ژبه وینا وې وکړي.
د کې جي بي مزدور باند په پښتونخوا کې د جوړو شوو پښتو فلمونو ننداره بنده کړه او د هغه ځای د سندرغاړو د پښتو سندرو په خپرېدو بندیز ولگېد..خو ایراني فلمونو او د ایراني سندرغاړو سندرو ټلویزیون اجاره کړې وو.
د ثور د انقلاب ورځپاڼه په دري ژبه خپرېده او د وېشل کېدو وروسته په پښتو ژباړل کېده، بیا به په گوداموڼو کې پراته وه او یا به هټیوالو (دوکاندارانو) د خرڅلاو پاکټونه ورنه جوړ کړي وو.
د پوهاند ډاکټر خیرمحمد ماموند په وینا د پولیتخنیک استاد محمد غوث حکیمي د عضوي کیمیا کتاب د روسي ژبې نه په پښتو ژبې ژباړلی و او د پولیتخنیک د انستیتوت اړوندې ادارې ته د چاپېدو لپاره ورکړ. نبات پرچمي د کابل د پولیتخنیک د انستیتوت علمي معاون او رباني پرچمي د کابل د پولیتخنیک د انستیتوت د گونډي سازمان منشي حکیمي ته ویلي و چې: «این چیست که کتاب تان به لسان مرغها نوشته کرده اید. اگر کتاب را به لسان درست نوشته کنید چاپ خواهد شد.» ژباړه: «دا څه دي چې کتاب د ې د مرغانو په ژبه [پښتو] لیکلی دی که په سمه ژبه [دري] ولیکې نو چاپ به شي.» پر دې موضوع یو لوی جنجال جوړ شو او خبره ان د شوروي سفارت پورې ورسېده.
همدارنگه پوهاند ډاکټر خیر محمد ماموند پخپل کتاب کې «افغانستان د یرغلونو په لار کې» چې په ۲۰۱۲ کال د هالنډ په اتریخت کې خپور شو داسې لیکي: «د شوروي اتحاد د لوړو زده کړو وزارت د کتابونو د ژباړنې د کار د کمیسیون یوه غړي، د کابل د پوهنتون د طبیعي علومو د پوهنځي استاد ظهیروف (شوروي تاجک) یو د عمومي او غیر عضوي کیمیا او بل د فزیکي کیمیا کتابونه د ژباړنې لپاره ما ته راکړل او ټینگار یې وکړ چې دغه کتابونه دې ډېر ژر په دري وژباړل شي. د عمومي او غیر عضوي کیمیا په نوم کتاب مې د عبدالله مستمندي په ملتیا وژباړه. د فزیکي کیمیا د کتاب په هکله مې ظهیروف ته وویل چې دا کتاب به په پښتو وژباړم، دلیل یې دا

دی چې په فزیکي کیمیا کې یو کال د مخه ما یو کتاب تألیف کړی دی او ته هم د طبیعي علومو په پوهنځي کې د همدغه کتاب څخه درس ورکوې. ..دا د تاسې کتاب که تاسې یې ضرور ګڼی، زه به یې په پښتو ژباړم....ده راته وویل چې دا د څو سوه عنوانه د کتابونو د ژباړنې قرارداد له روسي ژبې نه په دري ژبه شوی دی. که ته دا کتاب په پښتو وژباړې، نو د ژباړنې حق الزحمه نه درکول کیږي. ظهیروف ته مې وویل خیر دی که دا یونیم لک افغانۍ حق الزحمه مې وانخېسته، خو که تاسو یې لازم ګڼی ژباړم یې. ظهیروف راته وویل ، زموږ لپاره مهمه دا ده چې په دري ژبه علمي کتابونه وژباړل شي، پښتو ژباړه زموږ لپاره څه ګټه لري؟... د ۱۳۵۸ هجري کال د جدي د شپږمې نېټې د مخه د افغانستان د لوړو زده کړو په موسسو کې علمي ترفیعاتو ته کاندید علمي مقالې او درسي کتابونه په پښتو او دري دواړو ژبو لیکل کېدل، ولې د افغانستان په تاریخ کې د دغې توري ورځې (د ۱۳۵۸ هجري کال د جدي د میاشتې شپږم) وروسته په پښتو لیکل شوي علمي درسي کتابونه د علمي ترفیعاتو لپاره عملاً نه منل کېدل. ما (لیکوال) د پوهنوالی علمي رتبې ته د ترفیع لپاره د فزیکي کیمیا په نوم کتاب په پښتو لیکلی و. کله مې چې دا کتاب د چاپ لپاره د نشراتو کمیټې ته ورکړ، د پرچمیانو له خوا یې چاپول په دې دلیل رد شول چې ټول محصلین په دري ژبه پوهیږي، خو په پښتو ټول شاګردان نه پوهیږي بیا د دې کتاب چاپولو ته څه ضرورت دی. زه مجبور شوم دغه کتاب بېرته په دري ولیکم تر څو چاپ شي او د علمي ترفیع لپاره یې د علمي ترفیعاتو کمیټې ته وړاندې کړم. له دې وروسته مې د فزیکي کیمیا په نوم بل کتاب ولیکه او د چاپ لپاره مې د نشراتو کمیټې ته وړاندې کړ. دا کتاب هم د نشراتو کمیټې په دې دلیل چې په پښتو لیکل شوی دی رد کړ. دا کتاب مې هم بېرته په دري ژبه ولیکه او د نشراتو کمیټې ته مې د چاپ لپاره ورکړ، خو کله چې دا کتاب د نشراتو د کمیټې څخه تېر شو، ټایپست ته مې هغه د

پښتو متن ورکړ. ټایپسټ ته مې د حق الزحمې په نوم یو څه پیسې ومنلې او هیله مې ترې وکړه چې شاګردان دې کتاب ته عاجل ضرورت لري ژر یې ټایپ کړئ. ټایپسټ کتاب ډېر ژر ټایپ کړ. کتاب مې پخپل لاس د چاپ ماشین ته یووړ او په څو ساعتو کې یې چاپ کړ. د چاپېدو سره سم مې خپل شاګردان د کتاب د پاڼو د تنظیم لپاره د چاپ خونې ته وروستل. کتاب تنظیم او یوه ورځ وروسته پوښ او تیار شو. کتاب د نشراتو د مدیریت نه پخپله تسلیم شوم او شاګردانو ته مې وویشو. تر څو چې پرچمیان خبرېدل د فزیکي کیمیا کتاب .. زما د شاګردانو سره و.».۲۰۶

د دې سره سره د علومو په اکاډمي کې پښتنو لیکوالو په پښتو ژبې مهم اثار ولیکل او خپاره یې کړل چې ډېر د قدر وړ دي. پښتنو لیکوالو د هېواد نه بهر هم په پښتو ژبه مهم اثار جوړ او هم یې ډېر علمي، تاریخي او هنري اثار په پښتو وژباړل.

د حامد کرزي په واکمنۍ کې پښتو ژبه

د سید امین مجاهد په وینا د اساسي قانون په لویه جرګه کې د نوي اساسي قانون د مهمو موادو: لکه د نوي نظام ډول، د افغان او افغانستاني کلیمو باندې ګړبړ، په اساسي قانون کې د مقاومت او جهاد د کلیمو درج کول، مجاهدینو ته د فوق العاده مادي او معنوي امتیازاتو ورکول او نورو په څنګ کې د ملي سرود ژبه، د افغانستان د نورو مروجو ژبو رسمیت، د پښتو ژبې ملي توب، د خبرو اترو موضوع جوړوله. خلکو ځکه د ریاستي نظام په ګټه رای وکاروله چې ولسمشر- به قانون ماتوونکي او جګړه ماران پخپل ځای کښېنوي خو جمهور رییس د خپل قانوني واک او صلاحیت نه کار وانخېست او د خلکو هیلو ته یې ونه کتل. همدارنګه له یوې خوا بهرنیو ځواکمنو هېوادو د افغانستان د ګاونډیو او نورو په ګډون هڅه کوله چې په نوي اساسي قانون کې خپلې ګټې چې متضادې وې وویني او د بلې خوا

کورني تضادونه د دې سبب شول چې د افغانستان خلک د زیاتو ناخوالو سره مخامخ کړي.

د اساسي قانون په متن کې دا منل شوې وه چې ملي سرود دې په پښتو وي، خو يو شمېر استازو دا خبره نه منله. د اساسي قانون د مسودې د جوړولو په کمیسیون کې هم لفظي مشاجره شوې وه او دواړه لوري دې ته چمتو نه وو چې جوړ جاړي ته ورسيږي. له دې کبله دا موضوع د دولت رياست ته ولېږل شوه او دولت د امنيت شورى ته ولېږله چې پدې هکله پرېکړه وکړي. ښاغلی مجاهد وايي چې د مخه تر دې چې د امنيت شورى پرېکړه وکړي د اساسي قانون د تسويد د کمیسیون د يو شمېر غړو له خوا د يوه وړانديز طرح راورسېده چې پکې ليکل شوي و:

«موږ د دې موضوع په هکله چې ملي سرود د په دري ژبه نه وي اختلاف نه لرو. موږ دا منو خو څنګه چې موږ افغانان يو، هر افغان دهېواد په دواړو رسمي ژبو پښتو او دري په ليکلو او خبرې کولو مکلف دي او بايد ازموينه ورکړي. هر څوک چې د دې دوو ژبو ازموينه ورکړى نه شي هېڅکله مقررېداى نه شي. بل دا چې هغه کسان چې په رسمي توګه مقرر شوي دي د لسو کالو په اوږدو کې هرو مرو يې دواړه ژبې زده او ازموينه تېره کړي. هغه څوک چې د لسو کالو وروسته ونه شي کړى چې په دې ازموينه کې بريالى شي د دولتي دندې نه چې په هر دريځ کې وي بايد ليرې کړاى شي.

هغه مهال چې د امنيت شورى دا وړانديز وڅېړه، څنګه چې پخپله دوى د دې ازموينې نه بريالي نه شول راوتلى نو اړ شول چې ملي سرود په پښتو ومني. لدې کبله د مسودې په طرح کې ملي سرود په پښتو ژبه منل شوى و چې وروسته د تصويب په وخت کې ورباندې مشاجرې وشوې.»۲۰۷

څنګه چې پرېکړه شوې وه چې د هرې مادې د بدلون د وړانديز لپاره اړينه وه هغه کسان چې د بدلون غوښتوونکي وي بايد ۱۵۰ لاسليکونه راټول کړي

چې دا لاسليکونو په لاسته راوړو کې بريالي نه شول.

مجاهد وايي چې د دارالانشأ د خيمو نه په يوه خيمه کې درې ځوانو نجونو هڅه کوله چې د امريکا د متحده ايالاتو د سفير او د جورج ډبليو بوش ځانګړي استاذي خليلزاد سره کتنه وکړي چې دا موقع په لاس ورغله. د دوى نه د يوې لوړ اواز چې په سخته لهجه يې خبرې کولې د خيمې نه د باندې راته ويل يې: «ښاغلی خليلزاد نور بس دی نور د پښتو د اورېدو زغم نه لرو. ښاغلی خليلزاد له تاسو نه غواړو چې ملګري ملتونه او امريکا وپوهوى چې موږ نور زغم نه شو کولی.»۲۰۸

مجاهد دا هم زياتوي چې يو څو کسان چې د حامد کرزي سره ناست وو عبدالله عبدالله وويل چې «پښتانه اوس غواړي چې د پښتو نه «ملي» ژبه جوړه کړي چې هېڅکله به دا مسله ونه منل شي.»۲۰۹

د حامد کرزي د واکمنۍ په دوره کې د پښتو ژبې ودې دوام وکړ. د جمهوري رياست رسمي اسناد په دواړو ژبو خپرېدل. په دربار کې هم د پښتنو سره کرزي په پښتو خبرې کولې او د پاړسو په څنګ پښتو هم درباري ژبه وه. د کرزي او ځينې نورو لوړپوړو چارواکو په ويناوو کې پښتو ځاى درلود په راډيوګانو او ټلويزيونو کې هم پښتو ځاى درلود. د پوهنې وزارت وياند اصف ننګ د بي بي سي راډيو سره په مرکه کې وويل چې د منځنيو او لوړو زده کړو لپاره د ۲۰۱۴ کال تر پايه به پنځلس سوه عنوانه پښتو کتابونه چاپ شي. يوازې په ننګرهار کې د شاعر ازمون د خولې چې په يوه ټلويزيوني مرکه کې يې په ۲۰۱۲ کال کې وويل چې د ۲۰۰۱ کال را پدې خوا ننګرهار په ولايت کې ۷۰۰ اوه سوه عنوانه پښتو اثار چاپ شوي دي. د افغانستان په نورو ښارونو کې هم پښتو اثار چاپيږي په پېښور او کوېټه کې د پښتو کتابونو چاپ ګړندى روان دى. د پېښور بک ايجنسۍ د دانش مطبعه د پښتو کتابونو چاپ کې د ځانګړې يادونې وړ دي. د هېواد نه د باندې هم پښتانه روڼ اندي په پښتو علمي اثار ليکي او د نورو ژبو نه

په پښتو اثار ژباړي چې د پښتو ژبې په بډای کولو کې خپله ونډه اخلي خو دولت اساسي قانون په پلي کولو کې ناغېړي کوي. پښتانه تر اوسه بریالي شوي نه دي چې په کابل، هرات، د هېواد په شمالي ولایتونو کې پښتنو ماشومانو ته پخپله مورنۍ ژبه په ښوونځیو کې د زده کړې شرایط برابر کړي. پښتانه لوړپوړي چارواکي پخپلو ویناوو او مرکو کې تر پښتو پاړسو ډېره وایي خو پاړسو ژبې پښتو زیات وخت بیخي نه وایي یا یې ډېره لږ وایي.
د لوړو زده کړو په برخه کې پښتنو ته خپل حق نه دی ورکړل شوی. د کابل د لوړو زده کړو په موسسو کې پښتانه پخپله ژبه د زده کړې نه بې برخې دي او دې بې عدالتۍ ته باید د پای ټکی کېښودل شي او پښتنو زده کړیالو ته د پخپله مورنۍ ژبه پښتو د لوړو زده کړو زمینه برابره شي. که څه هم په هغو ولایتونو کې چې پښتانه اکثریت دي په پوهنتونو کې زده کړیالانو ته په پښتو زده کړه ورکول کېږي.
په رسمیاتو کې د پښتو ژبې ونډه ډېره لږ ده او دې ته باید پښتانه دولتي مامورین کلکه پاملرنه وکړي چې خپله ژبه په دفتر کې وکاروي.
اشرف غني وایي چې په کار ده چې د یوې ژبې د مطلق تسلط نه تېر شو او د ټولو ژبو د ژوندي ساتلو او ودې لپاره اساسي زمینه برابره کړو. په مورنۍ ژبه زده کړه د هر چا حق دی او مالوماتو ته لاسرسی چې یوه انساني اړتیا ده په مورنۍ ژبه تر نورو ژبو په اسانۍ سره لاسته راتلی شي.
نوموړی وایي چې پښتو، دري او ازبکي زموږ د هېواد دري عمده ژبې دي او د ملت جوړولو د پروسې عملي کېدل دا غواړي چې په دغو دریو ژبو اساسي پانګونه وشي. د واحد افغان ملي هویت په دې پېړۍ کې دا مانا نه لري چې د دې هېواد واړه قومیتونه له منځه ځي، بلکې د دې برعکس زموږ کلتوري شتمنۍ زموږ د ملي یووالي بنسټ جوړوي، ځکه چې د دې شتمنیو په پیاوړتیا کې به هر افغان هم پر خپل افغاني هویت ویاړ کوي او هم به په دې باور وي، چې د ده مورنۍ ژبه ساتل شوې او د درناوي وړ ده.[۲۱۰] اشرف

غني زیاتوي چې زموږ نورستاني، بلوڅ او پشه اي وروڼه او خویندې هم غواړي چې ژبې ته یې په دولتي کچه پاملرنه وشي او خپله ژبه د لاسه ورنکړي. نوموړی دا خوځښتونه د کلتوري انډول نښه بولي. دی زیاتوي چې که ولس دا توان ومومي چې خپلې ټولې ژبې په ژوندیو ژبو بدلې کړي نو دا به یوه ستره سیاسي، اقتصادي او کلتوري پانګه وي.

پنځلسم څپرکی

د ډیورنډ د کرښې هغې خوا ته پښتانه او پښتو ژبه

د مخه مو یادونه وکړه چې په ۱۸۹۳ کال انګلیسانو په امیر عبدالرحمن باندې د ډیورنډ کرغیړنه کرښه وتپله چې د افغانستان په سیاسي، اقتصادي، ټولنیزې او کلتوري ودې یې ناوړه اغېز وکړ. د دغې کرښې په تېرېدو سره د پښتنو د بېلو بېلو سیمو تر منځ سیاسي، اقتصادي، ټولنیزې او کلتوري اړیکې ګډې وډې او ویجاړې شوې چې په پایله کې یې د کرښې په دواړو غاړو کې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ودې لارې سره بېلې او د هغه ځواک نه پرېوتې چې په یوه لاره یې پرمختګ کاوه.
د ډیورنډ د کرښې هغې خوا افغانانو د سترو ستونزو سره سره د خپلې مورنۍ ژبې پښتو او ادبیاتو ودې ته دوام ورکړ. د مخه مو یادونه وکړه چې په دې سیمه کې روښانیانو چې د مغولو او د هغو د لاسپوڅو پر ضد یې د پښتنو ملي ازادي بخښونکې مبارزه پر مخ بیوله د پښتو ژبې او ادب د پر مخ بیولو لپاره د قدر وړ ګامونه پورته کړل. ورپسې په اولسمه او اتلسمه پېړیو کې خوشال خټک، رحمان بابا، حمید ماشوخېل، کاظم خان شیدا او نورو په مټ پښتو د نورو ژبو سیاله شوه.
انګرېزانو د اتلسمې پېړۍ په پای کې د خپلو نیواکګرو ګټو په خاطر د پښتنو ژبې، ادبیاتو، تاریخ، دودونو او کلتور څېړنو ته زیات پام واړاوه چې د

مخه مې پوره رڼا ورباندې اچولې ده.
انګرېزانو نه یوازې پخپله دې کار ته ټینګه ملا تړلې وه بلکې یو شمېر افغانان یې هم ورته ګومارلي وو. د انګرېزانو په غوښتنه امیر محمد انصاري ګلستان په پښتو وژباړه، هندي لیکوال موهن لال د رحمان بابا شعرونه په انګریزي وژباړل، ډیپټي محمد حیات خان «حیات افغاني» ولیکه او خالق باري د پښتو یو نصابي کتاب دی چې ضیاءلدین خسرو لیکلی او منشي کریم بخش نظم کړی دی. برسېره پردې انګرېزانو په هند کې د پښتو زده کړې لپاره منشیان وټاکل چې انګرېزانو ته پښتو ورزده کړي. مولوي محمد اسماعیل، منشي عبدالغني، میرزا سید احمد، عجب خان، فیروزالدین، یوسف خان، منشي احمد جان، قاضي طلامحمد او نور یې یادولی شو.
د ډیورنډ د کرښې هغې خوا د اوسنۍ پښتو ژبې دشعر او ادبیاتو په وده کې د پښتو کیسو تود بازار قصه خوانۍ ستر رول لوبولی دی.چې د شعر او ادب ټاټوبی ګڼل کیږي. د فیاض «بهرام او ګل اندامې»، د طالب رشید د «ګل او صنوبر»، د حمید بابا د «شاه او ګدا» او د عبدالقادر خان خټک د «یوسف او زلیخا» په پښتو اړولې منظومو کیسو په دوام د قصه خوانۍ کیسې د پښتو ژبې او ادب په وده کې د قدر وړ رول لوبولی دی. دقصه خوانۍ د کیسو په لیکلو کې ملا نعمت الله او د بهرنیو کیسو په ژباړلو کې د نعمت الله شاګرد مولوي احمد زیات رول لوبولی دی. د ملا نعمت الله کیسې لکه د «فتح خان کندهاري»، د «موسی خان او ګل مکۍ» او د «جلاد خان او شمایلې» چې د پښتنو د ملي روایاتو نه راوتلې دي د ده د شعر ځانګړتیاوې بیانوي. د ګرس په وینا نعمت الله د افسانوي او عشقي موضوعاتو سره ډېره مینه درلوده او د عاشق او معشوق راز او نیاز ته د ده ډېر پام و. مولوي احمد ډېرې کیسې په پښتو نظم ژباړلې دي چې «غل او قاضي»، «ادم خان او درخانۍ»، «بادشاه او جمجمه»، «شهزاده بهرام» او نورې یې یادولی شو. د ده یو کتاب چې «ګنج پښتو» نومیږي او نهه

څلوېښت کیسې لري په ۱۸۷۳ کال کې په لاهور کې چاپ شو. پدې ترتیب د قصه خوانۍ اثارو د اوسنۍ پښتو ژبې او ادب د پرمختګ لپاره زمینه برابره کړه.

پدغه وخت کې د پښتو اثار په پېښور او لاهور کې ډېر چاپېدل. د لاهور کتاب چاپوونکو نه یوازې هنري ادبیات او مذهبي کتابونه په پښتو چاپول بلکې د ښوونځیو لپاره یې درسي پښتو کتابونه تهیه کول. د پنجاب پوهنتون په ختیځه پوهنځۍ کې پښتو ژبه لوستل کېده او دې ژبې ته پاملرنه کېده. د نولسمې پېړۍ په پای او د شلمې پېړۍ په پیل کې ځینو پښتنو لیکوالو چې لومړنۍ زده کړې یې پخپله خاوره کې تر سره کړې وې په لاهور کې نورې زده کړې وکړې. د دوی نه ځینو په همغه مدرسو او کالجونو کې استادان شول. د دغو استادانو نه ملا ګل احمد د یادونې وړ دی. نومړي هلته ګڼ‌ور پښتو اثار ولیکل چې د پښتو درسي کتابونه یې په ډیلي او لاهور کې څو ځله چاپ شول. برسېره پر دې دی شاعر هم و. ده هغه وخت چې کابل ته راغلی و خپله د شعرونو ټولګه یې د امیر عبدالرحمن حضور ته وړاندې کړه او امیر ډېر ونازاوه او دغه ادبي تحفه یې ډېره درنه وبلله. ګرس لیکي: «ملا ګل احمد لومړی پښتون لیکوال دی چې په خپلو لیکنو کې یې د پښتنو ژوند ته مراجعه کړې ده.»۲۱۱

د دغو زده کونکو د ډلې نه بل میر احمد شاه رضواني د یادولو وړ دی. نوموړی د خپلو زده کړو د بشپړولو وروسته د پنجاب په پوهنتون کې د استاد په توګه ومنل شو چې د پوهاند درجې ته ورسېد او د شمس العلما لقب ورکړ شو. ده د پنجاب په پوهنتون کې محصلینو ته د پښتو ژبې ادبیات او ژبپوهنې لکچرونه ورکول. په ۱۸۹۰ کال کې یې «د پښتو ګرامر» په راولپنډۍ کې چاپ شو، په ۱۸۹۸ کال کې یې د «بهارستان افغاني» ټولګه په لاهور کې چاپ شوه چې د پښتنو د کلاسیکو ادبیاتو نمونې پکې را غونډې شوې وې، په ۱۹۰۵ کال کې یې بله ټولګه «شکرستان افغاني» په

لاهور کې چاپ شوه چې د کلاسیکو شاعرانو شعرونه پکې راټول شوي وو او هم د پښتو ګرامر او د پښتو اصطلاحاتو سیند ور سره مله وو. د ګرس په وینا رضواني دېرش اثار لري چې مهم یې «خبرې په پښتو نظم»، «تحقیق الا لسنه»، «تاریخ کافرستان» او نور دي.

بل سړی چې پښتو ژبې ته یې د قدر وړ خدمت کړی دی منشي احمد جان دی. ده په پېښور کې د انګرېزانو لوړ پوړو افسرانو او مامورینو ته د پښتو درس ورکاوه. د نوموړي په شاګردانو کې یو هم د هند د ویسرا مرستیال (ایوا یویلډ) لارډ اوبل یې د ناروي نامتو ختیځ پوه ج. مورګن سټرن د یادونې وړ دي چې منشي احمد جان دوی ته پښتو ژبه ورزده کوله. دی برسېره پر دې چې ښوونکی و یو ښه لیکوال هم و. په ۱۹۱۰ کال کې د ده انګرېزي قاموس د لومړي ځل لپاره د ملا احمد «د غزنویانو د حکومت دوره» د لیکنې سره مل او وروسته د مولوي احمد د کتاب «ګنج پښتو» سره مل و چاپ شو. بیا نوموړي د توماس مور کتاب «اوتوپیا» او د انګرېز تاریخ پوه ملیسون کتاب «د افغانستان تاریخ» په پښتو وژباړل.

منشي احمد جان د شلمې پېړۍ په پیل کې ادبي اثارو لیکلو ته ملا وتړله ده وړې کیسې په نثر ولیکلې. همدارنګه یې «ادم خان او درخانۍ»، «فرهاد او شیرنۍ»، «لیلا او مجنون» او د «جلات خان او مومندې» فلکلوري کیسې هم په نثر لیکلې دي. د ده ادبي کیسې په دوو کتابو کې چې یو یې «هغه دغه» او بل یې «د قصه خوانۍ ګپ» نومېږي چاپ شوې دي.د ګیرس په وینا «ادم خان او درخانۍ» او «توره بلا» د منشي احمدجان واقعي ادبي شهکارونه دي.

د پښتو په ادبیاتو کې یو بل ادبي شخصیت راحت زاخېلي دی چې د پښتو ژبې نامتو شاعر او نثر لیکونکی دی. نوموړي په لومړی سر کې کیسې لکه د «سیف الملوک» کیسه په نظم لیکلې او برسېره پردې دی شاعر هم و.

په ۱۹۱۱ کال کې په پېښور کې په پښتو ژبه د (افغان) اخبار خپرونې پیل

کړې چې په لومړیو وختو کې راحت زاخېلي ور سره همکاري کوله او وروسته د هغې مدیر وټاکل شو. راحت زاخېلي پدې مرحله کې نثر ته پاملرنه وکړه او په ۱۹۱۷ کال کې یې د افغان په اخبار کې خپله نامتو کیسه «کونډه نجلۍ» چاپ کړه. ده په دغه کیسه کې د ښځو موضوع راپورته کړه.

د پښتو ژبې د پرمختګ لپاره دانګلیسانو پر ضد د پښتنو ملي ازادي بخښونکی غورځنګ چې د خان عبدالغفار خان له خوا یې لارښوونه کېده ډېر رول درلود. غفار خان فکر کاوه چې «په دنیا کې هېڅ قوم بغیر د خپلې ژبې نه ترقي کولی نه شي»۲۱۲. غفار خان دې ټکي ته پام شو چې مورنۍ ژبه د یوه قوم د کلتور یو مهم توکی جوړوي چې د هغې پرته د یوه قوم ملي هویت نه شي تشخیص کېدای.

غفارخان کوښښ وکړو چې د پښتنو پاملرنه دې ټکي ته واړوي چې پخپله مورنۍ ژبه د زده کړې اړتیا درک کړي ده لدې کبله په ۱۹۲۸ کال کې د «پښتون» د میاشتنی مجلې بنسټ کېښود چې په پښتو ژبه یې خپرونې پیل کړې.

په دغه وخت کې باچاخان د اتمانزو ازاد ښوونځی جوړ او د هغه په څنګ کې د «انجمن اصلاح الافاغنه» بنسټ کېښود چې په ۱۹۲۷ کال کې د خدای خدمتګاری په ګوند بدل شو. ده ټینګ باور درلود «چې هېڅ یو قام په دنیا کې بغیر د یوه قومي تحریک او حزب نه قوم او ملت کېدای نه شي.»۲۱۳ ده دا خبره په خپله وینا کې، چې د پښتونستان د ورځې د نمانځنې په ورځ یې په کابل کې خلکو ته واوروله، وکړه.

د باچاخان په مشرۍ د خدایي خدمتګاری غورځنګ پښتو ژبې ته ستر خدمت وکړ. د پښتون مجلې پښتانه لیکوال او شاعران وهڅول چې د انګلیسي نیواک په وړاندې د قلم له لارې خپله مبارزه پرمخ بوزي. په دغه وخت کې داسې ستر لیکوال او شاعران را وړاندې شول لکه فضل محمود

مخفي، عبدالاکبر خان اکبر، محمد اکبر خادم، سمندر خان سمندر، عبدالخالق خلیق، امیر حمزه شینواری، فضل حق شیدا، سیدرسول رسا، غني خان، اجمل خټک او نور.

د پښتون مجلې د خپرونو له لارې پښتانه روڼ اندي د خپلې ژبې پالنې او اهمیت ته متوجه شول او د پښتونخوا په بیلو بیلو سیمو کې یې ادبي ټولنې جوړې کړې چې ادبي غونډې به یې جوړولې او پدې غونډو کې به نامتو لیکوالو او شاعرانو برخه اخېسته. باچا خان خپل ژوند لیک کښلی چې «زما ژوند او جدو جهد» نومیږي.

په سوویل کې د خان عبدالصمد خان په مشرۍ د پښتنو ملي ازادي بخښونکی غورځنګ د انګریزانو پر ضد خپله مبارزه پرمخ بیوله. صمد خان د باچاخان غوندې پدې پوه شو چې د پښتنو د وروسته پاتې والي یو لامل دا دی چې دوی پخپله مورنۍ ژبه د زده کړې نه بې برخې دي. ده د «انجمن وطن» ټولنه جوړه کړه. دغې ټولنې د پښتنو پام پوهنې ته اړولو او دا یې اړینه بلله چې پښتنو ته د هم په مورنۍ ژبه د زده کړې زمینه برابره شي. ده د «استقلال» مجله په پښتو ژبه خپروله.

صمد خان قران شریف په پښتو وژباړه تر څو پښتانه د خپل سپېڅلي دین نه په سمه توګه خبر شي. ده د امام غزالي «کیمیای سعادت»، د شبلي نعماني «سیرته النبي ص» او د سعدي ګلستان په پښتو وژباړل.

صمد خان د پښتو د لیکدود په هکله خپل نظر درلود او یو لنډ اثر یې په دې هکله لیکلی چې «پښتو ژبه او لیکدود» نومیږي نومورې «صمداللغات» په نوم پښتو سیند لیکلی او هم یې خپل ژوند لیک «زما ژوند او ژوندون» په درې ټوکو کې لیکلی دی. پدې توګه صمد خان نه یوازې سیاسي شخصیت بلکې یو لیکوال او ژباړونکی هم و چې د دې لارې یې خپلې ژبې ته د قدر وړ چوپړ کړی دی.

پدې توګه د خدایي خدمتګاری ګوند د باچا خان په مشرۍ او د وطن ګوند

د صمد خان په مشرۍ د پښتو ژبې په وده کې ډېر رول ولوباوه.

د پاکستان د جوړېدو د مخه کله چې «ډاکټر خان ... په صوبه سرحد کې وزیر اعلی و نو هغوی پښتو ژبه په مکتبونو کې رواج کړه تر ځلورم صنف پورې پښتو ژبه زده کول لازمي و او تر اتم پورې به هلکانو پخپله خوښه ویل. د پښتو ژبې د پاره د نصاب کتابونه خلیق صاحب د سید رسول رسا، د نورو عالمانو او لیکوالو په مرسته تیار کړي وو. ۲۱۴خو چې پاکستان جوړ شو نو د پښتنو نه یې دا حق واخېست.

په ۱۹۴۷ کال کې چې د هند نیمه وچه په دوو برخو ووېشله شوه او هند او پاکستان جوړ شول نو د پنجاب او مهاجرو واکمنې کړیو دبنګال، پښتنو، بلوچو او سیند خلکو په حقوقو خېټه واچوله. په دغه وخت کې هڅه کېده چې پښتو ژبه بیخي د منځه لاړه شي په پښتنو دومره فشار وو چې پخپله ژبه خپل ملګري ته د لیک استول ګناه ګڼل کېدو. ما د خیبر د ټلویزیون د کوېټې د څانګې د ادبي پروګرام د چلوونکي نه دا خبره واورېده چې ویل یې: یوه پښتون خپل ملګري ته په پښتو ژبه لیک استولی و او سرکار د لیک استوونکی او د هغه ملګری چې لیک وراستول شوی وو دواړه پدې ګناه بندیان کړل چې لیک په پښتو لیکل شوی و. اجمل خټک لیکي: «د پاکستان مسلم لیګي حکومت داسې توره شپه جوړه کړې وه چې په پښتو ژبه کې کور یا ورور یا دوست ته خط لیکل غټ جرم ګڼلی شو»۲۱۵.دا ناڅاپي نه ده چې د پښتو ژبې نامتو شاعر رحمت شاه سایل خپل شعر «ما ته خطونه په پښتو کې لیکه»، چې د پښتو ژبې ځوان سندر غاړي عرفان خان په خواږه غږ کې د راډیو ګانو، ټلویزیونو او هم د انټرنېټ په مټ د یو ټیوب په څپو کې انګازې کوي د دې حالت ځرګندونه کوي.

اجمل وایي چې د یحی خان د مارشالا په وخت کې ټاکنې وشوې او په صوبه سرحد د نېشنل پارټۍ او جمعیت العلمأ حکومت جوړ شو. دلته دا غوښتنه را ولاړه شوه چې اوس په صوبه کې د پښتنو حکومت جوړ شو نو د پښتو ژبه

دې رسمي ژبه شي. خو دغه حکومت د پښتو ژبې د رسمي کولو پرېکړه ونکړه.

د دغو فشارو سره سره پښتنو لیکوالو او څېړونکو د خپلې ژبې د پاللو لپاره خپلو ادبي فعالیتو ته دوام ورکړ او د ادبي جوړونو برسېره د پښتنو د تاریخ، پوهنې، کلتور او نورو برخو کې اثار ولیکل او د باندینیو ژبو نه یې مهم اثار وژباړل او خپله ژبه یې بډایه کړه.

پدې ترتیب د یوې خوا د انګرېزي ادبیاتو سره د اشنا کېدو له امله د نوي ادب ژانرونه پښتو ادب ته لاره ومونده او د ادب بدیعي اړخ پرمختګ وکړ او د بلې خوا دا چې پښتو ژبه هلته رسمي نه وه او د پښتو خپرونو مخنیوی به دولتي واکمنانو کاوه دا د پښتو ژبې د پرمختګ مخه نیسي. د ژبې سیاسي اقتصاد بل لامل دی چې پښتانه د ژبې پرېښودو ته اړ کوي.

شپاړسم څپرکی

پښتانه باید د خپلې ژبې لپاره په راتلونکې کې څه وکړي؟

د پوهاند ډاکټر کاکړ په وینا پښتو د پښتنو ژبه ده خو هر پښتون په پښتو ګړېدلی نه شي. د واک فونډېشن په موندنې سره په سلو کې اتو پښتنو په افغانستان کې خپله مورنۍ ژبه پرې ایښې ده. له افغانستان نه د باندې د پښتو نه لاس پر سرکېدل تر دې هم ګړندي دي. په هندوستان کې یوسفزي، لودیان، سوریان او نیازي، په ایراني خراسان کې هوتکیان قوم بست بې پښتو شوي دي. په پاکستان او هندوستان کې هغه کسان چې د خپلو نومونو په پای کې خان راوړي په اصل کې پښتانه دي خو پښتو ویلی نه شي. پدې ډول پښتو مخ په پرېښدو ده او پښتانه د هویت د بحران سره مخامخ دي. د هویت دغه بحران به د پښتنو ټولنیز او سیاسي ژوند هم اغېزمن کړی. د دې حال اغېز لا د مخه جوت شوی او پښتانه اوس په دفاعي حالت کې دي. دغه بحران په اصل کې په ۱۸۹۳ کال کې د ډیورنډ د

کرښې په تپل کېدو سره پیل او په افغانستان کې د شلمې پېړۍ په پیل سره محسوس او مخ په ځواک شو. د دغې پېړۍ په پیل سره دربار او واکمنې کورنۍ پښتو ورو ورو پرېښوه او دولت ورته په دفترونو کې ځای ورنه کړ. پښتو په عمل کې رسمي نه شوه. واک فونډېشن دې پایلې ته رسېدلی چې«د افغانستان امپراتوري او دولت جوړونکی پښتون قوم په کلتوري لحاظ په تاریخ کې یو ډېر زیات مسخ کېدونکی او ورک کېدونکی قوم دی.»[216]

دلته به دومره ووایم چې په وچې چاپېر افغانستان پدغې پېړۍ کې هم وروسته پاتې شوی او تېرو درو لسیزو جګړو نور هم وروسته پاتې کړ، پداسې حال کې چې د سیمې هېوادونه په تېره ایران او پاکستان پرمخ تللي دي. طبیعي ده چې د افغانستان او دغو هېوادونو تر منځ دغه توپیرونه پر پوهنې او کلتور باندې به هم اغېز واچوي او پښتو به نوره هم اغېزمنه کړي. «په پورته دوو یادو شوو هېوادونو کې دغه نظر څرګند دی چې څنګه چې پښتنو د افغانستان په جوړولو، ساتلو او تنظیمولو کې اساسي رول لرلی دی، پرعکس د پښتنو کمزوري کېدل به افغانستان هم کمزوری کړي چې پدې حال کې به دوی په اسانی سره وکولی شي هغه تر خپل نفوذ لاندې راولي.»[217] د دوی ټول کوښښونه دې ټکي ته متوجه دي چې افغانستان دې د دوی په مشرۍ سره یو خپلواک هېواد نه وي. ټول هغه مصیبتونه چې افغانستان ته اول د شوروي په یرغل سره او وروسته د همدغو ګاونډیو هېوادونو له خوا پېښ شوي دي د همدغه نظر په اساس دي.

کاکړ دا هم وایي چې پدغو هېوادونو او په خاص ډول ایران کې دغه کوښښونه روان دي چې د هغو په موجب پښتو یا کمزورې یا ورکه شي چې څو پښتانه خپل هویت له لاسه ورکړي او افغانستان هغسې هېواد نه وي لکه چې و، یا ان چې دی. «د ایران په افراطي او حتی ځینو رسمي خلکو کې د پښتو ضد تمایل یو څرګند حقیقت دی. د ډېرو منابعو له مخې دغه

افراطیون د پښتو اثار تر لاسه کوي او له منځه یې وړي. سربېره پردې چې د پښتو پر ضد تبلیغات کوي او ستمي ډوله افغانان د همدغه مقصد لپاره استخداموي او تمویلوي. د همدغو کوښښونو [له امله] د علومو په اکاډمي کې د پښتو اثار له منځه یووړل شول. پښتو ته بل خطر تردې لا ښکې دا دی چې پښتانه د نورو کلتورونو سره په تماس سره خپله ژبه د نورو ژبو په ګټه هېروي. داسې چې که دوی د ډېر شمېر په منځ کې یو کس دري ویونکی هم وي، دوی پښتو پرېږدي، په دري ګړېږي او یا لکه چې د دري ویونکو نه ښځه په نکاح کړي، هې ته موقع ورکوي چې اولادونه یې دري ویونکي کړي.»۲۱۸ که کومه پښتانه یو دري ویونکی په نکاح کړي، دغه ښځه د دې توان نه لري چې خپل اولاد ته مورنۍ ژبه ور زده کړي.
دا لا څه کوې ما ته داسې کورنۍ مالومې دي چې مور او پلار یې دواړه پښتانه خو د اولادونو سره دري وایي چې اولادونه یې پښتو زده نه کړي.
خو د کاکړ په وینا خبره د یو څو ورځو او ورخطایي نه ده. څنګه چې پښتو د افغانستان د ډېرو خلکو ژبه ده، دوی د دې توان لري چې هغه له ورکېدو وژغوري، خو چې لیکوالان او د فکر خاوندان دوی د خپلې ژبې حال ته متوجه کړي بې له دې چې د وطن د نورو ژبو نه توجه واړول شي یا هغوی ته د میرې زوی په سترګه وکتل شي. د افغانستان د ټولو ژبو ویونکي افغانان او د وطن په ګټه او تاوان کې سره شریک دي. لدې امله د هغوی ژبې همغسې وړ دي، لکه پخپله چې دي. د هېڅ ولس ژبه نه سپېڅلې او نه د سپکاوي وړ ده. دا پخپله ویونکي دي چې ژبې جوړوي او وده او انکشاف ورکوي، نو د هر ولس قوت د هغه د ژبې قوت دی او برعکس پدې ډول پښتانه خپله پښتو هغه وخت په ښه ډول ساتلی او غني کولی شي چې «پخپله قوي اوسي. یاني قوي اقتصاد ولري، د علم، پوهې او تکنالوژۍ لوړې سطحې ته رسېدلي او په مجموع کې غوړېدونکی او تولیدونکی کلتور ولري.»۲۱۹ دلته غواړم د پښتنو پاملرنه درو مهمو ټکو ته واړوم.

۱-ځان پېژندنه

پښتانه اړ دي چې د خپل ځان پېژندنې لپاره خپل تېر تاریخ په کره توګه ولولي او د خپل وروسته پاتې والي لاملونه پیدا کړي. خو ځان پېژندنه یوازې او یوازې د پوهنې له لارې شونې ده. پښتانه باید تر هر څه د مخه پوهنې تر لاسه کولو ته مخه کړي تر څو د هغې په مرسته خپل ځان وپېژني. د ځان پېژندلو په پایله کې کولی شي نور هم وپېژني او د دې وړتیا ومومي چې خپلې ملي ګټې او هم د نورو مشروعې ګټې وپېژني او بیا د خپلو او نورو ګټو د کره انډول له مخې سم کورنی او بهرنی سیاست وټاکي او پرله پسې پلي کولو ته یې ملا وتړي.

۲-د ټولنې نیمایي وجود یاني ښځو ته ځانګړې پاملرنه

د پښتنو ټولنیز، اقتصادي، سیاسي او کلتوري پرمختګ دا غوښتنه کوي چې د ژوند په ټولو اړخونو کې ښځو ته کارنده ونډه ورکړل شي. د دې لپاره چې ښځې د خپلې ټولنې په ودې کې خپل ټول ځواک وکاروي نو پښتانه باید ښځو ته د پوهنې دروازې د ښوونځیو نه نیولې تر مسلکي او لوړو زده کړو پورې پرانیزي. ښځې هغه مهال د ټولنې په پرمختګ کې فعال رول لوبولی شي چې د پوهنې په ګاڼو بانډې ښکلې شوې وي. ویل کیږي چې اپلاتون په یونان کې لومړی ښوونځی جوړ کړو نو یونانانو ورته پوښتنه وکړه چې ښوونځي ته هلکان در ولېږو که نجونې؟ نو اپلاتون ځواب ورکړو چې که هلکان ښوونځي ته راولېږی نو په هر کور کې به یو پوه پیدا شي او که نجونې راولېږی نو ټول یونان به عالم شي. د ښځو زده کړه تر نارینه ځکه مهمه ده چې میندې د پلرونو په پرتله د خپلو ماشومانو سره ډېر تماس لري او د هغوی په روزنه کې ټاکونکی رول لوبوي.
پدې توګه موږ باید پخپلو لوڼو خویندو زده کړه وکړو تر څو دوی د دې

جوګه شي چې د خپلو ورونېو سره اوږه په اوږه د ټولنیز، اقتصادي، سیاسي او کلتوري ژوند په ټولو برخو کې ونډه واخلي تر څو چې د هېواد وروسته پاتې والي ته د پای ټکی کېږدو او د دې جوګه شو چې د خپل وطن نه ساتنه وکړو. ښځې ته په اردو، څارندوی، امنیت، د زده کړو په موسسو، اداره، بدني روزنې (سپورت) او په ټولو لوړو دولتي پوستو کې د وړتیا د اصل له مخې پوره ونډه ورکړل شي.

۳-پښتانه باید منظم شي

پښتانه که لازمه پوهه هم تر لاسه کړي بیا هم تر هغه د خپلې ټولنې د پرمختګ لپاره هېڅ اغېزمن کار تر سره کولی نه شي تر څو منظم نه شي. د دې لپاره چې منظم شي او د خپلې ټولنې د پرمختګ په موخه اغېزمن کار تر سره کړي نو یوه پراخ بنسټه ملي ګوند چې د هېواد ملي ګټو ته ژمن وي او د نورو ټولنیزو سازمانونو جوړولو ته اړتیا ده. تر څو د دې لارې د هېواد ټول مادي او معنوي ځواک یو موټی کړي.
کاکړ وایي چې پښتانه د انحطاط په حال کې هم کولی شي د خپلې ژبې غم وخوري او لیکوالان او د فکر خاوندان یې پدې هکله نظریات وړاندې کړي. په تاریخ کې د انحطط په حال کې د ولسونو د افرادو نه پاخه نظریات وتلي دي، خو د دې لپاره چې داسې وشي قوي شعور او پخه اراده په کار ده. له ښه مرغه زموږ ډېرو لیکوالو دغسې شعور ښودلی دی. دغسې قوي شعور ته موږ ځکه اړه لرو چې لومړی پخپله د ژبې په اهمیت پوه شو ژبه په اصل کې د فرد په انکشاف او په یوې سیاسي جامعې کې د هغې په ټینګېدو یا شړېدو کې رول لوبوي. فرد خپل احساس، فکر او عقل یوازې په ژبې سره څرګندوي. د ژبې پرته به د فرد ذاتي ملکات یاني د تفکر، تعقل، کشف کولو، جوړولو استعدادونه به پر ځای پاتې وي او وبه نه غوړېږي. پدې ډول د فرد تفکر او تعقل په ژبې پورې اړه لري او هغه کشفیات ممکن کوي.

سپیر وایي:«ژبه د مادي کلتور تر ډېرو ابتدایي انکشافاتو نه د مخه موجوده وه او دغه انکشافات په واقعیت کې تر هغو ممکن نه وو چې ژبې د مهمې افادې د وسیلې په توګه شکل او صورت نه و غوره کړی.»[۲۲۰] پدې حساب څومره چې یو فرد پر ژبې باندې حاکم وي یاني په هغې کې د افادې او بیان توان بې خنډه او زیات وي، دی هم په هغه اندازه کولی شي، د خپل ذهن یا مغز محصولات په الفاظو کې بیان کړي او نور پرې خبر کړي. فرد دغه څه یوازې په هغې ژبې کې په ښه او دقیق ډول کولی شي چې له وړوکتوب یاني د خپل شخصیت د تشکل او تکامل په دوره کې یې وي او د شخصیت جزء یې ګرځېدلې وي. همدغه سبب دی چې د هغه لومړنۍ ژبه د هغه د مورنۍ ژبې په نامه یادېږي. بله ژبه یا دویمه ژبه د هغه د مورنۍ ژبې ځای نیولی نه شي. یو څوک هغومره چې پخپلې مورنۍ ژبې کې ځان ازاد حس کوي په بلې ژبې کې یې نه حس کوي. دی یوازې د خپلې مورنۍ ژبې کلیمات، اصطلاحات اوافادې د ځان یاني خپلو احساساتو او افکارو د بیان د پاره په اسانۍ او دقیق ډول استخدامولی او پدې ډول خپلو ذاتي ملکاتو ته انکشاف ورکولی شي.
پښتانه چې د نورو وطنوالو نه ډېر دي پخپل وطن کې پخپله ژبه کې لوړې زده کړې کولی نه شي او نه یې ژبه دفتري شوې ده. دا یوه غټه بې عدالتي ده. د دغې بې عدالتۍ په سبب د افغانستان اکثره خلک نه شي کولی خپلو استعدادونو ته انکشاف ورکړي. دا انکشاف هغه وخت ورکولی شي چې وکولی شي چې لوړې زده کړې پخپله ژبه کې تر سره کړي او په رسمي او دولتي چارو کې پخپله مورنۍ ژبه وګړېږي او لیکنې پرې وکړي. دغه بې عدالتي په اوږده مهال کې د ټولو وطنوالو په تاوان ده. د همدغې ملاحظې له امله چې زموږ مصلحانو دغه بې عدالتي یا ظلم درک کړی و او د علاج لپاره یې په ګډه یو فارمول ایستلی او هغه دا چې «د افغانستان د ژبو نه پښتو او دري رسمي ژبې دي سربېره پردې څنګه چې پښتو د افغانستان د

اکثرو خلکو ژبه ده د افغانستان د ملي ژبې په حیث منل شوې ده.»۲۲۱ پدې هکله ډاکټر انوارالحق احدي «د ملي ټولنې د جوړېدو اساسات» په نامه یوه په زړه پورې علمي څېړنه کړې چې ځینې مهم ټکي یې لوستونکو ته وړاندې کوم:

انوارالحق احدي وایي چې «ملي ټولنه هغې جامعې ته وایي چې اوسېدونکي یې د قومي، ژبني او مذهبي توپیرونو سره سره د هغې ټولنې (ټاټوبي) غړي بولي، هغې ته نهایي وفاداري ولري، او له بلې هرې ټولنې نه زیات له هغې سره کلک اجتماعي، سیاسي او رواني تړون احساس کړي.»۲۲۲

افغانستان د ډېرو قومونو نه چې بیلې بیلې ژبې، کلتور او دودونه لري جوړ شوی دی. په داسې ټولنو کې چې متجانسې نه وي هلته د ملت جوړولو پروسه ګرانه او د ستونزو نه ډکه وي لدې کبله د ملت جوړونې هڅې روڼ فکر، غښتلې اراده او پرله پسې هڅې غواړي. په لوېدیځو هېوادو کې سیاسي وده د ځانګړو پوړیو نه تېره شوې ده: «اول دولت جوړ او ټینګ شو؛ بیا ملي ټولنه جوړه شوه او ملي وحدت منځ ته راغی؛ بیا د اقتصاد ودې ته توجه وشوه؛ بیا په سیاست کې عامو خلکو ته برخه ورکړ شوه او ډیموکراسي تعمیل شوه؛ او کله چې اقتصاد ښه وده وکړه بیا د ملي عایداتو عادلانه وېش مطرح شو. ۲۲۳

خو د دریمې نړۍ په هېوادونو کې د ملتونو د سیاسي ودې یون بل ډول دی. د دریمې نړۍ په هېوادو کې لومړی دولت جوړېږي او د دولت د جوړېدو سره سم د ملت جوړولو، اقتصادي ودې، ډیموکراسۍ او د ملي عایداتو د عادلانه وېش موضوعاتو باندې پرېکړې کېږي. خو دا پروسې یو د بل سره په ټکر کې راځي او سیاسي ناکراري پیدا کوي، دلته باید دې موضوع ته ځانګړې پاملرنه وشي چې په هغو ټولنو کې چې بیل بیل قومونه ژوند کوي که هلته د ملت جوړولو جوړښت غښتلی نه وي کېدای شي چې له ډیموکراسۍ نه د قومي اختلافونو د زیاتېدو لپاره ګټه واخېستل شي.

دغه سیاسي ناکراري پخپل وار اقتصادي ودې، د ډیموکراسۍ ودې او ملي یووالي ته کلک زیان رسوي.

په هغو ټولنو کې چې بیل بیل قومونه ژوند کوي د ملت جوړولو لپاره بنسټیز ټکی د ټولنې په هویت باندې موافقه ده.د ملي ټولنې په هویت کې اکثریت قوم اساسي رول لري. په دې اړه د ژبې موضوع ډېره مهمه ده. ملي ټولنه ملي ژبې ته اړتیا لري چې په هغې باندې د ټولنې ټول قومونه یو د بل سره پوهاوی راپوهاوی وکړي. له سوېس او کوم بل هېواد پرته په نورو ټولو هېوادونو کې ملي ژبه د ملي ټولنې په جوړېدو کې مهم رول لري. دا د دولت دنده ده چې ملي ژبه ګام په ګام تعمیم کړي چې زموږ ګاونډیان ایران، تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان یې ښې نمونې دي.

د ملي ټولنې د جوړلو دوهم بنسټیز لامل د هېواد وګړو تر منځ قانوني مساوات دي. ان په هغو ټولنو کې چې د قومي او مذهبي لحاظه متجانسې هم وي خو تر څو پورې چې د دغې ټولنې ټولو وګړو ته برابر حقوق ورنه کړل شي، هلته ملي ټولنه نه شي جوړېدلی. لکه چې د فرانسې د انقلاب نه د مخه په اروپایي هېوادو کې ملي ټولنې نه وې جوړې شوې. پدې توګه د ملي ټولنې د جوړېدو لپاره د خلکو تر منځ قانوني مساوات حتمي دي.

سره لدې چې قانوني مساوات د ملت جوړولو بنسټ دی خو تر څو پورې چې په ملي هویت باندې موافقه نه وي شوې قانوني مساوات نه شي کولی چې د ملي ټولنې د جوړېدو پروسه پرمخ بوزي. په غیرو متجانسو ټولنو کې چې د ملي هویت موضوع نه وي حل شوې، ډیموکراسي چې د قانوني برابرۍ لوړه بڼه ده ان سیاسي ناکراري منځ ته راولي او د ملي ټولنې د جوړېدو ستونزې لا ګرانوي. پدې ترتیب د ملي ټولنې په هویت باندې موافقه او د ملي هویت تعمیم د ملي ټولنې د جوړېدو او سیاسي پرمختګ لپاره لومړی اړین شرط ګڼل کېږي.

د افغانستان د دولت تیره د ستر احمدشاه بابا په لاس اینښودل شوې ده.

احمد شاهي دولت که څه هم د ډېر وخت لپاره قوي دولت و، خو سدوزي واکمنو د ملت جوړولو لپاره کومه روښانه ستراتیژي نه درلوده او زما په اند دوی د ملت جوړېدو په موضوع نه پوهېدل. د احمد شاه بابا دولت د ده د لمسیانو او د محمدزي واکمنو په لومړی کلونو کې ډېر کمزوری شو. زما په اند امیر شیرعلي خان په خپله دوهمه واکمني کې د ملي دولت د ټینګېدو او د ملي ټولنې د جوړېدو لپاره ټینګ ګامونه واخېستل چې که د انګلیسانو له خوا په افغانستان دوهمه جګړه نه وای تپل شوې نو د دې شونتیا وه چې افغانستان د ملت جوړېدو اصلي مسیر ته داخل شوی وای.

د امیر عبدالرحمن له خوا په نسبي توګه قوي دولت جوړ شو. د امیر عبدالرحن او د هغه زوی امیر حبیب الله خان دواړو د دولت جوړېدو ته پام وکړ خو د ملت جوړولو او اقتصادي ودې ته یې ځانګړې توجه و نه کړه. د باچا امان الله خان په واکمني کې د ملت جوړولو، اقتصادي ودې او ډیموکراسي پروسې یو ځای پیل شوې خو د ملت جوړولو هڅې یې نیمګړې وې او د ملي هویت په هکله قاطعیت او روښانتیا نه درلوده. شاه امان الله خان د خلکو د قانوني مساوات په هکله کلکې هلې ځلې وکړې خو څرنګه چې د ملي هویت مسله حل شوې نه وه نو د ۱۹۲۹ کال اړدوړ نه یوازې د ملت جوړولو، اقتصادي ودې او ډیموکرسۍ پروګرامونه ناکام کړل، بلکې نادرشاه او بیا صدراعظم هاشم خان د دولت د ټینګېدو لپاره ډېرې هلې ځلې وکړې.

احدي وایي چې د صدراعظم محمد هاشم خان دا ستراتیژي چې د اکثریت قوم او ژبه (پښتانه او پښتو ژبه) په ملي هویت کې اساسي برخه ولري عملي ستراتیژي ده خو حکومتونو د هغې په پلي کولو کې د قوي عزم نه کار وانخېست او په پایله کې د ملت د جوړېدو په لاره کې دغه لومړنۍ ستراتیژي ناکامه شوه. د صدراعظم شاه محمود خان او صدراعظم محمد داودخان په دورو کې د ملت جوړولو د پروسې پر ځای اقتصادي ودې ته

زیاته پاملرنه وشوه او د محمد ظاهرشاه د مشروطه پاچاهۍ په دوره کې د ملت جوړولو، اقتصادي ودې او ډیموکراسۍ پروسې ټولې یو ځای پیل شوې. د ملي هویت په هکله د ظاهرشاه ستراتیژي دا شوه چې پښتو او دري به رسمي ژبې وي او پښتو به برسېره پر هغې چې رسمي ژبه ده ملي ژبه هم وي. احدي وایي چې که څه هم دا یوه معقوله ستراتیژي وه خو د پلي کولو په لاره کې یې هېڅ ډول اغېزمن ګامونه پورته نه شول. د دې سره سره چې ظاهرشاه د خلکو د قانوني مساوات په هکله اغېزمنې هلې ځلې وکړې، خو څرنګه چې ملي هویت پوخ نه و د دغې دورې د لیبرال ازادیو نه د قومي اختلافاتو د غښتلتیا په لاره کې ګټه پورته شوه او د ملت د جوړېدو پروژه یو ځل بیا ناکامه شوه.

د محمد داود په دوهمه دوره کې ډیموکراسي د منځه ولاړه، د ملي وحدت په هکله کوم واضح فورمول طرح نه شو او د دولت په استحکام او اقتصادي ودې باندې ټینګار وشو. د خلقیانو په دوره کې د ملي وحدت پرځای په طبقاتي جګړې ټینګار وشو او پرچمیانو قومي اختلافات تشویق کړل او غوښتل یې حکومت د قومي اقلیتونو په مرسته ټینګ کړي. د برهان الدین رباني په دوره کې د ملي وحدت ځای قومي جګړو ونیو.

د ملي هویت په ټاکلو کې د ژبې موضوع ډېر اهمیت لري. د ډېورنډ د کرښې د تېرېدو د مخه پښتانه په افغانستان کې دومره زیات وو چې پښتو باید د افغانستان یواځینۍ رسمي او ملي ژبه وای. اوس هم په افغانستان کې پښتانه د شمېر له مخې د ۶۳ ٪ او د ژبې په لحاظ ۵۵ ٪ نه زیات دي پدې اساس هم باید پښتو ملي او رسمي ژبه وي. څنګه چې پښتنو د پارس نه سیاسي ازادي واخېسته خو د کلتوري ازادۍ په لاسته راوړلو کې پاتې راغلل او افغان واکمن د ملت جوړولو په پروسه کې د ژبې په اهمیت نه پوهېدل نو د دوی د ناپوهی او بې پروایي له امله تر ډېره وخته پښتو رسمي اهمیت نه درلود. کله چې د ۱۳۴۳ کال په اساسي قانون کې پښتو ته د ملي

هویت په ټاکلو کې اهمیت ورکړ شو، په عمل کې پښتو نه یوازې دا چې د دري په نسبت یې لومړیتوب نه درلود، بلکې په واقعیت کې دوهمه درجه او محکومه ژبه وه.

پدې ترتیب د هېواد د ملي یووالي لپاره په ملي هویت موافقه تر ټولو مهم شرط دی او د ملي هویت پر موافقې برسېره د ټولنیز، سیاسي، اقتصادي او نورو برخو کې قانوني برابري ده. په واقعیت کې دغه دوه مهم شرطونه د ملي یووالي منځ ته راتلو لپاره بنسټ جوړوي.

د احدي په اند دهېواد د ملت جوړونې په پروسه کې د هویت په ټاکلو کې باید «د افغانستان د ټولو وګړو شمېر او ځینې تاریخي واقعیتونه په نظر کې ونیسو. پدې کې شک نشته چې د افغانستان د ټولو قومونو نه د پښتنو شمېر زیات دی. دا هم ښکاره ده چې پښتون او افغان مترادفې کلیمې وې او وروسته د افغان کلیمه عام شموله شوه او د افغانستان ټول وګړي یې په غېږه کې ونیول. همدغه دلیل دی چې د دولت هویت تل افغان و.... زموږ په سیمه کې نور قومونه ځانګړي دولتونه لري. تاجکستان، ازبکستان ترکمنستان، ایران او ترکیه ټول قومي دولتونه دي. د دغو ټولو دولتونو هویت د هر هېواد د اکثریت په قوم پورې تړلی دی. څرنګه چې په افغانستان کې پښتانه د ټولو نه لوی قوم دی، د ملي ټولنې هویت باید چې افغان وي. پدې اساس که له اول نه د افغانستان سیاسي پرمختګ د نورو ډېرو هېوادونو د انکشاف مسیر تعقیب کړی وای، پښتو باید د افغانستان یواځینۍ رسمي او ملي ژبه وای او اوس پښتو د افغانستان د ټولو اوسېدونکو د تفاهم وسیله وای. خو په افغانستان کې سیاسي پرمختګ له نورمال مسیر نه اوښتی دی او سره لدې چې د پښتنو نفوس په سلو کې د پنځوسو نه زیات دی ګڼ شمېر اقلیتونه د پښتو پر ځای دري زده کړې او موږ باید دغه واقعیت د ملي ټولنې په جوړولو کې په نظر کې ونیسو. پدې اساس ښه به دا وي چې پښتو او دري دواړه رسمي ژبې وي، خو سیاسي

عدالت، تاریخي واقعیت او په هېواد کې د پښتنو اکثریت دا حکم کوي چې پښتو دې د افغانستان ملي ژبه هم وي.»۲۲۴

کاکړ وایي چې «په افغانستان کې د سروال نه نیولې تر کاتب او چپړاسي پورې ټول هغه کسان چې له بیت المال یاني له ملت له خزانې نه معاش اخلي په پښتو او دري ژبو باید لیک وکولی شي . پښتو دې د فارسي په څېر په نظر او عمل کې رسمي او دفتري ژبه وي او په ښوونځیو، پوهنتونونو او قضایي محاکمو کې د قانون له مخې د اکثریت په حیث ځای ولري.»۲۲۵

د پښتو ژبې د پرمختګ لپاره یوې اوږد مهاله ستراتیژۍ ته اړتیا ده. څرنګه چې ایران د خپلې ژبې د پرمختګ لپاره اغېزمنه ستراتیژي لري هغه دا چې د نړۍ د ژبو نه هر ډول علمي او د هنري ادب کتابونه په پارسو ژباړي. د دې لارې خپله ژبه شتمنوي او خپله هم په پارسو ژبه اثار لیکي. دوی د خپلې ژبې د پرمختګ د ستراتیژۍ په پلي کولو کې پوره بریالي دي.

پاکستان هم د ژبې اغېزمنه ستراتیژي لري هغه دا چې نړیوال مالوماتو ته د انګرېزي ژبې د زده کړې له لارې لاسرسی لري او اردو ژبې ته هم هر ډول اثار ژباړي. پاکستان هم د خپلې ستراتیژۍ په پلي کولو کې بریالي دي.

پښتانه اړ دي چې د نړیوالو علمي مالوماتو د لاسرسي په موخه انګلیسي ژبه زده کړي او د انګلیسي ژبې نه هرډول اثار په پښتو ژبه وژباړي او خپله ژبه شتمنه کړي. نن پښتانه ځوانان لګیا دي چې د ژباړې لپاره د کمپیوټر په مرسته داسې د ژباړې پروګرامونه جوړ کړي چې د انګلیسي ژبې نه هر ډول کتاب د یوې تڼۍ په کېښکېښلو سره د سترګې په رپ کې وژباړل شي او ژباړه بیا د مسلکي کسانو له خوا د سمون وروسته د چاپ لپاره تیاره شي.

پدې ترتیب به انګلیسي د علم د لاسته راوړو او بهرنۍسوداګرۍ ژبه، پښتو شتمنول د ملي پېژاند د ساتنې او غښتلتیا لپاره اړینه وسیله ده او پښتانه باید پخپل وطن کې پښتو د زده کړې، اقتصاد او دفتر ژبه کړي.

پای

اخځونه

۱-محمد حسن کاکړ، پښتون، افغان، افغانستان، ۲ کابل،۲۰۱۱

۲-کاکړ (۲۰۱۱، ۳-۲)

۳-کاکړ (۲۰۱۱، ٦)

۴-کاکړ (۲۰۱۱، ٦)

۵-کاکړ (۲۰۱۱، ٦)

٦-کاکړ (۲۰۱۱، ۸-۷)

۷-کاکړ (۲۰۱۱، ۳۲)

۸-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۰)

۹-محمد حسن کاکړ، د جان کیگن لیکنه، «جنگ او زموږ نړۍ» د ژباړونکي سریزه،۹

۱۰-محمد حسن کاکړ، د هومر بالابانس لیکنه، د ژباړونکي سریزه، ۲٦-۲۷، کابل،۲۰۱۰

۱۱- کاکړ (۲۰۱۱، ٦۹)

۱۲-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۵-۱۰۴)

۱۳-رحمت ربي زیرکیار، ژبه د بابا ادمه تر دې دمه، انټر نېټ، د پښتونخوا سایټ، ۱۵

۱۴-زیرکیار، پورتنی اثر، ۱۷

۱۵-سید بهادرشاه ظفر کاکاخیل، پښتانه د تاریخ په رڼا کې، ۲٦٦ پېښور

۱٦-گل جانان ظریف، پښتو مېخمري ډیبونه ۲۵۰۰ کاله د مخه، ۱، پېښور، ۱۹۹٦

۱۷-ظریف (۱۹۹٦، ۵)

۱۸-محمد دوست شینواری، د افغانستان ژبې او توکمونه، ۵۲

۱۹-اجمل خټک، قصه زما د ادبي ژوند، ۲۰۵-۲۰۴ پېښور ۲۰۰۵

۲۰-کبیر ستوری، ژبساپوهنه، ۴۹، پېښور، ۲۰۰۰

۲۱-زلمی هېوادمل، په هند کې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ایجاد او ودې پړاوونه، ۵۲۲ لاهور،۱۳۷۳

۲۲-شهسوار سنگروال، د پښتو ادبیاتو معاصر تاریخ، ۵۹۹ پېښور، ۱۹۹۷

۲۳-هېوادمل (۱۳۷۳،۵۱۵

۲۴-هېوادمل (۱۳۷۳، ۵۱۵)

۲۵-روبرت زیگلر، یودي دې لوشې، نانسي-ایزنبرگ، د ماشومانو وده، ۵۸ یوهو،لایدن۲۰۱۳

۲٦-اشرف غني احمدزی، د عادلانه نظام لار، ۲۲۹ د انټرنېټ د سایټ

۲۷-اشرف غني، پورتنی اثر، ۲۳۰

۲۸-باچا خان، زما ژوند او جدو جهد، ۳۳۳ پېښور۲۰۰۸

۲۹-محمد حسن کاکړ، زما غوره لیکنې، ۱٦-۱۵ کابل ۲۰۱۰

۳۰-زیرکیار د مخه یاد شوی اثر، ۵۹

۳۱-اشرف غني، د عادلانه نظام لار، ۲۳۷

۳۲-کاکړ ((۲۰۱۱، ۱))

۳۳-حبیب الله تړی، پښتانه، ۲ پېښور ۱۹۹۹
۳۴-تړی(۱۹۹۹،۳-۵)
۳۵-تړی(۱۹۹۹، ۱۲)
۳٦-تړی(۱۹۹۹، ۱۸)
۳۷-تړی(۱۹۹۹، ۱۹
۳۸-تړی(۱۹۹۹، ۲۱)
۳۹-تړی(۱۹۹۹، ۲۱)
۴۰-محمد حسن کاکړ، رڼا او دفاع، ۱۱٦ پېښور ۱۹۹۹
۴۱-کاکړ (۱۹۹۹، ۱۱۸)
۴۲-کاکړ (۱۹۹۹، ۱۲۰-۱۱۹)
۴۳-کاکړ ((۲۰۱۱، ۲۱))
۴۴-تړی(۱۹۹۹، ۳۰)
۴۵-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۱۹)
۴٦-تړی(۱۹۹۹، ۳۰)
۴۷-تړی(۱۹۹۹، ۳۱)
۴۸-تړی(۱۹۹۹، ۳۱)
۴۹-تړی(۱۹۹۹، ۳۱-۳۲)
۵۰-تړی(۱۹۹۹، ۳۲)
۵۱-کاکړ(۲۰۱۱، ۱۲۱
۵۲-تړی(۱۹۹۹، ۳۸)
۵۳-تړی(۱۹۹۹، ۳۹)
۵۴-تړی(۱۹۹۹، ۴۰)
۵۵-تړی(۱۹۹۹، ۴۰)
۵٦-تړی(۱۹۹۹، ۴۰)
۵۷-تړی(۱۹۹۹، ۴۱)

۵۸-تړی(۱۹۹۹، ۴۱)
۵۹-تړی(۱۹۹۹، ۴۳)
٦۰-تړی(۱۹۹۹، ۴۳)
٦۱-کاکړ (۲۰۱۱ ، ۱۰۵)
٦۲-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۵)
٦۳-ستوری (۲۰۰۰، ۴٦)
٦۴-الفنستون، د کابل سلطنت، ۲۰٦ د د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ ژباړه، کابل ۲۰۰۸
٦۵-عبدالشکور رشاد، تقریظ، شپږمه پاڼه، هېوادمل (۱۳۷۳)
٦٦-رشاد پورتنی تقریظ شپږمه او اومه پاڼې
٦۷-جبیب الله تړی، د مشرق په اسمان کې د مغرب ستوري، ۴۲،پېښور، ۲۰۰٦
٦۸-غلام محمد غبار، تاریخ مختصر افغانستان، ۳۰-۲۹
٦۹-محمد حسن کاکړ، افغان، افغانستان و افغان ها و تشکیل دولت در هندوستان فارس و افغانستان، ۲۹-۲۸، پېښور۲۰۰۰
۷۰-کاکړ (۲۰۱۱، ۱۴۸)
۷۱-محمد هوتک، پټه خزانه، ۳۴ دوهم چاپ د پوهنې وزارت د دارالتألیف ریاست، ۱۹۳۹
۷۲-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۴۰-۴۸)
۷۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۵۰)
۷۴-زلمی هېوادمل، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۴۹، دویم چاپ،پېښور۱۳۷۹
۷۵-هېوادمل (۱۳۷۹، ۵۰)
۷٦-محمد هوتک (۱۹۳۹، ٦۲)
۷۷-هېوادمل (۱۳۷۹، ۵۵)
۷۸-مبارک علي، د تاریخ هینداره ۱۵۴، د اسدالله غضنفر ژباړه، کابل ۱۳۸۸

۷۹-هېوادمل (۱۳۷۹، ۳۳)

۸۰-هېوادمل (۱۳۷۹، ۳۴)

۸۱-هېوادمل (۱۳۷۹، ۳۴)

۸۲-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۲۴)

۸۳-هېوادمل (۱۳۷۹، ۶۱)

۸۴-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۰)

۸۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۴)

۸۶-هېوادمل (۱۳۷۹، ۶۸)

۸۷-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۸۴)

۸۸-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۳)

۸۹-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۴)

۹۰-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۴)

۹۱-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۵)

۹۲-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۰)

۹۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۲)

۹۴-ظفر کاکاخیل، (۴۷۰)

۹۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۸)

۹۶-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۸)

۹۷-هېواد مل (۱۳۷۳، ۳۲)

۹۸-دوست شینواری، (۴۵)

۹۹-دوست شینواری، (۴۵)

۱۰۰-تږی (۲۰۰۶، ۳۱)

۱۰۱-کاکړ (۲۰۱۰، ۱۲او ۱۳۹)

۱۰۲-کاکړ(۲۰۰۰، ۶۱)

۱۰۳-(کاکړ، ۲۰۱۰، ۶۶)

۱۰۴-هېوادمل (۱۳۷۳، ۱۲۴)

۱۰۵-هېوادمل (۱۳۷۳، ۱۷۱)

۱۰۶-هېوادمل (۱۳۷۳، ۱۷۵)

۱۰۷-محمد اعظم سیستاني، ظهور افغانستان معاصر و احمدشاه ابدالي، ۱۱۵ پېښور ۲۰۰۷

۱۰۸-ظفر کاکاخیل()

۱۰۹-کاکړ(۲۰۰۰، ۶۲)

۱۱۰-محمد انور نومیالی، د پښتنو د ټولنیز تاریخ مبادي،۴۵ کندهار ۱۹۹۰

۱۱۱-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۴۴)

۱۱۲-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۱۹)

۱۱۳-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۵)

۱۱۴-رحمان بابا، دشعر دیوان،۲۵۰-۲۴۹

۱۱۵-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۷)

۱۱۶-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۷)

۱۱۷-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۸)

۱۱۸-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۹)

۱۱۹-هېوادمل (۱۳۷۹، ۲۱۶)

۱۲۰-عبدالحی حبیبي، د پښتو ادب لنډ تاریخ،۳۹

۱۲۱-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۸۹)

۱۲۲-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۹۱)

۱۲۳-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۰۰)

۱۲۴-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۳۴)

۱۲۵-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۴۵)

۱۲۶-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۶۰)

۱۲۷-کاکړ (۲۰۱۰، ۵۵)

۱۲۸- سیستاني (۲۰۰۷، ۱۵۱)

۱۲۹-محمد معصوم هوتک، سل پګړی یو پړونی،۴۲، پېښور ۲۰۰۷

۱۳۰-معصوم هوتک (۲۰۰۷، ۱۴)

۱۳۱-سیستاني (۲۰۰۷، ۱۸۵)

۱۳۲-محمـد ولي ځلمـی، د افغانسـتان او روسـیې د سـیاسي روابطـو لنـډه تاریخچه،۲۵-۲۷ کراچي ۱۳۷۴

۱۳۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۸۰)

۱۳۴-محمـد عـثمان رسـتار تـره کـی، افغـان هـوتکي پـاڅون،۲٦-۲۵ د مقـالو ټولګه، پېښور۲۰۰۵

۱۳۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۱۴)

۱۱۳٦-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۲۰۲)

۱۳۷-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۴۰)

۱۳۸-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳٦)

۱۳۹-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۲)

۱۴۰-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۸۸)

۱۴۱- محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۱۴)

۱۴۲- محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۷۲)

۱۴۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۰)

۱۴۴-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۲٦-۱۲۸)

۱۴۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۹۸)

۱۴٦-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۴)

۱۴۷-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۰۸)

۱۴۸-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۵٦)

۱۴۹-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱٦۲)

۱۵۰-هېوادمل (۱۳۷۹، ۲۰۴)

۱۵۱-سیستاني (۲۰۰۷، ۸۸)

۱۵۲-کاکړ(۲۰۰۰، ۷۰)

۱۵۳-سیستاني (۲۰۰۷، ۳۲٦)

۱۵۴-احمدشاه بابا، د احمد شاه بابا دیوان، ۳۵-۳٦ دویم چاپ، پېښور۱۹۹۹

۱۵۵-هېوادمل، (۱۳۷۳، ۲۵۴-۲۵۵)

۱۵٦-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۵۵)

۱۵۷-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲٦۷)

۱۵۸-محمد صدیق روهي ادبي څېړنې ۳۲۸ پېښور۲۰۰۷

۱۵۹-روهي ۲۰۰۷، ۳۲۹-۳۲۸)

۱٦۰-روهي ۲۰۰۷، ۳۳۲)

۱٦۱-الفنسټون، (۲۰۰۸، ۳۲۵)

۱٦۲-الفنسټون، (۲۰۰۸، ۳۲۵)

۱٦۳-عزیزالدین وکیلي، د تیمورشاه دیوان، ۲۵-۲٦ کابل۱۳۵٦

۱٦۴-سیستاني (۲۰۰۷، ۳۵۸)

۱٦۵-سید جمال الـدین افغـان، تتمـه البیـان في تـاریخ الافغـان، ۴۵ د محمـد رفیق ژباړه، پېښور ۲۰۰۷

۱٦٦-محمد ابراهیم اعطایي، د افغانستان پر معـاصر تـاریخ یـوه لنـډه لیکنـه، ۳۸-۳۹ کابل ۱۳۸۲

۱٦۷-سیستاني، (۲۰۰۷، ۳٦۰)

۱٦۸-الفنسټون (۲۰۰۸، ۲۰۷)

۱٦۹-محمد غوث خیبري، پښتانه د فرهنګي ښکېلاک په ځنځیرونـو کـې ٦۹ چاپ کال ۲۰۰۲

۱۷۰-تړی، (۲۰۰٦، ۴)

۱۷۱-ګ. ف. ګیرس، د مېړني اولس ادبیات، ۱۸۰-۱۸۱ پېښور ۲۰۰۸

۱۷۲-تړی (۲۰۰٦، ۳۱)

۱۷۳-تړی (۲۰۰٦، ۹۳-۹۴)

۱۷۴-تړی (۲۰۰٦، ۹۵-۹٦)

۱۷۵-تړی (۲۰۰٦، ۱۴۲-۱۴۳)

۱۷٦-تړی (۲۰۰٦، ۱۵۴)

۱۷۷-تړی (۲۰۰٦، ۱۷۷)

۱۷۸-تړی (۲۰۰٦، ۱۷۷-۱۷۸)

۱۷۹-محمو طرزی خاطرې، د پوهاند ډاکټر کاکړ ژباړه، ۴ پېښور ۲۰۰۷

۱۸۰-کاکړ، میوند د افغانستان د تاریخ څلی، دمقالو ټولگه،۷۳ ۲۰۰۱

۱۸۱-محمو طرزی (۲۰۰۷، ۲٦-۲۵)

۱۸۲-محمود طرزی (۲۰۰۷، ۳۲)

۱۸۳-کاکړ (۲۰۰۱، ۹۴)

۱۸۴-کاکړ (۲۰۱۰، ۳۳)

۱۸۵-کاکړ (۲۰۱۰، ۳۵)

۱۸٦-غوث خیبري، (۲۰۰۲، ٦۹)

۱۸۷-کاکړ (۲۰۱۰، ۷۵-۷۴)

۱۸۸-تړی، (۲۰۰٦، ۱۲۷)

۱۸۹-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۰-۴۱)

۱۹۰-امیر عبدالرحمن، تاج التواریخ، ۲۹۱-۲۹۰ پېښور ۱۳۷۵

۱۹۱-محمد صدیق روهي، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۵۵ کابل ۱۹۹۹

۱۹۲-روهي (۱۹۹۹، ٦۸)

۱۹۳-روهي (۱۹۹۹، ۷۲-۷۳)

۱۹۴-روهي (۱۹۹۹، ۷٦)

۱۱۹۵-روهي، (۱۹۹۹، ۷۹)

۱۹٦-روهي (۱۹۹۹، ۸۱)

۱۹۷-محمد حسن کاکړ، د پاچا امان الله واکمنۍ ته یوه نوې کتنه، ۴۷،

پېښور ۲۰۰۵

۱۹۸-کاکړ (۲۰۰۵، ٦۹)؟

۱۹۹-باچاخان، (۲۰۰۸، ۱٦۳)

۲۰۰-باچا خان، (۲۰۰۸، ۱٦۳)

۲۰۱-محمد اعظم سیستاني، علامه محمود طرزي، شاه امان الله و روحانیت متنفذ ۱۸۵، پېښور۲۰۰۴

۲۰۲-سیستاني، (۲۰۰۴، ۱۷۷)

۲۰۳-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۲-۴۳)

۲۰۴-عبدالغفار فراهي، افغانستان د دموکراسۍ او جمهوریت په کلونو کې، ۱۹۲دوهم چاپ پېښور ۲۰۰۲

۲۰۵-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۳-۴۴)

۲۰٦-خیر محمد ماموند، افغانستان د یرغلونو په لار کې، ۲۰۹-۲۰۷، هالنډ،اتریخت۲۰۱۲

۲۰۷-سید امین مجاهد، حریانات پشت پرده لویه جرگه قانون اساسي، -۹۰ ۸۹ کابل ۱۳۸۷

۲۰۸-مجاهد (۱۳۸۷، ۱۳۵)

۲۰۹-مجاهد (۱۳۸۷، ۱۳۸)

۲۱۰-اشرف غني، د عادلانه نظام لاره ۱۴۰-۱۳۹

۲۱۱-گیرس، (۲۰۰۸، ٦۴)

۲۱۲-باچا خان، (۲۰۰۸، ۲۳۳-۲۳۲)

۲۱۳-سید عثمان سنجش، باچاخان په افغانستان کې،۷۲ پېښور۲۰۰۸

۲۱۴-اجمل حټک، (۲۰۰۳،۱۸۳)

۲۱۵-اجمل، (۲۰۰۳، ۲۲۲-۲۲۱)

۲۱٦-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۷)

۲۱۷-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۷

۲۱۸-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۸)
۲۱۹-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۹)
۲۲۰-کاکړ (۲۰۱۰، ۵۰)
۲۲۱-کاکړ (۲۰۱۰، ۵۱)
۲۲۲-انورالحق احدي، ملي مسلې، ۲۵، پېښور۲۰۰۱
۲۲۳-احدي، (۲۰۰۱، ۲۵)
۲۲۴-احدي، (۲۰۰۱، ۳٦)
۲۲۵-کاکړ، (۲۰۱۰، ۵۲)

په دغه ليکنه کې د لاندو اثارو نه هم استفاده شوې ده:
۱-عبدالحی حبیبي، د افغانستان لنډ تاریخ، د عبدالروف بېنوا ژباړه، کندهار ۲۰۱۲
۲-عبدالحی حبیبي، د پښتو ادبیاتو تاریخ لومړی او دوهم ټوک، پېښور ۲۰۰۵
۳-محمود الحسیني، تاریخ احمد شاهي، پېښور ۲۰۰۱
۴-فیض محمد کاتب، سراج التواریخ، کابل ۱۳۳۱
۵-محمد اقبال وزیري، د باچا خان اندونو او مبارزې ته لنډه کتنه، پېښور ۲۰۱۰
٦-محمد اقبال وزیري، د ثور پاڅون، د کې جي بي دسیسې او شوروي یرغل،پېښور ۲۰۰۷
۷-محمد حسن کاکړ، د افغانستان سیاسي او ډیپلوماتیک تاریخ، لایډن ۲۰۰٦

پښتنو ته اوس حتمي شوې چې
خپله پښتو او هویت وساتي

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ
اګست، ۲۰۱۴

پښتنو په خپل اوږده تاریخ کې له خپلې ژبې سره بې پروایي کړې ده، که څه هم دغې ژبې د هر پښتون په روزل کېدلو او د استعدادونو په انکشاف کې اساسي اثر لرلی دی. پښتو داسې ژبه ده چې مطالب پکې په دقیق ډول افاده کېدلی شي. ګرامر یې پراخ، اوازونه یې ډېر او جوړښت یې ښه منظم دی. له څلوېښت نه ډېر اوازونه لري، په داسې حال کې چې فارسي دوه دېرش او انګریزي شپږویشت اوازونه لري. د ګرامر په برکت یې مطالب پکې دغسې دقیق او لنډ ادا کېدلی شي، چې شاید په ډېرو نورو ژبو کې هغسې ادا نه شي: راغی، راغله، ورغلل، درغلل، لاړ، لاړه، لاړل، لاړلې. د پښتو لومړني جوړونکي به د لوړ استعداد خاوندان وو، چې د دغسې ښو صفتونو ژبه یې جوړه کړې ده.
داسې ښکاري چې د پښتو لومړني جوړونکي ساکا وي، ځکه چې پښتو

هغومره چې د ساکي ژبې سره نږدې ده، له بلې ژبې سره دومره نـږدې نـه ده. د اریایي ژبو نامتو متخصص جیورج مارګن سټرن لا وایي چې «... پښتو بې له دې چې له ساکي ژبې سره وتړلـه شي، بـل کېـدون نـه لـري.»ساکا او پښتانه په اصل کې لکه چې یو ټبر وي، یا پښتانه د ساکا د ټبر څانګـه وي. ساکي ژبه او پښتو له اوستایي ژبې سره هم نژدې دي. د اوستا ژبه له ویـدي دورې نه وروسته هسکه شوې، په داسې حال کې چې پښتو او ساکي ژبه تـر هغې نه د مخه راوتلې دي.

پروفیسر مک ګورن د منځنۍ اسیا لرغونی امپراتـوری مولف وایـي چـې پـه لرغوني مهال کې ساکا د اسیا د لـوېې وچې یـو سـتر ټـبر و، لکـه د التـای د غرونو درو اوسېدونکي چې وروسته د مغولي ټبرونو پـه نامـه یـاد شـول، هـم لوی ټبر و. ساکا د التای د غرونو په لوېدیځ کې، د تیان شان غرونو په دواړو خواوو سیمو کې، په منځنۍ اسیا کې، په اریانه کې او په شمالي هنـد کـې د کوچیانو په شان ژوند کاوه. دوی دولتونه او امپراتوري ګـانې هـم لرلـې دي. ساکي پارتیانو په مخزیږدې ۲۵۴ کې د دغسې امپراتـورۍ بنسـټ کېښـود، چـې فـارس، مـرو، او هـرات یـې برخـې وې.دغـه امپراتـوري چـې د روم د امپراتورۍ رقیبه وه، څه کم پنځه پېړۍ وپاییده. دا پـه زیـږدې ۲۲۴ کـې وه چې د فارس ساساني پاچا اردشیر هغـه نسکوره کـړه، او پارتیـا یـې خراسـان ونوموله، یاني هغه هېواد چې د فارس په ختیځ کـې پـروت دی. پارتیـان پـه اصـل کـې سـاکا وو. د دوی بلـه امپراتـوري پـه سیسـتان کـې وه، چـې د ګوندوفارس پـه سروالي ان تـر شـمالي هنـد پـورې غزېـدلې وه. سیسـتان لـه ساکستان نه راوتلی نوم دی او اوسېدونکي یـې سـاک زي نومېـدل، چـې پـه اسلامي دوره کې اسحق زي شول لکه اسپه زي، چې یوسف زي شول.

د بخدي اوسېدونکی، ارساس (Arsace) د پارتیه دولت موسس و. ده دغه کار وروسته له هغه وکړ، چې په بخدي کې په ۲۵۹ مخزیږدې کې د یونان-باختري دولت په پښو درول شوی و. دی چې د ارساک (Arsak) یا ارشـاک

په لقب یادېده د پرنای (Per nae) څانګې مشر و، چې د دهـای (Dahae) د قـوم یـوه څانګـه وه، او هغـه د سـاکا د لـوی کانفدریشـن مسـاګیتای (Massagetae) ټبر ته منسوبه وه. د ځینو په نظر د پښتون نوم له پارتیه یـا پورتون څخه راوتلی دی. له پورتون نه پښتون کېدل، او سرچینه یـې طبیعـي ښکاري. په لندن کې یوه عادي یوسف زي پښتون ځانله پورتون وایه.

د ریګویدا په مـذهبي سـندرو کـې پکتهـا (Paktha) د پکتهـاس (Pakthas) ټبر پاچا یاد شوی، او دغه ټبر پښتانه ګڼل شوي دي. د پکتها د خلکـو د بـل پاچا نوم توریانا(Turyana) و.په اوستایي دوره کـې د تـاریخ پـلار هېـرودت په خپل تاریخ نـومي اثـر کـې د ویـدي دورې پکتهـاس د پکتیـان پـه نامـه او هېواد یې د پکتویکا په نامه یاد کړی دی. له بلې خـوا ایـران پـوه دهخـدا پـه خپل فرهنګ دهخدا کـې وایـي چـې د پارتیـانو ژبـه پـه «پرثـوه» یـا «پرتـو» یادېده چې هغه وروسته پهلوي شوه، او پهلوي بیا په دوه ژبـو ووېشـل شـوه: اشکاني پهلوي او ساساني پهلوي یا شمالي پهلوي او جنوبي پهلـوي. د فـارس خلکـو پارتیـان اشـکانیان بلـل چـې دا د ارشـاک لقب نـه راوتلـی نـوم دی. وروسته د ساساني پاچـا اول شـاهپور پـه وخـت کـې د نقش رستم پـه نامـه ډبرینه لیکنه په درې ژبو-پارتي، منځنۍ فارسي او یوناني کـې، یـا د دهخـدا د فرهنګ له مخې په اشکاني پهلـوي، ساسـاني پهلـوي او یونـاني کـې وکښـل شوه. په دغې ډبرینې لیکنې کې د افغان نوم هم د ابګـان (Abgan) پـه بڼـه پـه دغـه ډول یـاد شـوی دی: ګونـدافر ابګـان رازمـاد (Gondafer Abgan Razmad). داسـې ښـکاري چـې ابګـان هـم د پارتیـانو نـوم و. امریکـایي پروفیسر شپرنګلینګ (Springling) دغه تعبیر د لومړي ځـل لپـاره وړانـدې کړی دی. دغه نوم په همدغه بڼه وروسته د فـردوسي پـه شـاهنامه او نـورو معتبرو منابعو کې یاد شوي، او وروسته افغان شوی دی.

په دغه ډول پښتون یو ډېر لرغونی ټـبر دی، او دولتونـه او امپراتـوري ګـانې یې جوړې کړې دي، چې وروستۍ امپراتوري یې د احمدشاه بابـا وه. خـو لـه

هغه وخت نه چې پارتیه خراسان ونومول شوه، هم دوی او هم یې ژبه له قوت او برم نه ولوېدل. د پښتنو د بېرته توب لاملونه ډېر دي. خو دوه اساسي علتونه يې د ډېرو پښتنو له خوا د پښتو پرېښوول، ياني خپل هويت ترک کول او په خپلو کې تربوري، او ګونديماري کول دي. د تاریخ په بهير کې ډېرو پښتنو خپله ژبه پرې ايښې ده. په دغه کار سره دوی خپل هويت او پښتونوالي له لاسه ورکړې ده. په نتيجه کې د دوی استعدادونو ښه وده ونکړه، ځکه چې د يوه چا استعداد هغومره چې د هغه په مورنۍ ژبه کې وده کوي، په بلې ژبې کې يې نه شي کولی. له پخوا نه په لوېديځو پښتنو کې فارسي او په ختيځو پښتنو کې اردو د پښتو په تاوان د ننه شوې. او لا هم د ننه کيږي. د ډېورنډ کرښې لا خپله پښتانه په رسمي ډول سره وېشلي دي.

د پښتو په ترکېدلو سره پښتونوالي هم له لاسه وتلې ده. پښتونوالي چې د پښتنو د کلتوري ارزښتونو ټولګه ده په اصل کې ژوند طرز دی چې پښتنو ته يې د ژوند لارې چارې ايستلې، او د کولتور خاوندان کړي دي ياني له ابتدايي او خپل سر طبعي حال نه بېرون کړي، او د سړيتوب په لار روان کړي دي. سره له دې ډېرو پښتنو په شمالي هند، مشهد، او حتی د ننه په افغانستان په تېره په هرات او کابل کې پښتو پرې ايښې ده. اوس دغسې نيمګړي او حل شوي پښتانه لږ نه دي. که دغسې پښتانه له اول نه په نظر کې ونيسو ټول شمېر يې ممکن له اوسنيو پښتنو نه ډېر وي. دغه حال پښتانه ډېر ضعيف کړي دي.په داسې حال کې چې دوی لوی ټبر او د ژوند ډګر يې هم پراخ و، چې ځينې بېلګې يې اوس هم له افغانستان او د پښتونخوا نه د باندې ليدل کيږي.

همدا اوس د چيچنيا په خلکو کې د سوچه پښتو نومونو خلک ليدل کيږي. تېر کال چې د امريکې د باستون په ښار کې دوه ورونړو د منډې په سيالی کې په ځغاستونکو ډزې وکړې، په اصل کې له چيچنيا څخه و، چې پلار يې

اوس هم هلته د انځور په نامه ژوند کوي. بله بېلګه يې د مخه په منځنۍ اسيا کې ليدل شوې ده.شوروي لرغون پوهانو په مرو او خوارزم کې دغسې ښارګوټي لوڅ کړي چې د نومونو وروستاړی يې کلا دی لکه تيشک کلا (Teshik-kala)، کوپرک کلا (Koprik-kala) او داسې نور. په افغانستان کې دغسې ترکيبي نومونه تر اوسه هم رواج لري لکه زمان خان کلا، شاه غاسي کلا او داسې نور. د هېرودت په وخت کې د همدغې سيمې د يوې ساکي ملکې نوم زرينه وه، چې هغه سوچه د پښتو نوم دی. د لوی سکندر په وړاندې د بخدي پښتون سپېتا منز نږدې دوه نيم کاله وجنګېد او وروسته د هغه لور اپامه (Apama) د سکندر د ختيځې امپراتورۍ ځای ناستي سلوکوس نيکاتور مېرمن شوه او د دوی زوی په يونان- باختري دوره کې د لومړي انتيکوس په نامه پاچايي وکړه. نيکاتور د ای خانم ښار موسس هم و. په هند کې هم د پښتو اثار لا ډېر دي. هلته د دهلي اسلامي سلطنت په اوږدې دورې کې لوديان او سوريان په ملي سويه، او نور پښتانه په تېره يوسف زي په محلي سويه سروالان وو.

خو اوس په پښتنو کې د تربورې، ګونديماري تر څنګه د ترور يا ترهګري افت هم په قوت روان شوی..لا غټ افت په دوی کې ځان وژنه او بل وژنه ده، چې اوس په ټول افغانستان کې په تېره د ډېورنډ کرښې په دواړو خواوو سيمو ياني په پښتنو کې عامه شوې ده، او ډېر ولسي مشران يې هم له مينځ نه وړي دي. که دغه افت د نورو افتونو تر څنګ همدغسې روان وي، هغه ممکن تر ټولو هغو خطرونو څخه ډېر مضر تمام شي ، چې افغانانو ته او په خاص ډول پښتنو ته تر اوسه پېښ شوي دي.

پای

د لیکوال ژوندلیک

محمد اقبال وزیري په ۱۳۲٦ کال کې په سوویلي وزیرستان کې زیږېدلی دی. په ۱۳۳۵ کال کې د خوشحال خان په لیسه کې په دریم ټولګي کې شامل او په ۱۳۴۴ کال کې د خوشحال خان د لیسې نه فارغ شو. په ۱۳۴۵ کال کې د کابل پوهنتون د طب په پوهنځي کې شامل شو. په همدې کال د لوړو زده کړو لپاره شوروي اتحاد ته ولېږل شو. ده په ۱۳۵۲ کال کې خپلې زده کړې د مسکو په دولتي پوهنتون کې د فیلولوژۍ په څانګه کې پای ته ورسولې او د ماسټرۍ ډیپلوم یې لاسته راووړ او په همدې کال یې د کابل د پولیتخنیک په انستیتوت کې د روسي ژبې د استاد په توګه دنده پیل کړه.

په ۱۳۵۵ کال کې د محمد داود د واکمنۍ په مهال د سیاسي فعالیت له کبله بندي شو. د ثور انقلاب د بریالیتوب وروسته په ۱۳۵۷ کال کې د دهمزنګ د بندیتون نه خوشې شو او د افغانستان د وسله وال پوځ د سیاسي چارو د عمومي رییس په توګه وټاکل شو. په همدې کال د افغانستان د خلک ډموکراتیک ګوند د مرکزي کومیټې او د افغانستان د ډموکراتیک جمهوریت د انقلابي شورا غړی شو. برسېره پردې د وطن د دفاع د عالي شورا غړی، دافغانستان د خلک ډموکراتیک ګوند د مرکزي کومیټې د تیوري د کمیسون غړی او د افغانستان د خلک ډموکراتیک ګوند

د مرکزي کومیټې د عدل د څانګې مسؤل هم و.

د ۱۳۵۸ کال د جدي په شپږمه نېټه په افغانستان باندې د شوروي یرغل سره جوخت بیا بندي شو او د لسو کالو او درې میاشتې د بند تېرولو وروسته د څرخي پله د بندیتون نه ایله شو. اوس د هالنډ په ښکلي هېواد کې د خپلې کورنۍ سره یو ځای په دوردرېخت کې اوسېږي. د ده لاندې څلور اثار د مخه خپاره شوي دي.

۱-د ثور پاڅون، د کې جې بې دسیسې او شوروي یرغل

۲-د باچاخان اندونو او مبارزې ته لنډه کتنه

۳-د چخوف داستانونه: «د سراچې کور»، «د واره سپي مېرمن» او «نومولې» سپړنه (تحلیل) او ژباړه

۴-د ادبیاتو تیوري